

ŠAHDO BOŠNJAK

ČOVJEK S
DVA SRCA

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Akademik, dr sc. Bajruzin Hajro PLANJAC

IZVRŠNA UREDNICA
Muamera PLANJAC, prof.

GRAFIČKA UREDNICA
Murisa BAŠIĆ

RECENZENT
Suada SULJIĆ SOKOLOVIĆ, književnica

LEKTOR
Šahdo BOŠNJAK, prof.

KOREKTURA
Centar za obrazovanje odraslih
•EDUKA BH• Tešanj - Sarajevo

NASLOVNA STRANA
Hasan MEHINOVIĆ

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo
821.163.4(497.6)-32
BOŠNJAK, Šahdo
Čovjek s Dva Srca : zbirka priča, pripovijedaka
i pripovijesti / Šahdo Bošnjak. - Tešanj :
Planjax komerc, 2023. - 221 str. : ilustr. ; 21 cm
ISBN 978-9926-32-076-8
COBISS.BH-ID 56943110

Šahdo BOŠNJAK

Čovjek s Dva Srca

- Zbirka priča, pripovijedaka i pripovijesti -

Izdavačko-štamarska kuća
PLANJAX KOMERC d. o. o.
Tešanj, 2023.

Sadržaj

Malena iskra	5
Vilin Konjic i Zeleni Zabac	9
Skriveno blago	14
Pobratimstvo	24
Majstor Adžo	28
Post	38
Saznanje	51
Čovjek s Dva Srca	60
Siroče	104
Šurla	107
Muhadžirkin san o Bosni	128
Četiri smijeha u jednom danu	137
Muhadžiri	150
Imaju li ptice dušu	168
Zime i proljeća moga djetinjstva	175
Vatreni konj, zvani Ćiro	181
Čigra	188
Dobri insan Rahman	194
Zabranjena ljubav	198
Orlušina Muho i dječakova nesreća	207
Recenzija/Suada Suljić Sokolović	213

Malena iskra

Starac je unuku rado pričao priče. Svake večeri smišljao bi po jednu priču za svog unuka i tako ga uspavljivao. Dječak je neizmjerno volio djeda, a neizrecivo zadovoljstvo predstavljale su mu njegove priče-uspavanke. Unuk bi zas-pao s osmijehom na licu i sanjao sadržaj djedovih bajkovitih priča. Evo jedne takve djedove priče.

Na pustoj poljani bijaše mračno i hladno. Dječica odlučiše naložiti vatru kako bi odagnala strah i zimu.

Što odlučiše, to i učiniše.

Odmah sakupiše oveću hrpu suhog granja i potpališe. Očas granu vitki plamen, zaplesa put neba i pojede tamu. Čitava okolina zamirisa prijatnom toplinom, a djeca se počеше diviti veličini i čarobnoj moći plamena.

— Eh, kako je velik i moćan! — govorila su uglas. — Da ga ne bješe, propali bismo noćas na ovoj proklesoj poljančini.

Slušale to male iskre i bilo im je žao što su tako malene i nemoćne, što nisu kao njihov veliki brat — pa da se i njima dječica dive.

— Baš smo ti mi neka jadna i nesretna stvorenja — javi se tužnim i plačnim glasom jedna malena iskra, koja se nalazila uz sami pepeo, što je prijetio da je svakog časa poždere i tako zauvijek ugasi.

— Šta to veliš, dijete? — upitaše istovremeno nekolike iskre.

– Kažem da sam nesretna što nam je sudeno da svoj ionako kratak životni vijek provedemo tako beskorisno i neprimijetno. U sjenci velikog brata. Oh, kako bih voljela poletjeti put zvijezda. Kako bih voljela da budem primijećena. Da se i meni dječica dive... Oh, umrijet ću od tuge!...

Tad mala iskra glasno zajeca, zatomljujući suzama svoju bol.

– Ne budi nezahvalna, ludice mala. Dobro nam je što živimo, pa makar i neopaženo. Treba da znaš: ako bi neka od nas poletjela u visine, sigurno bi izazvala divljenje dječice. Ali bi to za nju značilo i sigurnu smrt.

Tako je pametovala jedna stara, dobro ugojena, iskra. Nalazila se u sredini vatre. I bila još daleko od smrti.

– Tako je, tako je! – složiše se s njome neke iskre i radoznalo pogledaše svoju neuglednu, svu zaplakanu drugaricu.

Podstaknuta podrškom svojih drugarica stara, ugojena iskra nastavi blago koriti malenu iskru:

– Ne možemo se svi roditi da budemo veliki kao plamen. Ta, valjda neko mora da bude i obična, mala iskra...

Međutim, nju naša mala prijateljica s periferije vatre više nije slušala. Ona je već bila donijela najvažniju odluku u svom životu. Samo je tiho prozborila:

– Ništa mi ovaj život ne znači, pa da živim i hiljadu godina. Biti čitavog života neprimijećena: isto je što i ne živjeti. Poletjet ću put neba: pa makar me to koštalo šta mu drago!

Što odlučila – to i učinila.

Vinula se u visine, kao da u sebi krije snagu orkanskog vjetrova. Vinula se put neba i zlaćanih zvjezdica te tako prvo nadvisila svoje iznenadene i začudene drugarice, a potom čak i slavni plamen. Slavni brat je, štaviše, bio udivljen ne samo njenom odvažnošću već i njenom čudesnom snagom i umijećem.

– Ko bi se tome od nje nadao. Dok se nalazila dolje, među

svojim drugaricama, bila je tako tiha i gotovo nezapažena. Kako je samo ranije nisam primijetio?!

Iskrin podvig, međutim, najviše radosti i divljenja izazvao je upravo kod djece.

— Pogledajte onu iskricu, što se otrgla od vatre i poletjela u visine! — oduševljeno povika najstariji dječak.

— Ha, ona je nadvisila i moćni plamen!... — dodade drugi, koji je sjedio podalje od vatre.

— ...I sad putuje prema zvijezdama! — nastavlja ushićeno najmanji dječkić. — Eh, kako bih volio da sam sad iskra. Da odletim među zvjezdice. I da gore vječno ostanem!

Onda svi kao na kakav znak poskakaše na noge, zapljeskaše rukama i povikaše:

— Tripud hura za odvažnu iskru: hura!, hura!, hura!

Pratili su njen lelujavi let, njen umjetnički ples, dok se penjala sve više i više. Kao da nema namjeru da se zaustavi — dok ne dosegne zvjezdice, zlaćane sestrice.

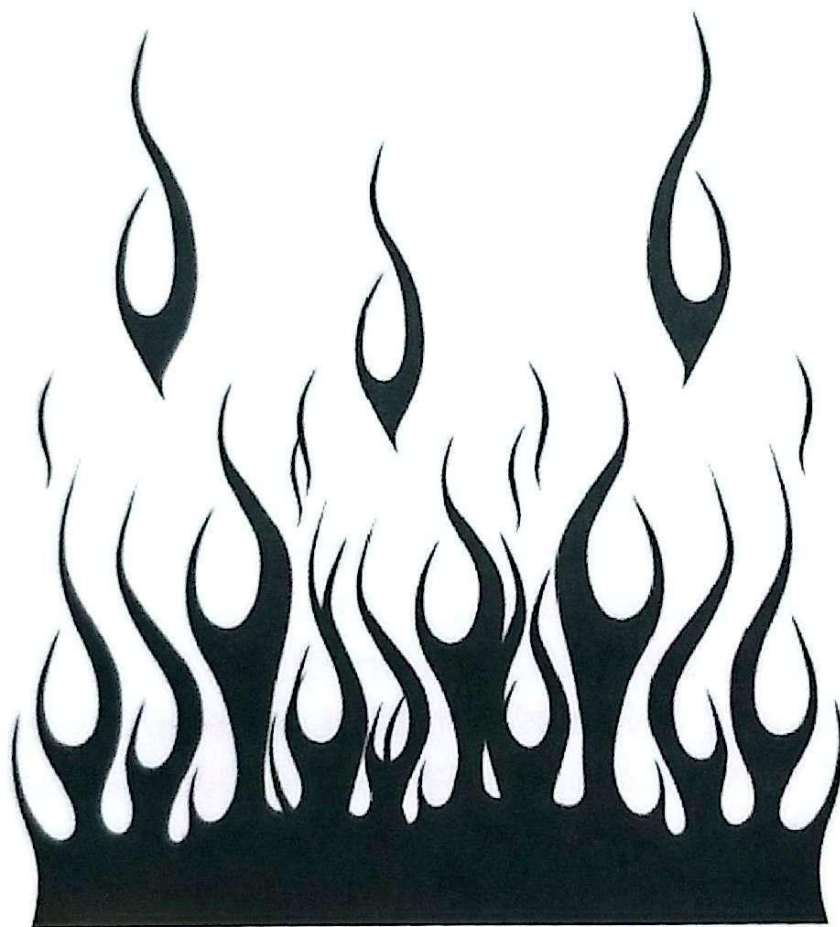
— Eno, zgasnula je! — sa sjetom u glasu uzviknu jedan mališan.

Sad su sva djeca bezglasno buljila u tamu. Tamo gdje se još maločas, poput kakvog minijaturnog meteora, svijetlio iskrin trag. Ali, našu malenu prijateljicu tamo više nisu mogli vidjeti. Ona je umrla smrću svih iskara. A potom se tiho spustila u gustu tamu.

— Eto, nisam li joj govorila šta je čeka, a ona me, ludica jedna, nije htjela slušati. Više je voljela trenutke slave negoli čitav život u miru i prosječnosti.

Tako je nastavila da pametuje gojazna iskra. Dok njene drugarice nisu ništa kazale — već su se samo jače zasvijetljale. Kao da se nisu slagale s mišljenjem svoje debele prijateljice.

A oko raščarlijane vatre, duboko u noć, djeca su s ushićenjem pričala o iskri-meteoru. I njezinom zadivljujućem uzletu među zvijezde. Sve dok im se nije prišuljao san i

svojom nevidljivom rukom sklopio oči najmanjem dječaku, a zatim i ostalima...

„...Ah, gdje nestadoše dječica? Gdje nestade hrabra iskra?!“ čudio se sjetno djedov unuk, dok se protezao i budio iz lahkog sna. A onda se sjeti kako je njegov neobični san zapravo djedova priča, što mu ju je djed ispričao neposredno pred spavanje. Tad poželje da se što prije spusti večer — kako bi mogao slušati neku novu djedovu priču.

Vilin Konjic i Zeleni Žabac

Ležali su na ledima, šuteći, i posmatrali igru lišća i sunčevih zraka što bi se kao igle pojavile i opet nestale, pomjeranjem listova u krošnji vrbe. Starac zna da njegove priče pričinjavaju dječaku neopisivo zadovoljstvo, te će reći:

– Danas ću ti ispričati priču o Vilinom Konjicu i Zelenom Žapcu – zbog čega se mališan silno obradova.

Ama, starčevo pričanje malo je grubo, čoškasto, neuglađeno. Pa se nadam da se nećete ljutiti što ću ga izbrusiti, ugladiti, dotjerati. Tek koliko je neophodno, kako bi vam ljepše zvučalo. Evo, otprilike, starčeve priče:

„Samo što se izlegao, jedan mladi Vilin Konjic dobro se protegnu, progleda i ushićeno uskliknu:

– Ala je lijep ovaj šareni svijet! Sretan sam što sam se rodio. Baš ću lijepo da se naživim i nauživam u svom dugom životnom vijeku.

A još kad mu poraste šareno ruho i kad se odluči na prvi let, njegovom veselju nigdje kraja:

– Najprije ću da pojedem koju larvicu biljnih ušiju, a potom ću da se napijem rose s nekog lista. Kad s tim završim, tad ću sit da se uokolo prošetam i upoznam svoj uži i širi zavičaj.

Ručak je uistinu bio ukusan i obilan. Te, kad stomak počne da vari, mladahni Vilin Konjic stade lagahno tonuti u

san. Prući se koliki je dug na johinom listu, tik iznad vode. I prije nego li će usniti, pomisli: 'Da malo dremnem. A onda: u obilazak – na kome me očekuju mnoga uzbudljiva iznenađenja.'

Spavao je taman toliko koliko traje san jednog mladog i zdravog vilinog konjica.

Pošto se probudi, vidje da je sunce pripeklo gotovo s pola neba i zaključi da je pravi trenutak za polazak. I ne mičući se s lista, jednostavno opruži desnu nožicu, zahvati u nju hladne vode pa se umi i osvježi. Istog trena osjeti kako mu kroz tijelo prostruja neka neodoljiva snaga i neukrotiva energija, koja ga baci na lagahne nožice. I on, izvan sebe od miline, poletje.

Obilazio je polahko i pažljivo svaku stopu obale. Svaki, pa i najskriveniji, kutak, ne dozvoljavajući da ma šta promakne njegovoj radoznoj pažnji. Čas bi se zavlačio u duboke kanale ispucale zemlje uz rijeku. Čas bi se podvlačio ispod velikih, mesnatih listova repuha. A čas bi opet uzlijetao do na sami vrh joha i topola, čudeći se i diveći veličini neobičnih drveta, odakle bi se strovaljivao do iznad same vodene površine. Pritom se rizično udaljavao od obale, izazivajući nestašne ribice na takmičenje u brzini i kladeći se s njima. I ne sluteći koliko je to opasno po njegova mlada i još nedovoljno očvrsla krilca. Čim bi se umorio, vraćao bi se na obalu, koraćao s jedne trske na drugu, kao kroz kakvu jedva prohodnu prašumu, i odmarao se.

Dok se tako jednom prilikom odmarao na kao čun dugom a kao sablja oštrom trskinom listu, opazi neobično stvorenje. Sjedilo je na nekakvoj nakrivljenoj vrbi, čije su žile bile potkopane. A ona se nagnula nad samu površinu nemirne rijeke. Sjedilo je na zadnjim nogama, dok se prednjim podbočilo. Osim bijelog stomaka, koji se usljed disanja ubrzano dizao i spuštao, čitav ostali dio tijela bio je zelene boje, te se jedva razlikovao od vrbovog lišća. Izbuljenim

očima naizgled je ljubopitljivo piljilo u iznenadnog došljaka. Dijelila ih je razdaljina od svega tri-četiri metra – jedan dobar žablji skok.

– Dobar dan, nepoznati susjede! – izazovno pozdravi mladi Vilin Konjic. – Zauzeli ste busiju kao u lovu. Da nekoga ne vrebate?

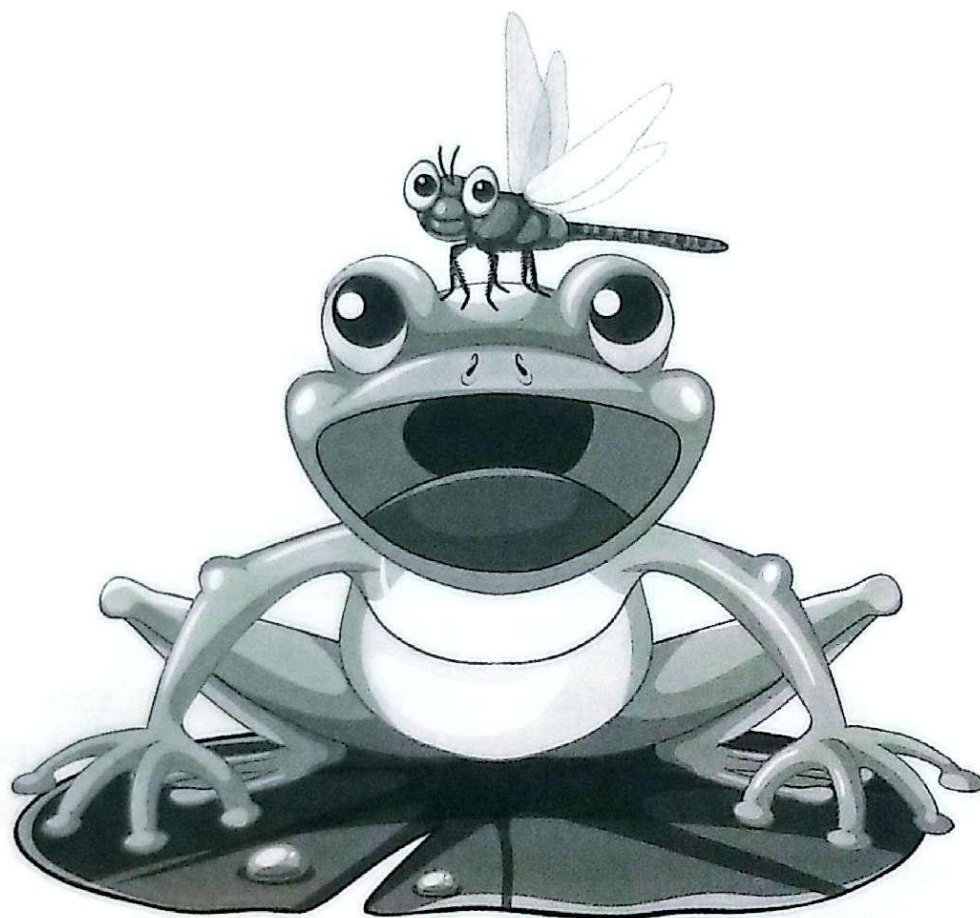
– Ma da... Hm, ovaj, ne, ne... – malo se zbuni nepoznati, čudeći se tolikoj drskosti mladog došljaka. – Znaite, ja sam dobroćudni Zeleni Žabac. Lovim samo mušice, komarce i druge sitne insekte, Vilin Konjicu. Vi ste tako mladi i snažni. I nemate čega da se plašite. Zato, slobodno mi pridite bliže. Uostalom, nisu li žabe i vilini konjici oduvijek živjeli u dobrosusjedskim odnosima?

‘Oh, Zeleni Žabac!’ pomisli Vilin Konjic. ‘Čekaj, čekaj samo da se sjetim. Zar mi nije moja majka, čim sam se rodio, pričala o žabama, kao najvećim neprijateljima našeg roda?! Pazi samo kako se halapljivo obližuje. Lijepe riječi su samo lukavstvo kojim me želi namamiti u svoju blizinu, a onda ščepati. Ali, sad ću ja njega nadmudriti, ha, ha, ha...’

Odmah se stade jogunasto premetati s noge na nogu. I preko jedne polegle liske počeo se približavati Zelenom Žapcu, istovremeno motreći pažljivo na svaki njegov pokret. Primakavši se na pola razdaljine, shvati da je svako dalje približavanje opasno. Tad zastade i reče:

– Hvala vam, dragi susjede, na lijepoj dobrodošlici. Baš mi je jako dosadno. I veoma se radujem da sam upoznao tako rječitog prijatelja: s kojim mogu sit da se ispričam.

Učas napravi pokret kao da će poći još bliže Žapcu, pa naglo zaleprša krilcima i doletje mu tik pred razjapljene čeljusti. Žapcu se učini kako je pravi trenutak da ščepa naivnog žutokljunca, obližnu se te napravi munjevit skok. Baš tad Vilin Konjic izvede brz manevar prema gore. A Žabac, promašivši cilj, pljusnu u bistru vodu nalik bačenom

kamenu. Nekoliko trenutaka prepusti se riječnoj struji, zatim izroni glavu na površinu vode i, tobože, zapomaga:

– Ajaoj, upomoć, mladi susjede, utopih ti se, jadan!... Upomoć!...

Misleći da je Zeleni Žabac doista u samrtnim mukama, Vilin Konjic mu se primače na svega pedalj razdaljine. I stade se rugati:

– Hi, hi, hi... Baš sam te nadmudrio, proždrljivi Žapče! Majka mi je pričala da su žabe najveći neprijatelji mog roda. Sad sam ti vratio za svu moju braću, koju si požderao. Ha, ha, ha... ho, ho, ho... Sretan ti put na onaj svijet!...

Uto Žabac dipi iz vode i ščepa nadobudnog Vilinog Konjica za vrat. Držeći ga među zubima, dade mu posljednji savjet, koji jadniku više i nije bio potreban:

– Tvoja majka te mudro savjetovala. Ali je zaboravila napomenuti da se žabe jednako dobro osjećaju u vodi kao i na kopnu.

Pa izađe na obalu i uslast pojede nesretnog Vilinog Konjica.“

Dječak nijednog časa nije prekidao starčevo pričanje. Samo je buljio u rijeku i halapljivo slušao. A kad djedo završi, dječak othuknu iz sve snage. Okrenu se, pogleda starca i upita:

– A što je u tvojoj priči Žabac baš morao pojesti Vilinog Konjica?... To mi se nimalo ne sviđa!

– E pa, naravoučenije, sinko.

– A šta ti je to naravoučenije?

– To ti je... onako, kako da kažem, ko neki savjet, koji trebaš za sebe izvući iz priče.

– Aha. Hajde, djedo, ispričaj mi još neku priču, tako volim da ih slušam.

– Dobro. Ispričat ću ti, a ti trebaš pokušati da otkriješ naravoučenije. Tako ćeš imati više koristi od priče. One se zato i kazuju.

– Trudit ću se. A ako ne uspijem, nemoj se ljutiti.

– Neću se ljutiti. Jer niko se nije naučen rodio. Ti ćeš to sigurno naučiti – reče starac i otpoče kazivati još jednu lijepu i zanimljivu priču, iz svoje pričama bogate sehare. A dječak se namjesti udobno i upilji u djedine žućkaste očice. Kako slučajno ne bi propustio nijednu riječ. I ne bi li kakogod u njegovoj priči otkrio naravoučenije.

Skriveno blago

Djed je svake noći uspavljivao svog unuka tako što bi mu kazivao priče koje je nekad pročitao, od nekog čuo ili bi ih sam smišljao. Ovo je zadnja, najfriškija koju je smislio. Pa, čujmo je zajedno s djedovim unukom.

„U Dolini vjetrova deveralo je malo kraljevstvo, koje je nastanjivalo samo jedno pleme. Pleme se zvalo Kukuši, a plemenski vođa i njihov kralj bio je Alijan, mudar, miroljubiv i pravedan vladar. On je volio često putovati po svijetu, upoznavati nove krajeve i ljude te s njima sklapati sve nova, trajna prijateljstva. Vraćajući se jednom tako iz dalekog kraljevstva Jumumba i od svog prijatelja kralja Gajana, osjeti veliki zamor pa odluči da flotu svojih jedrenjaka zaustavi pored, činilo mu se, zanimljivog riječnog ostrva, tu se malo odmori, prošeta ostrvom, razgleda ga, a zatim ponovo nastavi putovanje.

Nakon okrepe jelom i pićem kralj Alijan je sa svojom svitom šetao ostrvom i razgledao ga. Usred ostrva oćuti tužno pseće cviljenje, probije se kroz prirodne zidove gusto spletenog vrbovog šiblja i ugleda neobičan i tužan prizor. Na pragu trošnog kućerka ležao je domaćin, već u kasnim godinama života, i u polusvjesnom stanju buncao neke nesuvislosti. Oćito, bio je iznemogao od bolesti, gladi i žeđi. Pored njega se nalazio pas žućo, njegov vjerni prijatelj, koji

je suosjećao sa svojim gazdom i tužno cvilio, kao da plače. Alijan se nijednog trenutka nije dvoumio. Odmah naredi svojim ljekarima da pregledaju i liječe bolesnika, a svojim kuharima da mu priprave pileću čorbu i drugu okrepu. Zatim je riješio da neće napuštati ostrvo dok domaćin ne ozdravi, a on od njega ne dozna uzroke njegovoj patnji. Za to vrijeme odlučio je živjeti životom tog siromaha: boraviti u neuslovnom kućerku, spavati na domaćinovoj postelji od pletenog vrbovog pruća prekrivenog rogozom, jesti samo rijetke životinje i biljke, koje bi sam ulovio i ubrao na velikom ostrvu. Štaviše je u kućici ugledao rezervnu domaćinovu odjeću i presvukao se u nju. Članovi njegove pratnje su ga samo posmatrali, ali se nisu čudili, poznavajući njegovu mudrost, pravednost i dobrotu.

Prošlo je malo više od mjesec dana, a uz svesrdnu njegu Alijanovih ljekara i kuhara, domaćin se napokon oporavio, mogao je normalno razmišljati i razgovarati. U sebi se plaho začudio takvom kralju i njegovoj želji da živi takvim životom, životom siromaha, pa ma samo i mjesec dana. Na kraljevo pitanje šta mu se desilo, ispričovijedao je:

– Ovdje su živjeli moji roditelji. Pomalo su se bavili zemljoradnjom, uzgojem domaćih životinja, lovom i ribolovom i tako jedva preživljavali. Majka je rodila samo mene, ubrzo se teško razboljela i umrla. Otac ju je mnogo volio i odlučio je da se više ne ženi. Sav svoj život posvetio je meni, mome odgoju i radu na ovom ostrvu. Krčio ga je, obrađivao i sve činio kako bi ono postalo ugodno mjesto za naše življenje. Jednom je tako krčio šikaru, tamo pored rijeke. Tom prilikom ugrizla ga zmija otrovnica. Zatekao sam ga na izdisaju. Nisam mu mogao pomoći. Poslije njegove smrti nastavio sam živjeti na ovom ostrvu, koje se zove Rajska bašča. Ne znam ko ga je tako nazvao i zbog čega. Ali otac mi je rekao da se zove tako. Nikad se nisam ženio. Živio sam sličnim životom kao

što je živio i moj otac. Nastojao sam još više oplemeniti ovo ostrvo, uzgajajući žitarice, povrće i naročito razne vrste životinja. Životinje sam volio, od njih preživljavao i one su mi značile mnogo, gotovo isto što i sami život. Onda je odnekud naišla životinjska kuga i gotovo sve ih potamanila. Čudom su preživjele samo one najsnažnije. Kako su ugibale, ja sam ih pokopavao u jednom kraju ostrva. A onda je bolest, vjerovatno, s njih prešla na me. Tako sam se razbolio i ležao dok me vi niste pronašli i spasili. Vaša visosti, dugujem vam život, a ne znam kako da vam se zahvalim i odužim. Jer – vaš sam dužnik do kraja svog života.

Dok je govorio, umivao se vrelin suzama. Na kraju je rekao da, zato što mu je ostao veoma mali broj pitomih životinja, ne zna kako će i od čega ubuduće preživljavati. Kralj Alijan ga srdačno zagrli i toplo mu reče da ne treba brinuti. Istog časa naredi svom haznadaru da mu da pet hiljada dukata, kako bi ponovo nabavio sebi po želji životinje i kako bi ostrvo preuredio po vlastitom naumu. Zatim se flotom svog brodovlja uputi u svoje udaljeno kraljevstvo. Kad ga usputno jedan od njegovih savjetnika upita zbog čega je domaćinu – tek tako – poklonio pravo malo bogatstvo, pet hiljada dukata, kralj odgovori:

– Ništa ja njemu nisam poklonio. Ja sam od njega kupio, i to vrlo povoljno, mjesec dana životnog iskustva siromaha, a koje je od neprocjenljive vrijednosti. Zahvaljujući tom iskustvu, ja ću razumjeti siromahe i njihov tegoban život. Zbog toga se nikad neću uzoholiti, biti prema siromasima nemilosrdan i zao. To iskustvo mi pomaže da budem i ostanem u životu čovječan prema svim ljudima, i uopće prema svim živim bićima. Uvjerio si se kakvo je prijateljstvo i ljubav prema domaćinu osjećao i iskazivao njegov pas. Pa zar ja da budem bezosjećajniji, gori i od psa? Eto, zato ja tih pet hiljada dukata nisam poklonio samo tek tako, kako ti reče.

Vrativši se u Dolinu vjetrova, kralj Alijan nastavio je da upravlja svojim kraljevstvom na zadovoljstvo svih svojih podanika, da i dalje putuje po svijetu i uglavljuje sve nova i nova prijateljstva, s nepoznatim vladarima, i svim ljudima dobre volje. Živio je sretno i zadovoljno u braku s kraljicom Dulesmom te sa sinom Silanom i kćerkom Dabrom.

A da svi ljudi nisu tako plemeniti i dobronamjerni, pokazao je ličnim primjerom i car Kardijan, koji je živio u Dolini gromova i oluja i vladao velikim carstvom. On je imao moćnu, dobro opremljenu vojsku i namjeravao je da njome osvoji i pokori čitav svijet. Zato je prema svima bio neprijateljski nastrojen. Čak i prema životinjama i biljkama. Nikog on nije volio, osim, valjda, samog sebe. Pošto je s lahkocom pregazio nekoliko carstava i kraljevstava, na redu je, po nesreći, bilo Alijanovo kraljevstvo. Opazivši Kardijanovu nadiruću armadu, Alijan jednom brzom ladom uputi svog sina Kenonu, domaćinu samotnjaku na riječnom ostrvu Rajska bašča, s molbom da ga primi i skloni ispred Kardijanove vojske. Potom je natčovječanskim naporima dugo pružao otpor caru Kardijanu i njegovoj vojnoj sili,

braneći vlastiti život, ženu, kćerku i kraljevstvo, ali i sigurnu odstupnicu sinu Silanu. Alijan se živ nije htio predati na milost i nemilost strašnom caru, pa je junački poginuo u boju. A kraljicu Dulesmu i princezu Dabru Kardijan je poveo u svoje ropstvo. Kod zarobljenih sluga raspitivao se za princa Silana i pod prisilom iznudio njihovo priznanje da je mladi kraljević na vrijeme umakao. Za njim je odmah poslao najbržu i najsposobniju potjeru, koju je imao. No, Silan se na vrijeme sklonio kod Kenona, dok su demiju, kojom je doplovio, dobro sakrili u obližnjoj močvari. Uskoro na ostrvo prispješe Kardijanovi vojnici. Bili su odlučni da prekopaju cijelo ostrvo kako bi izvršili Kardijanovu strogu naredbu i pronašli princa Silana. No, to im nije pošlo za rukom zato što je Kenon imao podzemno skrovište ispod gusto spletenih žila vrbovog šiblja, a usred vrbika. U njega je sklonio kraljevića Silana. Vojnici su dugo i okrutno mučili Kenona, a on je uporno negirao Silanovo prisustvo na ostrvu. Na kraju su Kardijanovi ratnici pomislili da Kenon možda govori istinu, ostavili ga polumrtvog i nastavili potjeru u samo njima poznatom pravcu.

Čim je Kenon bio siguran da su vojnici otišli, s mukom je dogmizao do skloništa i obavijestio Silana, koji je izmilio iz skrovišta i stao liječiti izmrcvarenog domaćina, vraćajući ga tako iz mrtvih ponovo među žive. Mnogo vremena je prošlo dok je kraljević zacijelio rane domaćinu. Tad je rekao da mora negdje poći, ali ne zna gdje bi, jer je kraljevstvo njegovog oca zaposjeo i prisvojio car Kardijan.

– Slušaj, Silane – prozbori Kenon – jednom mi je tvoj otac spasio život. Ja mu se nikad i ničim ne mogu odužiti. Možda mogu djelimično, ako u nevolji pomognem tebi, njegovom sinu. Osim što mi je spasio život, on mi je darovao i pet hiljada dukata, kojima sam podigao ovu lijepu kuću, sebi po želji ponovo namirio domaće životinje, a ovo ostrvo uredio

tako da bude u skladu sa svojim imenom. Zato ti nudim da zauvijek ostaneš moj gost na ovom ostrvu. Usto si od mene mnogo mladi pa bi mogao naslijediti moje imanje, jednom kad preselim na onaj svijet.

— Hvala ti, Kenone! Sad više zbilja nisam zabrinut za svoju budućnost i rado ću ostati da s tobom živim na ovom rajskom ostrvu.

— Da, samo što to nije sve. Ono najzanimljivije tek ću ti kazivati. Nekad davno car Zemon napadne cara Hirita. Kad je Hirito shvatio da je poraz neizbježan, on uspije na vrijeme potovariti na demije svo svoje blago i skloniti se ovdje na ovo ostrvo, kod mog djeda Melita. Riječ je o pet tovara suhog zlata i isto toliko tovara dukata. Oko ovog ostrva nalazilo se zasadeni oko dvjesto tad već velikih drveta: što jablanova, što divljih kestenova, što topola i drugih stabala. Oni blago zakopaju ispod tri stabla i nastave živjeti zajedno. Činu zakopavanja blaga prisustvovao je i moj otac. Uskoro se moj djed razboli i umrije. A car Hirito ponovo okupi brojnu vojsku i odluči napasti Zemonu. Nedugo poslije toga umre moj otac, od ujeda zmije, kao što sam već kazivao tvom pokojnom ocu, njegovoj visosti kralju Alijanu. On mi na samrti pokloni mapu i otkrije tajnu: ispod koja tri visoka drveta je zakopano toliko blago. A ja sam znao da blago nije moje i nikad nisam ni pomišljao da ga prisvojim. Mapa se negdje dobrano skvasila i više ne može poslužiti svojoj svrsi. Ali ću ti jednom prilikom lično saopćiti tajnu, koja tri stabla skrivaju toliko blago, kako ne bi pošla sa mnom u grob. Ako car Hirito uskoro dode po svoje blago, a ja ne budem živ, tvoja je obaveza dopustiti mu da ga uzme. Ne dode li uskoro, ili saznaš da više nije živ, blago je tvoje — završi ovo zanimljivo kazivanje domaćin Kenon, baš kao da je slutio skorbu smrt.

U početku je Silan bio zauzet željom i potrebom da od domaćina nauči raditi razne, teške poslove, a kojima kao

mladani kraljević nije bio nimalo vičan. A posla je bilo uistinu napretek. Oko žitarica, povrtlarskih kultura, pa oko raznih sorti voćaka. A najviše vremena je provodio kod životinja. Kenon ih je imao raznih vrsta i u tolikom broju da se Silanu činilo kako su neizbrojive. U mnogim torovima nalazili se konji, goveda, koze, ovce, magarci, pitomi zečevi, a o vrstama i količini pernatih životinja bolje da i ne govorimo, zbog toga što bi nam trebalo mnogo vremena. Oko životinja bilo je mnogo posla, ali ne i oko njihovog čuvanja. Zato što životinje nisu imale gdje otići s ostrva, jer ga okruživala voda. Ni žitaricama i povrtnjacima nisu činile štetu, zato što su bili ograđeni sigurnom ogradom. A stočne hrane je bilo dovoljno za sve životinje. Kad se navikao na razne poslove, Silan je počeo sve više razmišljati o zakopanom blagu. Iz dana u dan mislio je u šta bi ga sve mogao iskoristiti. Nabaviti ovo, kupiti ono... Čak je išao dotle, da je maštao kako će tim blagom platiti veliku vojsku, kojom će poraziti cara Kardijana, osvetiti roditelje i sestru i povratiti svoje kraljevstvo u Dolini vjetrova. No dani su prolazili u svakodnevnom radu pa i mjeseci i godine, a da Kenon Silanu nije otkrivao tajnu o zakopanom blagu, iščekujući valjda povratak cara Hirita. 'Vjerovatno je zaboravio', mislio je Silan, 'a kazat će je onog trenutka kad se sjeti šta mi je obećao.'

I zaista nije prošlo mnogo vremena nakon toga, a oni su krotili dva poludivlja konja. Zapravo, krotio ih je Silan, dok mu je stari Kenon samo pomagao. Po obavljenom poslu sjeli su da ručaju. Kenon se nešto zamislio da bi između dva zalogaja napokon progovorio:

— Znaš, prinče Silane, nisam ja zaboravio šta sam ti obećao. Nakon ručka malo ćemo odmoriti, a zatim ćemo poći na naročito mjesto da lovimo ribu za večeru. Na tom mjestu se nalaze tri stabla, ispod kojih je skriveno deset tovara blaga. Tad ću ti konačno pokazati gdje je tačno zakopano

blago. I mapu sam tražio, sve prevrnuo, makar što je skoro bezvrijedna, ali kao da je u zemlju propala. No ona ti i neće trebati, kad ti pokažem drveta pod kojima je blago zakopano.

Tim je Kenon samo razbuktao Silanovu znatiželju, ali i želju da ga posjeduje. Blago se uvuklo u njegove moždane vijuge, postalo gotovo opsesija, da skoro ni o čemu drugom nije razmišljao, osim da ga ima, da postane jedan od najbogatijih ljudi na svijetu. Činilo mu se da je živio samo za taj veliki trenutak kad će mu domaćin ispričati tajnu o zakopanom blagu na ostrvu Rajska bašča. A Kenon nastavi da govori:

– Tvoj otac je bio dobar čovjek, i nenadmašan prijatelj. I ti si, momče, također. Zato, ponavljam ono što sam ti već obećao: nakon svoje smrti ostavljam ti u posjed cjelokupno ostrvo Rajska bašča, sa svim onim što se na njemu nalazi.

‘Samo po sebi i to je ogromno bogatstvo’, mislio je mladani kraljević. ‘Ali blago, blago... Deset tovara blaga mnogo je više od toga... Njime mogu kupiti bezmalo pa cijeli svijet!’

Te godine proljeće je bilo nezapamćeno sušno. No smijenilo ga je još sušnije ljeto. Tri mjeseca nije pala ni kap kiše. Usjevi i trava bili su sprženi da je stoka glasno negodovala. Zbog nedostatka ispaše stoka je izgledala omršavjela i oslabjela, pa sama kost i koža. Kenon je volio životinje i bilo mu ih je mnogo žao, da se zajedno s njima i sam sušio. Iz životnog iskustva znao je da nakon velikih suša obično slijedi oluja i opasnost od teških poplava. Rijeka bi se izlila iz svog korita i nanosila Kenonu veliku štetu: nosila bi sve na što naide. On se protiv vodene stihije borio mnogo puta, i uz manju pretrpljenu štetu pobjeđivao ju je. I doista se desilo to od čega je domaćin strahovao.

Dok su se oni tako odmarali i pregledali štapove za pecanje, stalo se naglo i brzo mračiti, inače mjesecima, vedro nebo. Ubrzo su mutni i tamni oblaci prekrili cijeli nebeski

svod i zaorljala je takva oluja kakvu Kenon još nije zapamtio. Činilo mu se da su ranije oluje i poplave bile samo mačiji kašalj prema ovoj. Kenon je odvodio životinje na izdignuti dio ostrva, gdje se nalazila kuća i brojne štale, i tamo ih ostavljao. Pomagao mu je Silan. A onda je pobjesnjela rijeka ponijela najljepšeg, i Kenonu najdražeg, konja Dorina. Kenon se dugo borio sa stihijom, a kad je shvatio da konja ne može spasiti, nastojao je spasiti barem sebe. Silan ga je dozivao, bacaو mu tri navezana konopca, ne bi li se Kenon uhvatio za njih, ali mu na koncu nije mogao pomoći. Bio je rijetko dobar plivač, no talasi kao oranje mutne rijeke bili su toliki da su domaćina povukli u svoje dubine. Više mu nije bilo spasa. Silan se vratio u Kenonovu kuću, koja je spokojno drijemala na uzvišenju i voda do nje gotovo da i nije dospjela. Bilo mu je žao stradalog prijatelja da je cijele noći plakao zbog njegove nesretne sudbine. Sutradan se rijeka povukla u svoje korito, a Silan je razmišljao šta mu je činiti. U početku je bio odlučio poći u svijet, trbuhom za kruhom. Onda se sjeti da mu je Kenon zavještao ostrvo i sve što se na njemu nalazi. 'Prvo, ja i nemam gdje poći. Drugo, a gdje da se potucam po butumile dunjaluku, a da napustim ovo rajsko ostrvo?' Onda odluči živjeti na njemu i ne napuštati ga do kraja života. Istog časa stao je popravljati načinjenu štetu koju je oluja pričinila na imanju. Zahvaljujući njegovom trudu, uskoro je posjed ponovo izgledao lijepo, štaviše i znatno ljepše negoli prije velike stihije. Obalom je često tumarao ne bi li pronašao mrtvog prijatelja, kako bi ga pristojno sahranio. Nažalost, to mu nikad nije pošlo za rukom. Kad bi znala da govori, samo bi rijeka mogla otkriti tajnu gdje je sahranila mrtvo tijelo nesretnog starog Kenona.

Tog dana završavao je s kopanjem kanala za navodnjavanje žitnih polja. I dok je jeo prethodno pripravljeni ručak, na ostrvo je put nanio putnika namjernika. Od njega je

princ Silan saznao da je car Hiritu poginuo u boju protiv cara Zemonu. Tad se sjetio Kenonove priče o zakopanom blagu. 'Da, ali mi je obećao pokazati tri stabla, ispod kojih je ono zakopano. Nenadana smrt ga je spriječila u tome. I sad bih ja morao iskopati sva drveta, njih oko dvjesta, e da bih otkrio skriveno blago!' To bi bio ogroman posao. Usto, divlji kesteni, jablani i topole su neopisiva ljepota oko Rajske bašče, njen ukras. Oni su sami po sebi neprocjenljivo blago. Malo razmisli pa odluči kako ih nikad neće posjeći niti će ispod njih tražiti skriveno blago. 'A zapravo, kad malo bolje razmislim, pa ja i nisam ostao živjeti na ovom ostrvu zbog deset tovara zakopanog blaga. Svakako sam ostao zbog jednog neuporedivo vrednijeg blaga, a da toga nisam bio ni svjestan.'

Uskoro Silanu dosadi živjeti samom na ostrvu pa odluči sebi potražiti ženu. Odmah čamcem prede rijeku i nedaleko odatle upozna kćerku jednog zemljoposjednika. Oстане tri dana kod njega kao gost, a zatim zaprosi ruku Zorane, najstarije od tri njegove kćeri. Plemić mu je dade, i još dvadeset hiljada dukata miraza. Silan je zapazio kako je ona mudra, lijepa i valjana djevojka te je dovede u Rajsku bašću. Živjeli su dugo i sretno. Izrodili mnogo djece. Ali princ Silan nikad nije ljubljenoj Zorani spominjao tajnu o zakopanom blagu. Ni kojem svojem djetetu. Ponio ju je u grob."

Pobratimstvo

(Posvećeno – mojoj prvoj ljubavi)

Prošlo je otad mnogo, mnogo godina, a ja se svega sjećam tako živo kao da se sve dogodilo koliko jučer. Jedno mi ipak nikad nije bilo jasno – da li su ta sjećanja pobuđivala u meni više radost ili tugu. Bit će i jedno i drugo, a saznat ćete i zašto.

Bio sam mamin dačić prvačić kad sam se prvi put zaljubio. Moja ljubav se zvala Zinka, imala je plave kikice i sjedila je u klupi ispred mene. Nestašna je bila kao čigra, a nježna kao ružin pupuljak. Najčešće su je krasile crvena haljinica i bijele čarapice zbog čega sam zaključio da su joj to najomiljenije boje.

Svoju tajnu ljubav skrivao sam duboko u sebi, čini se čak i od samog sebe. Plašio sam se: ako neko za nju sazna da će je povrijediti. Valjda sam je dovodio u vezu s krhkom Zinkinom gradom. I dok su moji drugovi hvalisavo pričali o svojim izabranicama, svojatajući sad ovu, sad onu i u svojim željama i maštarijama promijenili više njih, ja sam jedva nekolicini najodanijih otkrio svoju tajnu.

Svaki susret sa Zinkom bio mi je rijedak doživljaj. Nešto poput dolaska vjerskih ili državnih blagdana. Zato bih se već od jutra počeo spremati u školu, makar što smo ulazili tek u jedan popodne. Dok bih se spremao, čas bih pogledavao u ogledalo, čas u sat da se majka sve čudila tolikoj mojoj prilježnosti. Poslije se sve hvalila komšijkama kako niko

nema tako mило i čestito dijete. Dobra moja majka, ni slutila nije da se iza tolike moje marnosti za školom krije iskrena vjera u trajnost moje ljubavi. I naivna dječija želja da Zinka jednog dana postane moja žena.

A onda se nenadano dogodilo nešto što je u potpunosti izmijenilo odnos između mene i Zinke.

Bilo je to za vrijeme velikog školskog odmora. Svi smo se igrali u dvorištu iza stare škole. Usred igre je zazvonilo školsko zvono i svi smo potrčali ka ulazu. Nisam se volio gurati pa sam fino sačekao da svi uđu. Pomislio sam kako ulazim zadnji, a zatim sam začuo slabašak vrisak i tup udar. Kao kad neki tup predmet pada na zemlju. Instinktivno sam se osvrnuo. U magnovenju sam spazio Zinku kako nepomično leži na zemlji. Bez razmišljanja sam joj pritrčao. Izgledalo je kao da spava, samo što joj je iz koljena lijeve noge curila krv. Pored noge, kao oštrica noža, iz zemlje je štrčao oštar kamen, poprskan Zinkinom krvlju. Kroz glavu mi je brujalo bezbroj misli. Čitav košmar: "Da pozovem nekoga!... Ne, ne, da zaustavim krvarenje! Ne... Ali, prvo joj treba povratiti svijest!..." Dok sam joj opipavao puls, podsjećala me na začaranu ljepoticu iz bajke Šarla Pera. Skočio sam i brzo, poput vihora, sa školskog bunara donio kofu vode. Nježno sam joj rukom kvasio i masirao lice i vrat. Prvo što je Zinka rekla, pošto je progledala, bilo je:

– Oh, gdje sam?! Što se to sa mnom zbilo?!...

– Ne brini, Zinka, ništa ozbiljno! Pala si i malo posjekla nogu na kamen!... – jedva sam promućao. A zatim sam skoro kroz suze prozborio: – Budi mirna dok ti previjem pozlijedeno koljeno.

Trave kunice nalazilo se svud uokolo u izobilju. Odmah sam je ubrao drhtavim rukama i dobro isitnio. Pa sam odvezao iz Zinkine svilene kose dvije plave mašnice te previo njezino ozlijedeno koljeno. Od prevelikog uzbuđenja nisam ni

primijetio kad sam mahinalno stavio u džep pantalona višak plave mašnice. Zapazio sam to mnogo kasnije, kad sam htio da se poslužim maramicom.

— Oh, baš ti hvala! Ti ćeš odsad biti moj brat... Je l'de da ćeš ti biti moj brat? Ja nemam brata, a ti si mi spasio život... — rekla je. Potom smo oboje kratko zašutjeli, iako se to nama učinilo kao cijela vječnost.

Iznenada su joj na oči nahrupile suze i kao dvije kruške stale kliziti niz poblijedjele obraze, a ona je pružila svoju okruglu ručicu i rekla:

— Hajde da se pobratimo!...

— Kako da se pobratimo kad si ti djevojčica? — promućao sam.

— Hm, vidiš, tu si u pravu... — licem joj je zatitrao blagi smiješak. — Ali ništa za to, ja ću, jednostavno, biti tvoja sestra, a ti moj brat. Može li?

A šta bi mi drugo bilo preostalo? Šutke sam prihvatio njezinu dragu ruku, zbunjen i, sigurno, sav crven u licu.

Došavši kući, Zinka je čitav događaj ispričala svojim roditeljima. Sutradan su oni došli u kuću kod mojih roditelja.

I tako je otpočelo jedno nesvakidašnje prijateljstvo. Ali, nastranu sve to, ja sam u Zinku bio zaljubljen jednako kao i prije. Jedino što sam sad mnogo više patio. Zato sam se dugo nosio mišlju da joj otkrijem svoja prava osjećanja. Ali sam bio ubijeden da bi se ona na me naljutila. Jednostavno, nisam imao ni snage, a ni srca da je povrijedim. I odustao sam.

Dani su prolazili pa i godine. Donekle sam se pomirio s mišlju da je bolje imati pravog prijatelja, nego izgubiti i ljubav i prijatelja – ali ne sasvim. Ljubav je tinjala u meni. Neugasiva. Kao prigušena vatra. I izgarala me između vječite dileme.

I ko zna dokle bih tako patio, razapet između ljubavi i prijateljstva, da čitav taj gordijski čvor nisu presjekli Zinkini roditelji, odselivši se u Bihać. Tako je malo-pomalo vrijeme učinilo ono što nije mogao razum. Te sam zaboravio i Zinku i svoju nesretnu prvu ljubav. Ta, ne kaže se uzalud da vrijeme iscjeljuje i najdublje rane.

Jedino što me još sjeća na Zinku, neostvarene dječije snove i nesvakidašnje pobratimstvo je mali, a tako dragi, komad plave mašnice iz Zinkine zlatne kose, koji ljubomorno čuvam – kao sujevjeran čovjek hamajliju.

Majstor Adžo

Sretali bismo ga gotovo svakog dana, odlazeći u školu ili se vraćajući iz nje. U većini, djeca su ga se plašila, s valjanim razlogom ili bez razloga. S razlogom, oni koji su ga provocirali na razne načine; i bez razloga, oni koji ga nisu dirali. Još se nije desilo da se bezrazložno ljutio na bilo koga, a još manje da bi mu pokušao nešto loše učiniti. Ali, bilo je vrlo nepristojne djece, koja bi ga nazivala pogrdnim imenima, naguravala, saplitala mu iznenada noge, podmećući kuku, ismijavala, pa čak pokušavala da ga i tuku štapovima. Neki od njih bili su do te mjere besprizornog ponašanja da su ga iz neposredne blizine gadali kamenjem. U par navrata su ga i pogodili, jednom mu razbivši glavu, da ga je svega krv oblila. Zato se on mnogo više plašio takve djece nego oni njega. Prijaviti ih policiji nije znao, samo bi potrčao za njima, katkad se bacao na njih kamenjem, klipama ili kišobranom, koji je uvijek nosio uza se, neovisno o vremenu, poštapajući se njime kao pravim štapom. Dok bi ih jurio, ispuštao bi zastrašujuće, neartikulisane glasove, ili, možda je bolje reći, krikove kao nasmrt preplašena ili ranjena zvijer. Po tome se vidjelo koliko je teško podnosio sva ta dječija maltretiranja, svakodnevno prolazeći pored njih, a kojima bi se ponekad u bestijalnim napadima pridruživali i odrasli, mladići, iskazujući tako svoje huliganstvo. Zlobi neodgojene djece

nigdje kraja; tako su ga nedavno u nekoliko navrata umazali svježom govedom balegom ili bi se njome bacali na njega iz neposredne blizine, da bi se zatim spašavali ludom trkom, pa samo noge što ne polome, ako bi on pojurio za njima. Pa su dolazili pod prozore njegove kućice, lupali i navaljivali na njih i na vrata, vrijedali ga pogrdnim imenima, a jednom su otišli tako daleko u svojoj bestijalnosti da su mu kamenom i prozor razbili, dok je kamen lupio tik pored postelje na kojoj je ležao. A kad ih je neki komšija prijavio policiji, komandir je nehajno odmahnuo rukom, rekavši tom prilikom: "A šta bismo mi mogli i smjeli maloljetnom delikventu, kad takve i zakon štiti?! Zar da zbog njih izgubimo službu?!" Pa iako dobrano podrovanog duševnog zdravlja, on je jednom prilikom spasio petogodišnju komšijsku djevojčicu, kaja je istrčala pravo pred točkove dolazećeg teretnog vozila. U zadnjem trenu uspio je skloniti djevojčicu ispred točkova kamiona, rizikujući vlastiti život, pri čemu je zadobio i lakše povrede. Šta vrijedi, kad ni to nije bilo dovoljno da zadobije dužno poštovanje starijih osoba, nekamoli djece. Od tog časa njegov pomućeni razum kao da se stao sve više zamračivati. Prestao je pričati bilo s kime, ne pokazujući ničim da nekoga prepoznaje. U kućici je živio sasvim sam. Jedna sestra mu poginula kao civilna žrtva rata, druga udata u veoma udaljeno mjesto, živjela siromaški i od nje nije imao nikakve pomoći. Treća sestra udata u susjedno selo, udaljeno tri-četiri kilometra, pomagala mu koliko je mogla, jer ni ona nije bila imućna. Da bi se kod nje hranio, morao bi otići pješke do njene kuće, tamo jesti i sebi donijeti nešto hrane, za večeru i, ako šta dotekne, za doručak. Pa makar što prelazi saobraćajnice u više navrata, makar što mnogobrojna raznovrsna vozila vrve oko njega, za divno čudo, nikad mu se nije desila saobraćajna nezgoda, ni najmanja. Svi su mislili da je poludio, posve "odlijepio", i pazili bi da ga ne povrijede, pa su neki govorili: "Jašta nego

paziti. Zar da za budalu, kao za pravog, idem na robiju ?!"

Kuću je sve više zapuštao, dok se nije pretvorila gotovo u pravi smećarnik. Zimi bi sve rjede ložio vatru, nemajući šta naložiti, jer je sve tarabe, živice i rijetke voćke oko kuće već bio položio. Spavao bi obično pokriven gomilom starih poderanih jorgana, deka i stare odjeće. Spavao je obučen, dok niko ne zna da li se uopće kupao, umivao ili zube prao. Rijetko ko od komšija da ga je obilazio, a još rjede da bi mu šta pomogao: počistio, oprao, založio vatru u staroj pećici "fijakeru", odnio gotovu, ili pripremio, hranu. Većina je bila zlorada, sprdajući se s njime, govoreći: "Šteta onakvog placa za kuću ili kakvu radnju. Kome li će ostaviti? Da ga je nekako prevariti pa da prepiše!..." A on je njih izbjegavao: i komšije, i rijetke bivše prijatelje i rođake... Bježao je i sklanjao se od ljudi, kao od zvijeri, kad god bi mogao i imao gdje pobjeći. Kao da im više nije imao šta reći, niti od njih šta čuti. Razgovarao je još samo sa sestrom Zulkom, pa i to više nekakvim znakovima, mimikom i neartikulisanim glasovima nego jasnim riječima i rečenicama. Na sebi bi gotovo uvijek imao izgužvane štofene hlače, kariranu košulju, veoma iznošen mantil, takozvani baloner, na nogama neizostavno plastične čizme, u narodu poznate kao brizele, a na glavi nije imao ništa. I to mu je bila standarna odjeća i obuća, za sva godišnja doba. Bio je prosječne visine, ali sama kost i koža, a kako je pomrčio, činilo se kao da se još za života pretvarao u crnu zemlju. Najstrašnije, i najtužnije, bilo ga je posmatrati ako bi ga neko ili nešto naljutilo, mada su to najčešće bivala djeca. Tad bi izdigao glavu, okrećući je velikom brzinom lijevo i desno, pogleda uprtog u nebo, u nešto neodređeno. I tada, ni u šta i ni u koga ne gledajući, samo bi ispuštao prodorne neuobličene glasove, kao tužne krikove, mlateći pritom vrškom kišobrana u tlo ili ga vitlajući oko sebe, braneći se od zamišljene opasnosti. Svi, koji bi ga vidjeli u takvom

položaju, nastojali su da se što prije udalje, da pobjegnu. Bio je to strašan prizor, kad me majstor Adžo najpribližnije podsjećao na stav i urlik dinosaura, koji se spremaju za neposrednu borbu s neprijateljima, a koje sam gledao u nekim televizijskim emisijama. U tom mističnom položaju Adžo bi ostajao sve dok bi vjerovao kako mu prijeti bliska opasnost, nakon čega bi ubrzanim korakom, sav usplahiren i unezvijeren, vrteći šiljatom, dugo nebrijanom, kao ugljen crnom bradicom, držeći pogled i dalje uprt negdje u nebo, najzad pošao svojoj šeperanoj, zemljom oblijepljenoj kućici, u kojoj ga ne očekuje niko.

Bio je ponedjeljak oko podneva. Moj otac je dolazio na informacije kod moje učiteljice, nakon čega smo se zajedno vraćali kući. Vodio me za ruku i tiho mi pričao šta je saznao od učiteljice vezano za moje učenje i ponašanje. A onda smo naišli na ovakav prizor. Adžu su djeca žestoko naljutila. I dok je kišobranom razgonio jednu grupicu dječaka, druga grupa je prišla posudi s hranom, koju je spustio ukraj puta, i stala je šutirati, sve dok se iz nje nije izlio gotovo sav vareni grah, namijenjen Adži za par narednih obroka. Iako sam bio mali, odmah sam zaključio da su dječaci unaprijed smislili kako da mu napakoste. U zlobi i smišljanju pakosluka posebno se isticao Garo, dječak vrlo problematičnog ponašanja, čiji su roditelji bili rastavljeni. Naime, porodica je živjela u velikoj bijedi duže vrijeme, jer je glava porodice, Garin otac, samo povremeno nalazio kakvog posla, i što zaradi, to odmah zapije. Ne mogavši živjeti samo od zraka, Garina majka se preudala za drugog čovjeka, pobjegavši s njime u Sloveniju. Garin otac je i dalje pio, sad mnogo više, a da bi preživio, sve je više odlazio u krađu, vodeći sa sobom i starijeg sina, Garu. Krali su sve što bi im dolazilo do ruke: tude voće, povrće, rublje koje bi zanoćalo na konopcu za sušenje, stoku iz nezaključanih staja, a katkad bi obili i pokoju kuću, pogotovo

porodica na radu u inozemstvu. U tim kradama ponekad bi bili zatečeni; vraćali bi se s brojnim modricama i "šljivama" ispod očiju, zatim bili privođeni u policijsku stanicu, gdje su dugo ispitivani i gdje im je zapriječeno da to ubuduće ne smiju činiti. Ali, sve bi to bilo uzalud, Mrgi, kako su zvali Garinog oca, i Garo samo bi produžili po starom. Da bi apsurd bio veći, u par navrata pokrali su povrće od mjesnog policajca. Kad ih je ovaj upriježao, priveo ih je u policijsku postaju i za par sati ponovo oslobodio. Istina, tad su fasovali batine, ali su i policajci počeli javno priznavati da su nemoćni da im stanu ukraj. Tako je Garo izrastao u pravog bešćutnog razbojnika. Od mene je bio stariji dvije godine, i bio je i noćna i danja Adžina mora.

Pošto je moj otac izružio i rastjerao Garu i njegovu družinu nevaljalaca, zavirili smo u kantu. U njoj je ostalo malo graha, ali se proliveni nije mogao pokupiti. Makar što smo i mi bili siromašni, te večeri je moj otac odnio Adži hranu. A usput, idući kući iz škole, upitao sam oca o Adžinom ranijem životu i evo šta sam saznao.

"Adžina kuća je na kraju našeg sela, kraj žuborljivog potoka, a on je sin siromašnog seljaka Mehe. Pravo ime mu je Hadžo, ali iz milja roditelji bi ga zvali Adžo, što su najprije prihvatila djeca u komšiluku, a zatim komšije, rodaci, i svi redom zaboraviše mu pravo ime, a usvojiše nadimak. Bio je veoma bistro i poslušno dijete. No, roditelji ga poslije završena četiri razreda nisu slali dalje u školu, ali su ga poslali kod daidže da uči zanat. Adžin daidža bio je nadaleko čuveni stolar, a Adžo je od njega naučio sve što se dalo naučiti, pa čak i više, jer je bio iznimno nadaren i kreativan kad je u pitanju izrada predmeta od drveta. Upoznavajući ga, ljudi bi govorili: 'Adžo ima zlatne ruke.' Iako bez formalne diplome, mladić je, očigledno, izrastao u vrhunskog stolara, pa je sebi uskoro priskrbio i titulu majstora. Ta riječ otad kao da

je srasla za njegovo ime, i sad bi ljudi za njega govorili: 'Što oči majstora Adže vide, to mu ruke još ljepše naprave!' Onda se Adžo osamostalio, napravio montažnu prostoriju u svojoj avliji, kupio neophodan alat i otpočeo s radom. Pravio je gotovo sve što bi ljudi tražili od njega: prozore, vrata, ljestve, ormare, sanduke, sehare, sinije, stolice, burad, stapove, skemlije, grablje, drvene vile... Bio je veoma marljiv, uredan, znatiželjan, iskren i pošten, zbog čega su ga ljudi sve više cijenili, vjerovali mu i poštovali ga. Od zaradenog novca veći dio bi dao roditeljima na raspolaganje, a jedan dio je trošio na odjeću i obuću. Bio je jedan od prvih seoskih mladića koji je nosio hlače na peglu, perlonku košulju, cipele šimike, mantil baloner i sat. Bio je lijep mladić: crnomanjast, mršav, skladno građen, upravo onakav kakvog bi rado poželjele mnoge seoske djevojke. Nije ni čudo da se u njega zagledala jedna od seoskih ljepotica i poslala mu poruku po zajedničkoj rodici da joj se mnogo sviđa. Bio je stidljiv mladić, ali je poslušao djevojčin prijedlog da se uvečer sastanu na vodi Studencu. S par prijatelja pošao je na vodu, otpratio curu kući, a zatim te večeri otišao pod njen prozor na ašikovanje i tako je otpočela jedna ljubavna priča, priča o nesvakidašnjoj, velikoj ljubavi. Od zaradenog novca kupio je kod zlatara curi prsten i minđuše i zaručio ju je. Tri godine je trajala ljubavna romansa, a kad nastala četvrta, djevojka ga iznevjeri – na nagovor roditelja udade se za bogatog momka u dvadesetak kilometara udaljeno selo. Njeni roditelji javiše da dođe po zlatninu, ali on ne htjede već pade na postelju i stade bolovati. Na to se navezala sušica, a kad je nekako prebolio svoju nesretnu ljubav i ustao iz postelje, ostale su posljedice nikad sasvim izliječene bolesti. Otad je često pobolijevao, a za vjernog druga imao je dosadni suhi kašalj, na koji se toliko navikao, da ga nije ni opazao. Pošto se oporavio, nastavio je raditi posao stolara u smanjenom obimu, zbog slabijeg zdravlja,

ali taman toliko koliko je bilo dovoljno da zaradi novca za svoje skromne prohtjeve. Godine se neprimijetno ukradale, roditelji pomrli, sestre se poudale, helem, majstor Adžo ostao sam, samcit. Vremenom sve više počeo i posao zanemarivati, počeo se i čudno ponašati te su ljudi stali zazirati od njega. Suvremenije stolarske radnje preotele mu poslove da su ljudi sve rjeđe tražili da im šta majstoriše. Postupno je sve više tonuo u siromaštvo, u materijalnu bijedu, padajući na teret sestrama, rijetkim rođacima i komšijama. Nikad više nije ni pokušao da nađe curu i da se oženi. Zato neki nagađaju da je nesretna ljubav uzrok gubljenja razuma, drugi tvrde da je uzrok neizliječena plućna bolest, dok je najviše onih koji misle da je najveći i stvarni razlog, samoća. Jer čovjek je društveno biće i ako je osuđen na samoću, svakako je osuđen i na propast. Većina zvijeri, tvrdili bi oni, zatvorite li ih na duže da samuju u kafezu, pomahnitat će, kamoli neće čovjek. A Adžo je sve više tonuo, dok nije potonuo do samog dna, do ovakvog sveopćeg stanja u kome se sada, jadnik, nalazi. Po mom nekom skromnom mišljenju, sve tri uzroka su uzajamno djelovala na Adžu, što je dovelo do postupnog pomračenja njegovog uma. Iznevjerena ljubav prouzročila je bolest, a i jedno i drugo Adžin bijeg u samoću. Sigurno se pitaš, sinko, kako znam sve to o Adži. E, naše selo nije veliko i ljudi bruje o svakome, te tako, htio-ne htio, vremenom o svim mještanima saznaš gotovo sve. Jah, šta ćeš de, ko insan kleti “, završi moj otac podugačak monolog o majstoru Adži, a ja ga zbog radoznalosti nisam nijednom prekinuo, makar što neke pojmove i nisam najbolje razumio. Ali, sve sam razumio kasnije, odrastanjem i sazrijevanjem, mnogo toga proživljavajući i na vlastitoj koži.

Zima je prošla, nastupio mjesec mart, rano je proljeće, kiše učestale, a i snijeg se na planinama ubrzano topi te je Usora stalno nadolazila, plaveći i noseći drvlje i kamenje, štaviše,

pokrenula je i drveni most, koji spaja naše selo s ostatkom svijeta, što je jako zabrinulo seljane. To je zabrinulo i našu učiteljicu, te je odlučila da nas pusti kućama prije završetka nastave, dok još Usora nije odnijela most.

Mi, djeca, obradovali smo se zbog učiteljicine odluke i odmah požurili da predemo most, dok je još čitav i dok spaja dvije obale. A oko mosta, mnogo iskupljenog svijeta, koji posmatra nadolaženje rijeke. Na mostu, blizu krajeva, stoje grupice hrabrijih mladića, nagadajući o sudbini mosta: hoće li pobijediti vodenu stihiju ili će ona pobijediti njega? Prešavši most, opazili smo gotovo uobičajenu sliku: harambaša Garo poveo svoje male hajduke u atake na majstora Adžu. Pošto su u njemu rasplamsali srdžbu do bjesnila, on je jureći za njima bacao kamenje da bi naposljetku bacio i kišobran. Takvu priliku Garo ne propušta. Trkom se vratio po kišobran, zgrabio ga i odmah zavitlao njime prema rijeci. Kako ne bi pao u vodu, pobrinuo se vjetar, oborivši ga na veliki grm bodljikavih ostruga, tik iznad vode. Blizu grma zaustavio se Adžo i na sebi svojstven način stao da kune Garu i da zavija nalik kojotu ili izglednjelom vuku samotnjaku.

Za to vrijeme Garo je opazio kako nešto šareno pluta niz rijeku, pored obale, čas se odbijajući od nje čas joj se opet primićući. Zato se radoznalo obrati družini:

— Bijeli, Šmrco, Ačo, ono bi mogla biti lopta, šarena buba-mara! Hajmo da je uhvatimo.

Brzo su se spustili niz obalu, tridesetak metara nizvodno od mosta, iščekujući svoj plijen. Čim je lopta doplutala do njih, držeći se lijevom rukom za vrbovu granu, Garo se pope na zastalo stablo topole, koje je bilo pola u vodi, a pola na obali, ispruži desnu ruku da dohvati loptu, ali se lopta, nošena valovima, izmače, a Gari se čizme okliznuše i on pljusnu u nabujalu rijeku. Dječak se nasloni na topolu, koju voda samo što nije odlijepila od obale i ponijela dalje, grčevito se

objema rukama uhvati za granu vrbe i stade zapomagati. Zapomagali su i njegovi drugari, ali na njih niko nije obraćao pažnju niti ih je mogao čuti od huka pomahnitale rijeke. A njih je svojim ojađenim pogledima pratio niko drugi do majstor Adžo. U svojoj bolešću pomućenoj svijesti on nekako shvati da je dječak u opasnosti, pride grupi mladića, stade rukama pokazivati u smjeru dječaka i ispuštati bučne glasove, nešto kao: "Grrroooooo!... Grrrrroooooooooo!..." Ali momci ne razumješe već se stadoše šegačiti s njime. Adžo uhvati za ruku prvog mladića u namjeri da ga povede prema dječacima, a momak to pogrešno razumje, okrenu se i zaždi majstora Adžu nogom u zadnjicu. Od jačine udarca Adžo se dočeka na ruke da ne padne na tvrdi makadam, pa uvidjevši da od ovih mladića nema fajde, trkom se stade spuštati niz padinu ka dječacima. Stigao je u posljednji čas jer je Garo bio pri izmaku snaga, sav promrzao od hladnoće a i vode se napio toliko da više nije mogao ni zvati u pomoć. Dok se svim silama trudio da se pomoću vrbove grane nekako uspenra na topolu, nadolazeći talasi bi ga odbijali od stabla i obale, priječeći ga u toj namjeri. Pri tome je izgubio gotovo svu snagu, a i voda je već zahvatila cijelu topolu i samo su sekunde odlučivale kad će je ponijeti u mutne dubine zajedno s dječakom. Ne časeći ni časa, Adžo se spusi u nabujalu rijeku i pridržavajući se topolinog stabla uhvati jednom rukom dječaka ispod pazuha te ga gurnu ka obali, gdje ga prihvatiše za ruke prispjeli mladići, ali se topola otrže od obale i zarotirana vodenom snagom začas ponese i majstora Adžu. I dok je iskupljena svjetina bez daha pratila Adžinu borbu prvo za dječakov, a sad i za svoj život, čuše se dva-tri divlja krika, Adžo se dva-triput ukaza iznad vodene površine da bi potom zauvijek nestao u mutnim talasima podivljale rijeke.

– Mladići, što mu ne pomogoste da se spasi?!... – upitat će prispjeli djedo Mujo.

– Ko, je l' mi?! Hm... Taman posla, pa da se utopimo! Ionako je na ovom svijetu jedna budala manje... – odgovori kontrapitanjem jedan od mladića, dok ostali prasnuše u ironičan smijeh.

Našli su ga šesti dan sakupljači sitnog pijeska, pošto se prethodno voda povukla u korito. Svo tijelo je bilo zatrpano pijeskom, samo lice nije; kao da mu je ostavljen otvor za disanje. Pokopan je u nevelikom greblju, nedaleko od njegove male kuće. Na dženazi se okupilo jedva dvadesetak ljudi, i hodža. Kad bi koga pozvali na dženazu, on se pravdao da ne može, izmišljajući kakav izgovor, kao: “Boga mi, ja bih, al’ me plaho ufatilo u krstima”, “Čekam da mi se oteli krava”, “Otišla mi žena kod svojih pa ne mogu ostavljati samu kući” i slično tome; a ovamo većina misli: “A šta ću ludom, i fukari, na dženazi? Da je kakav bogataš, jal’ koljenović, pa da me tamo zapaze, hajde de!...”

I, na kraju, da ne zaboravim reći još i ovo. Na dženazi, između tih dvadesetak ljudi, kao da su se od koga skrivali, nalazili se Mrgi i Garo. Možda su konačno došli pameti, ili će biti posrijedi nešto drugo.

Post

(Posvećujem majci Rukiji)

Nijedan pisac neće priznati da priča koju vam kazuje nije istinita. Taman posla. Zamislite da pisci redovno počinju svoja djela riječima: ispričat ću vam priču koju sam u cijelosti izmislio! Jasno, draž čitanja takve priče bila bi drastično umanjena, makar nam je svima jasno kako je velika većina priča zapravo plod piščeve mašte. Ali, ima pisaca koji osjećaju potrebu da istaknu kako su neku priču kazivali na temelju istinitih događaja, što upravo i ja sada činim. Sadržaj ove priče u potpunosti je stvaran, kao što je istinito i ime glavne junakinje, pa i imena ostalih likova. Moram još napomenuti da glavna ličnost ove priče nije voljela pozornost i publicitet – jer je bila izuzetno skromna, te mi nije dozvolila da o njoj napravim auditivni ili vizuelni zapis, mada sam to žarko želio. Ipak se ona neće naljutiti zbog priče koju ću o njoj ispričati, neće – jer je odnedavno preselila na ahiret. A događaje, koji slijede, čuo sam od nje više puta, i u raznim prilikama, pa sam ih detaljno upamtio.

Tog jutra dobro je uranila. Prije zore. Klanjala je rani sabah baš kad se istočno nebo na obzorju stalo karminiti najprije blijedorumenom pa krvavonarandžastom bojom, navješćujući tako još jedan od onih džehenemski užarenih a kao vječnost dugih julskih dana. Rukaja se smjerno uspravi na uskoj a olinjalaj postekiji pa se preko ramena i zemljane

furune neodlučno osvrnu na mali kukuruzni kruh i neveliku času sirutke, što su se nalazili na grubo sklepanoj stalažici od pocrnjele, crvotočne hrastovine. Mala stalaža jedva se primjećivala u nerazdanjenom polumraku skučene i, nekako naročito, tjeskobne prostorije, koja je služila istovremeno kao kuhinja, dnevna soba, kupatilo, ostava za kuhinjske namirnice i hranu, ali, prema potrebi, i za još ponešto. Ne samo stalažica već i pokornost i predanost svome Gospodaru u Rukajnim živim ali ispijenim očima kao i velika zabrinutost na njenom izrazito mršavom licu nisu se naročito jasno vidjeli u toj sparušenoj, pomalo vonjaloj, mrtvačkoj tami. Tužno je razmišljala kako ni triput veća količina hrane ne bi bila dovoljna da zasiti četvera usta: muževljeva i troje djece. Sebe je, pritom, bila zaboravila. I, osvrćući se izgubljeno uokolo, dva-triput uzdahnu pa uhvati za kvaku na sobnim vratima, s namjerom da probudi muža i sina kako bi ustali i zapostili. Tad joj sinu munjevita misao: da nije baš lijepo zapostiti bez jela, i da je Bogu milije ako postač, prije negoli zanijeti, makar što protisne kroz grlo. Još jednom upilji pogled u kruščić, misleći kako on treba da bude hrana o kojoj će postiti muž i jedanaestogodišnji sin, te cjelodnevni obrok za dvoje nepostača, sedmogodišnju kćerkicu i petogodišnjeg sinčića. Još se kratko kolebala, premišljala da bi najzad od kruščića odlomila komadić prepečene kore, ne veći od kakvog metalnog novčića, sa strahopoštovanjem ga položila na vrh jezika, zalila s dvije kašike sirutke, prožvakala i s mukom protisnula kroz neposlušno ždrijelo. S okusom prepečenog kruha i sirutke, u grlu je osjećala i okus krivnje – kao da je taj zalogaj ukrala – ili otela – od svoje djece. Željela je da što prije spere taj nepodnošljivo ružan osjećaj. Pored stalažice nalazila se od tikve napravljena posuda za vodu, u narodu nazvana susak. Bio je pun vode. Posegla je brže-bolje rukom za njim i u njenom grlu, slično malom vodopadu, dugo je

klokotala voda. Sad je mogla zanijetiti za post i probuditi druga dva postača.

Muž Ibran i sin Džemil sjeli su za staru, veoma staru, siniju, čije su pukotine između dasaka, nekad davno, bile ulijepljene pšeničnim tijestom, pa i ono se osušilo, ispucalo i gdje gdje poispadalo, prouzročeci iznova manje ili veće rupe i pukotine. Rukaja je pažljivo odlomila male komade kukuruznog kruha, odlila u drugu času sirutke i poslužila muža i sina. A oni su počeli da jedu, polahko, više preživajući nego žvaćući – jer im se činilo da je tako hrane više, a i uživanje u njenom okusu duže traje. Ali kao da im ni to nije bilo dovoljno već su sve češće i sve duže prikivali poglede za ostatak hrane na crvotočnoj stalažici. Rukaja to primijeti pa stojeći između sinije i furune i kršeći prste obiju ruku upita:

– Mogu li sada ići, kako me druge žene ne bi čekale?

– Mogla si, vala, i sofru pospremiti, ne bi te Bog ubio... pa onda ići! – kao nožem odsječe Ibran, između dva beskrajno duga zalogaja.

– Ja ću, majko, samo ti idi, i ništa ne brini – poslušno će Džemil.

– E, pa kad je tako, onda moreš ić'. Hajde, sikter! – veli Ibran, tek da se zna ko je gazda, no ovaj put nešto pomirljivije.

Rukaja ude u spavaću sobu, pomilova sina i kćerku, posmatrajući ih željno koji trenutak, i ne ljubeći ih jer dok posti, postaču to nije dozvoljeno.

Prolazeći kroz kuhinju, ču Ibranove riječi:

– Ne zaboravi ponijeti žaku za mlivo, što si ga zaradila prošle hefte. Znaš da ne bi' imali sutra šta skuhat'!

– Neću zaboraviti. Već sam je pripremila.

I Rukaja se sagnu, dohvati vreću što se nalazila pokraj stalaže, šutke izade u mlado, ne baš naročito svjež, jutro te se žurno zaputi niz sokak; dok je koračala, lelujala se kao list na povjetarcu; bila je jako oslabjela: mršava, ublijedjela, izmoždjena. Činilo joj se da bi je i malo jači vjetar lahko oduhao. Usput je razmišljala: "Kako ću, i da li ću moći, izdržati današnji dan? A noćas je 27. noć ramazana! Izdržat ću. Moram izdržati. Ako ne radi sebe, a ono radi djece. Allahu dragi, Ti se smiluj na njih i daj mi snage da izdržim. Amin, ja-Rabbi!..."

Nisva i Hidaja već su čekale na kapijama svojih avlija, bile su najbolje Rukajine prijateljice. Sve tri su u rukama imale vreću, a na ramenima srp jer su išle na nadnicu kod begova Dželatovića. Usputno su uglavnom šutjele, idući svaka za svojim mislima; nijedna nije bila osobito raspoložena za razgovor, kao da su štedjele snagu za ono što ih tek očekuje – za davolski naporan dan.

Približivši se kućama Dželatovića, oćutjele su graju, živost; avlije su bile pune svijeta i stoke; već je bilo pristiglo

dvadesetak nadničarki. Trebalo je žeti pšenicu, zasijanu na oko 80 duluma njive. Radni dan je počinjao ujutro u 6, a završavao uvečer u 8 sahata. Za ramazana begovi se smilovali i odlučili da nadnica traje kraće, za jedan sahat. Nadničar bi dnevno zaradio čanak kukuruznog brašna, dovoljno da prehrani porodicu od 4-5 članova. Zarada je dijeljena heftično; dijelile su je sluge u prisustvu begova, koje su zvanično oslovljavali s: begefendija, a obično su im se obraćali kraće: 'fendija, također njihovim hanumama: gospoja ili: 'fendinica. Uvečer bi imali zajedničku večeru, što se, obično, sastojala od korijenja nekih biljaka, od koprive, mladih tikvica, izrezane bundeve, kukuruzne kaše ili pure – ni pomašćene ni pokajmaćene. Hrana je prije naličila pomijama za životinje – za koju bi nadničari u šali govorili kako je ni pas s maslom ne bi pojeo, vodeći strogo računa kako ih ne bi čuli begovi.

Begovi Dželatovići su u Drugom svjetskom ratu bili simpatizeri i jataci partizana pa im je i pored raznih agrarnih reformi, nacionalizacija i sličnih otimačina ipak ostalo na stotine duluma zemlje. A da je i tad bilo korupcije i nepotizma, potvrđuje činjenica da su i s otkupima hrane relativno dobro prolazili. U organima vlasti imali su čvrste veze, koje bi im dojavljivale kad da sklone hranu na sigurno ispred komisija za otkupe. A to su godine neposredno nakon Drugog svjetskog rata, kad je kukuruzno brašno bilo vrednije od zlata, zapravo, značilo je isto što i život. Zato je sam Mehmed-beg određivao uvjete pod kojima će nadničari raditi. Naravno da nikome nije ni naumpadalo da se žali na begove uvjete, da šta zakera ili, ne dao Bog, da se za šta buni. Naprotiv – bili su sretni što su imali gdje zaraditi čanak brašna i tako preživjeti još jedan neizvjestan dan. Što je većina stanovnika Kalašturića, a i mnogi iz susjednih sela, preživjela u to teško vrijeme, imaju zahvaliti isključivo

kukuruzi begova Dželatovića.

Veći dio Begovače, tako se njiva zvala, nalazio se u ravnici, a nešto manji u strani što je završavala prostranom zaravni na kojoj su se razbaškarile kuće Dželatovića, Mehmed-begova i Sulejman-begova, u kojima su odvojeno stanovale njihove brojne porodice, ali su još uvijek živjele i djelovale kao jedna velika i složna porodična zadruga. Tobože su u svemu begovi bili ravnopravni premda je svakome bilo jasno da glavnu i posljednju riječ uvijek ima stariji, Mehmed-beg.

Begovača je od ranog jutra sličila na ogromnu košnicu. Sve je u njoj ključalo od buke i glasova žena, ljudi, djece i životinja. Dok su žene žele, muškarci su vezali pšenicu u snopove i volovskim ili konjskim zapregama odvozili do velikih gumana na kojima su je konji vršajili svojim kopitima. A djeca, šta su tu radila djeca? Hm, ona su uglavnom donosila nadničarima vodu za piće, kad ne traje post, i za rashlađivanje u vrijeme posta, zatim bi raznosila užad za vezanje pšenice u snopove, a pomagala bi, ustreba li, i šta drugo.

Žetelice su zauzele startne pozicije i moba je otpočela. Nije bilo startnih brojeva kao kod atletičarki, već je svako mogao stati gdje je htio; tako se Rukaja našla između Nisve i Hidaje. Žene još nisu bile premorene, sunce se tek razgaralo te je prijepodne promicalo bez vidnih problema, da se i pjesma čula, sporadična i u manjim grupama. Kad se ne posti, ženski bećarac se obično pjeva predvečer, dok malo zahladni, ili po obavljenom poslu. A u ramazanu to nije moguće zato što nadničarke poslijepodne budu iscrpljene i zanemogle, te im ne bude do pjesme. One to znaju pa neke koriste prijepodnevenu snagu i svježinu kako bi pjesmom i podvriskivanjem unijele koliko-toliko živosti, radosti i optimizma u inače veoma turobnu svakidašnjicu. Rukaja niti je pjevala niti podvriskivala. Činile su to, uglavnom, djevojke i

mlade snaše, dok njoj nije bilo do takvih besposlica – jer je već od samog jutra predosjećala da će za nju ovo biti težak, pretežak dan. Vjerovatno jedan od najgorih ovog ljeta. Ni njenim drugaricama nije bilo lahko te su štedjele snagu i razmjenjivale jedva pokoju riječ. A tek kad je prošlo podne, svi su imali osjećaj da se užarena kugla spustila pravo s neba i sjela im na uzavreli potiljak. Usto ih je sustizala glad, žed, umor i iscrpljenost. Voda za osvježanje, što su je djeca donosila, brzo se zagrijavala i bivala od male koristi.

Rukaja je počela osjećati nepodnošljivu žed i glad pa zanemoćalost u cijelom tijelu da bi joj se odjednom sasvim smračilo pred očima kao da je pomračenje sunca; na trenutak je izgubila kontrolu nad sobom, zateturala se i, da je nije na vrijeme prihvatila Nisva, zacijelo bi se stropoštala na kao kamen tvrdo, pečeno, tlo, prekriveno bodljikavom strni. Drugarice su joj svesrdno pomagale: umivale je vodom, kvasile joj vrat i brisale je njenom maramom. Ona se od toga osjetila bolje, povratila joj se snaga i ubrzo je nastavila rad, kao da se ništa ozbiljno i nije desilo. Nije se to događalo samo njoj. Dan je bio uistinu paklen da su i neke druge žene osjećale slične patnje, nakratko gubile svijest, a zatim nastojale da se što prije povrate, oporave i ponovo prionu na rad. Znale su da su begovi Dželatovići uvijek tu negdje, i ako bi vidjeli da je neka žena zanemoćala, odmah bi je, bez dvoumljenja, slali kući – što bi za nadničarke bila najgora moguća kazna.

Rukaja je u sebi neprestano molila Boga da joj se samo to ne desi. “Pa već koliko sutra ne bih imala šta skuhati za cijelu porodicu!”, mislila je, a od tih grozomornih misli sva bi pretrnula. No, nedugo zatim ponovo je osjetila sve one malopredašnje tegobe, samo ovaj put znatno izraženije. Mrak pred očima sad je kudikamo gušći. I dok je njoj bliža, Hidaja, mogla bilo šta poduzeti, ona se, sva ugruhana, već nalazila na zemlji, u nekakvom polusvjesnom stanju. Obazirući se na sve

strane, da vidi nije li ubližu koji od 'fendija, pa pošto ne opazi nijednog, Hidaja počne brižljivo i požrtvovano da pomaže drugarici. Rukaja ne bi znala reći koliko dugo je tako ležala, a onda shvati u jednom trenu kako su čarobne ruke njene drugarice rastjerale mrak s njenih očiju. Po drugi put joj se snaga vraćala, jedino je u stomaku osjećala nepodnošljivu mučninu, što ju je tjerala na povraćanje. A baš se toga plašila, zato što povratiti punim ustima znači – omrsiti se. Od same pomisli na to u tijelu osjeti strepnju, a u srcu golemu tugu. Baš kad je htjela da upita za Nisvu, nad njeno lice nadniješe se dvije ruke, držale su pregršt, kao dukat, žutih krušaka. Tri stabla žetvenjača, s ogromnim krošnjama, šepurila su se na kraju njive, uza živicu, jedva pedesetak metara udaljena od njih. Ispod krošanja, žute kao dukati, bezbrižno su leškarile kruške u velikim količinama i izgledale tako primamljivo da je bilo teško odoljeti njihovom iskušenju. U njivi su se nalazile i dvije, također dozrele, žutice, ali daleko od žetelica, na drugom kraju Begovače.

– Uzmi, okrijepi se... Donijela sam za tebe – reče brižno drugarica.

Rukaja odlučno zanijeka glavom.

– Ne budi luda, prijateljice... Moraš se omrsiti, jer tako nećeš izdržati zadugo. Begovi su sveprisutni, kao duhovi, i ako te opaze takvu, odmah će te poslati kući! Na, jedi...

– Neću – prošapta Rukaja. – Nastaviš li me nagovarati, naljutit ću se na te!...

Pa, na veliko Nisvino zaprepaštenje, pomažući se rukama i uz Hidajinu pomoć polahko se pridiže, uze srp i, nesigurna koraka, počne da žanje. Možda je ona, jednostavno, precijenila granicu izdržljivosti koju može podnositi njen od gladi, žeđi i izmorenosti iscrpljeni organizam, pritisnut takvom vrelinom iz neba i iz zemlje – nezapamćenom vrelinom, kao da hodaš po samoj užarenoj lavi i udišeš njenu suhu usijanu jaru. Ili

kao da hodaš po samom dnu Pakla. Mučnina u stomaku stala se povećavati da se Rukaja morala odupirati svim silama kako ne bi povratila. U isto vrijeme ju je zaboljela glava, prvo ispotiha, podmuklo, pa sve silovitije – kad je bol počela otkucavati u sljepoočnici kao nevidljivi sahat, ili kao da sa svakim otkucajem neko željeznim čekićem zabija dljeto ravno u njen mozak. Tijelo joj je zastrepjelo, a noge i ruke su zadrhtale da je jasno opažala kako joj se srp u ruci trese i kako postoji stvarna opasnost da se njime posiječe. “Da bar izdržim ovo do kraja njive”, u mislima je bodrila samu sebe. “Eto, sasvim je blizu. Tu je hladovina ispod krušaka, tu ćemo se malo odmoriti i rashladiti vodom. Tad bi mi, možda, bilo bolje... Allahu milostivi, smiluj mi se, i daj mi snage da ustrajem!...

I gotovo da je izdržala. Do kraja ju je dijelila razdaljina od svega dva-tri metra. Već su bile ušle u sjenoviti prostor ispod krušaka, i tad... tad je nešto puklo, da, baš tako, osjetila je kako je nešto puklo u desnoj sljepoočnici, kako ju je tu pogodio nevidljivi malj, od čega je osjetila munjevit, užasnu bol. Od tog časa ništa više nije čula ni vidjela; u ušima zaglušujuće zujanje; pred očima samo gust mrak i rojevi svjetlaca, a noge zanemoćale da je nose, ipak nisu izdržale: tijelo je otkazalo poslušnost, klonulo i svom silinom stropoštalo se leđima na tlo!

Drugarice su je časkom prenijele na travu, namjestile udobnije pa raskopčale odjeću i stale da je rashladuju vodom, masirajući joj pojedine dijelove tijela. Uprkos njihovom tolikom nastojanju, njoj se činilo da ne osjeća nijedan djelić svog tijela. Pokušala je da mrdne makar kojim udom, a oni su otkazali poslušnost, bili oduzeti, svaki mišić čak... I, gle čuda! Iako je tijelo bilo klonulo, svijest je bila prisutna te je i mrak s očiju nestajao dok je zujanje u ušima postajalo podnošljivije. Opet je mogla da vidi i da čuje.

Dok je Hidaja pomagala Rukaji da se oporavi, Nisva je dopožela pšenicu, što je bilo preostalo do kraja njive, nabrala krušaka, što su se zlatile svuda oko njih, stala tako da ju je Rukaja mogla jasno vidjeti i grubo rekla, bolje reći – zapovjedila:

– Sad, sestro, stvarno, više nema: hoćeš-nećeš! Ne pojedeš li koju krušku i ne napiješ li se vode, s tobom je gotovo... Dalje nećeš moći... ni koraka!

– I ja tako mislim, drugarice; predlažemo ti to za tvoje dobro – složi se Hidaja, koja se o tom prijedlogu dotad nije izjasnila.

– Ne, ne, i ne!... – vrisnu muklim, jedva čujnim, glasom bolesnica.

– E, sad ćeš beli morati. Evo, k nama se uputio 'fendija!... Ne oporaviš li se brzo, otjerat će te kući! – uspaničeno priprijeti Nisva.

Rukaja shvati da je konačno kucnuo trenutak koji se ne može ni zehru odgadati, sudbonosni trenutak – kad će se morati omrsiti, baš kao što kucne čas smrti, pa zaplaka, zajeca.

Suosjećajući s drugaricom, Hidaja upita:

– Rukaja, jesu li te spopale tolike tegobe, pa tako plačeš?!

– Ne, već od pregoleme žalosti što ću morati da prekinem post. A noćas je 27. noć ramazana!... – odgovori Rukaja, i ispruži ruku kako bi prihvatila ponudene žetvenjače. Začudo, ruka je poslušala, ali svijest nije. Dvije kruške kliznuše s rastvorenog dlana – jer bolesnica utonu u dubok san.

San je bio kratak, košmaran. Iz njega ju je probudila, ili joj se samo u prvi mah činilo, galama, nešto kao svada, preklinjanje...

– ... Ali, nije joj ništa, begefendija, zbilja joj nije ništa. Samo se mnogo umorila i malo je boli glava. Brzo će to nju proći!... Hoće, hoće, begefendija!

– Ma, slušajte vi, ja neću više da ponavljam. Niste došle na izlet. Čim se probudi, odmah: sikter, kući! Ne trebaju meni ovdje džabatori i lezihljebovići, već radnici!

Od tih riječi Rukaja se uplaši, pretrnu. Iznenada, obuze je plima nevjerovatne snage, preplavi joj tijelo, napuni i pokrenu svaki mišić i ona dipi na noge nalik kakvoj nestašnoj djevojčici.

– Oprostite, 'fendija, malo me zaboljela glava – reče, dohvati srp i prva poče žeti pšenicu, takvom svježinom i snagom kao da je upravo došla od kuće.

– Eto, nismo li mi, begefendija, govorile da joj nije ništa! – začudeno ali radosno klicala je Nisva, a za njom potvrđivala Hidaja.

– Ah, ah! – čudio se Mehmed-beg. – Ali nemojte da se to više kojoj dogodi, jer... – i krenu ka drugoj skupini žetelica.

Sunce se dobrano nakrenulo prema zapadu da je njegova ubitačna žestina stala jenjavati. Pritom se bolesnici povratila takva snaga te je čak prednjačila u poslu. Njene drugarice su se zgledale, čudile, dok Hidaja upita:

– Ma šta to tebi odjednom bi, jaranice, od čega tako ozdravi?!

– Zaista – nadoveza se Nisva – pomože l' ti to odmor, hladovina, rashlađenje vodom, strah od 'fendija il' šta drugo?

Rukaja ne odgovori već samo sleže ramenima i bolje prionu na posao, dok je u sebi mislila: "Allah, moj Gospodar, to mi je On ulio novu snagu, nagrađujući tako moj sabur..." Za to vrijeme ćutjela je ustreptalo srce u vrelin grudima, kako igra od neizrecive radosti. Ta, nije šala: zaradila je nadnicu i nije se omrsila! A noćas je 27. noć ramazana. Između toliko noći odabrana. Mubarek-noć!

Dok su nadničari večerali, varene zelene bundeve pomiješane sa zelenim tikvicama (jelo u narodu poznato kao kabak), sluge su donijele nekoliko sepeta napunjenih

žetvenjačama, koje su nakon večere razdijelile radnicima. Svakome su dopale po četiri, i većina je svoje pojela odmah. Rukaja je svoje stavila u njedra i s napunjenom vrećom kukuruznog brašna ponijela kući. Idući je razmišljala: "Četiri kruške, hm, baš ko da su brojali; svakom dijetu po jedna i jedna mužu Ibranu. Eh, a meni? Kamo meni?! Baš, vala. Eto sam lijepo večerala, pa šta bi mi još i kruška? Važno je da nečim obradujem djecu i muža!..."

Veću i ljepšu nagradu od širokog dječijeg osmijeha Rukaja uistinu nije mogla poželjeti a ni dobiti. I dok dječijem veselju ne bijaše kraja, Ibran, koji bi, s vremena na vrijeme, znao biti samoživ, bezosjećajan, pa i surov, jedući dobijenu krušku i sumnjičavo vrteći glavom, upita:

– A, je li, Rukaja, kamo, bogati, tebi kruška?!

– Ja sam svoju pojela još kod 'fendinih, poslije večere – slaga ona, kako ne bi rastužila djecu i ničim okrnjila njihovu radost.

– E, baš si prokletinja, pa nisi mogla pričekati da skupa pojedemo. I ko zna koliko si ih ti samo požderala, dok si nama jedva ukabulila donijeti po jednu! – optužuje jednako Ibran, koliko prijekorno toliko i pakosno.

A ona, Rukaja, slegnu ramenima, proguta pljuvačku i obori pogled – baš kao da je krivac. Potom se okrenu i poče krpom brisati lončiće zemljane furune – kako djeca ne bi vidjela suzu: što je kao najblistaviji dragulj zablistala u njenom oku.

Mnogo godina poslije, na samrti, Rukaja je okupila svoju djecu. I dok su sva stajala oko njene postelje, zapovjedila je Džemilu da otvori njenu seharu, iz nje izvadi nekakav zamotuljak, stavi na stolić i razveže. Zamotuljak je bila zapravo njena marama u kojoj su, na veliko zaprepaštenje njene djece, zablistali zlatnici, poznati cekini, mađžarije.

– Čuvala sam ih za “zlu ne trebalo”, za crne dane – kazala je, zagledana nekud u daljinu, u davne dane protrčalog života. – Crnih dana u životu bilo je mnogo. A cekini su ostali netaknuti samo zahvaljujući mom uvjerenju: da i od najcrnjeg dana može doći još crnji. U marami je sedamnaest madžarija; sestra odmah daj sedam, a tebi i bratu pripada po pet.

Niko nije znao objasniti otkuda joj zlatnici. Njena djeca su o tome uglavnom imala dvije pretpostavke. Ili joj je tajno ostavio otac – čija je bila mezimica i koju je volio mimo sve djece, ili je u životu štedjela, a uštedevinu pretvarala u zlatnike, kupujući ih od putujućih trgovaca zlatom. U svakom slučaju, tajnu je ponijela sa sobom...

Neka je rahmet njenoj napaćenoj duši! Ona to, uistinu, zaslužuje.

*U Kaloševiću, 2006. godine
(Uoči Kurban-bajrama)*

Minka Karasalihović: Zanimam od ljepote pripovjedaanja i težine događanja. Naklon, gospodine, Vama i Vašem djelu.

Ifeta Hrnjić: Već sam je čitala, ali pročitah je ponovo. Priča je izvrsna, u svakom smislu. Bravo, Šahdo!

Đina Akmadžić: Žena, majka, borac. Veliki rahmet majci Rukiji.

Anka Zekanović: Do bola dirljiva priča. Junakinja priče je tradicionalno odgojena, nesebična, majka koja se velikim slovom piše, snagu crpi u ljubavi prema svojoj djeci. Njezin muž je nije zaslužio.

Saznanje

— Hajmo da gledamo mejita! — pozva me uzbuđenim glasom moj vršnjak, komšija Zijo. — Eno, sad će da gasule Namera, postavili su čaršafe iza njegove sobice za sušenje voća!

Ne časeći ni časa, navlačim na bose noge iz gomile obuće nečije velike pocijepane opanke i, onako samo u dugačkoj parhetnoj košuljici, trčim za svojim drugarom uskim, tek zatavljenim, sokačetom tamo, prema kući našeg rodaka Namera. Iza ćošeta Namerove štale, zajedno s drugom dječurlijom, piljio sam u veliku Namerovu bašču, svu utonulu, kao da je čarobnom rukom iskićena, u prelive boja nježnobijelog i krvavocrvenog behara jabuka, krušaka i drugog voća. U sredini bašče nalazi se sobica za sušenje voća, suhih sireva i ovčije ili govede pastrme za zimu. Jedna njena strana poslužila je kao zaklon, s ostale tri bili su pobodeni koci i između njih razapeti bijeli čaršafi.

Gasulhana!

Oko nje se užurbali stariji ljudi. Među njima se ističe bijela hodžina ahmedija te nekoliko crvenih fesova i veći broj "francuskih kapa". Jedni nose veliki kazan tople vode, drugi bijelo mrtvačko rublje — ćefine, čiste peškire, sapune...

Prikivajući pogled za gasulhanu, gotovo susprežući dah, sjetim se razgovora koji se desio prije, otprilike, dva i po mjeseca.

Sjedio sam u maloj ugodno zagrijanoj sobi, što nam je služila zimi kao dnevni boravak, i kroz jedan od džamova

posmatrao kako se rojevi bijelih mehkkih pahulja samoubilački ustremljuju na crvene trouglaste krovove kuća, na mrke grane voćaka u bašči i na ogoljelu, blatnjavu zemljinu površinu.

– Pada, kao iz rukava – kratko a suho prokomentariša moj otac, sa šilteta kraj usijane peći “fijakera”.

No, kako bi munjevito gruhnuo, nošen talasima obijesnog razigranog vjetra, snijeg “hljopo” nenadano bi i prestao, obznajući da je vrijeme babinih huka i da je sasvim izvjesno kako su staroj i ljutoj gospodi zimi odbrojani dani.

Takvog jednog popodneva u naš, štokad, nezdravo pregrijan sobičak tiho ude, upravo umilje, naš rođak Naser.

– Merhaba! – pozdravi kratko, već dobrano uvriježenim bošnjačkim pozdravom, bez rukovanja, napravi tri koraka pa sjede na malu sećiju, tik do mene. Ovlaš me pomilova po glavi, a u ruke mi tutnu fišević, pun raznobojnih kugličastih bombona.

– Kako, rodo, tvoje zdravlje?... Jesi li ozdravio? – pita otac, prekidajući kratkotrajnu šutnju.

– Eh, kako mi je, rođak, bolje ne pitaj... Loše... Loše, da gore ne može, et’! – odgovori Naser, pošto se prethodno upita za zdravlje s mojom majkom, koja u međuvremenu odnekud bahnula u sobu.

– Pa šta je, prehlada, šta li?

– Da je, bogdom, to, moj Huso... Već jok! Evo tri dana što hodam oko doktora. Sve neke, kako oni kažu, opširne pretrage. Helem, dodem ti ja s tim nalazima ljekaru opće prakse. Ovaj pogleda u nalaze pa u mene, u nalaze pa jope’ u mene. Ko da sam, ne daj, Bože, rogat, jal’ ko da sam, što se kaže, s Marsa pao. Najposlije rekne: “Nije dobro, Nasere!” “A šta nije dobro?!” Vidim, on obara glavu, krije pogled, šuti, pa počne naokolo: “Eto... kako da kažem?... Po ovim nalazima ti si obolio od opake bolesti, ama... možda to i nije tako strašno, znaš, možda i nalazi varaju... kako da ti kažem?...” “Ma, reci,

doktore, pa ako je smrt... neka je, od Boga je!" "Slušaj, dragi Nasere, moja teška i neprijatna dužnost je da ti saopćim ovu gorku istinu, ama, ne znam kako ćeš prihvatiti saznanje... saznanje..." Tu doktor ponovo zape. Mene izdade strpljenje, zgrabim ga za ramena, dobro prodrmam i kriknem: "Reci ti meni, doktore, sve, a za me ne brini, samo me ne ostavljaj u neizvjesnosti, molim te!" On konačno diže glavu, tužno me pogleda, pa počne tiho, ko osuđeniku smrtnu presudu: "Znaš, Nasere, moraš biti hrabar i suočiti se sa strašnom istinom. Naime... ti boluješ od neizlječive bolesti: od raka grla!..." U hipu mi se smrači pred očima, ordinacija i doktor s njom zaigraše pa bi reko zemljotres, a ja poskočih ko strujom ošinut. Bio sam u šoku. Oko mene se sjatilo medicinsko osoblje, položili me na krevet, umivaju, daju injekciju... Pošto se malo priberem, doktor će blagim glasom: "Jesi li pušač, Nasere?" "Jah... jašta..." "Koliko pušiš u prosjeku?" "Dvije kutije dnevno." "Eh, ovo sad shvati vrlo ozbiljno: ubuduće cigarete ne bi smio ni da primirišeš a kamoli... Evo ti nalazi pa se s njima javi svom ljekaru u Zagrebu. Tamo će pokušati zračenjem ili nekim drugim metodama da te liječe i, nadam se, izliječe." I dok sam se nesigurnim pokretima nasadiavao na klimave noge, doktor me potapša po ramenu, pruži ruku pa skrušeno reče: "Hajd', neka ti je sa srećom. Pa vidjet ćemo mi se još, moj Nasere!..."

Gledam u oca, a on zinuo, zbog nečega. Čim Naser ušuti, on bubnu:

– Ma šta reče, rak, je li?! Uh, brate dragi!

Sobu ispuni neprijatna, mučna tišina. I Naser i otac izgledali su mi zbog nečega zabrinuti, tužni, potišteni. Ja se čudah u sebi: kako jedna tako mala životinja može ovoliko da zabrine odrasle. Gledao sam je u obližnjem potoku. Jest da ima nožice kao kliješta, i ide natraške, pa smo je se mi, djeca, plašili. Ali, zbog čega je se boje i odrasli?! Eto, ovaj naš

rodak, najvjerojatnije, ima negdje tu čudnu životinjicu – i zato je veoma tužan i zabrinut.

– Bogati, rodak, nemoj šta zahatariti... Ama, je li teško živjeti s takvim saznanjem, s takvim bremenom? – ponovo se javi moj otac, narušavajući nelagodnu tišinu.

– Eh, to ti je, otprilike, ko kad skočiš u hladnu rijeku. Hladan tuš, i kvit! Naprosto nisam mogao vjerovati da ću se tako brzo pomiriti s tim saznanjem. Vraćajući se kući od ljekara, već sam počeo svoditi račune, u sebi, sam sa sobom. Pa računam: sin i kćerka su mi školovani, uposleni, zbrinuti. Ženi ostavljam kuću, zemlju, penziju... A ja?!... Ja sam se nagledo dunjaluka i, da tako kažem, naživio. Umiru i mladi, maksumi... pa ako je Božija volja da je došlo i moj red: ja-Rabbi! Da je Allah htio, mogao me pozvati i ranije. 'Vako, ja sam mu i na ovome beskrajno zafalan, i što mogu mirno podvući crtu ispod svog života.

Naš rodak načas ušutje da bi srknuo gutljaj mirisnog lipovog čaja, kojim nas je poslužila moja majka. Zatim nastavi da priča s takvom mirnoćom koja je zadivljujuća – kao da govori o svome preduzeću, ili kako mu je u Krčelini ove godine ponijela pšenica.

– Znaš, Huso, kad čovjek malo bolje razmisli, ta nismo li mi svi osuđeni? – samo što se izvršenje presude događa po nekom nama nepoznatom redu. Taj red poznat je samo Bogu, a ljudi ga nazivaju sudbinom. Moj rahmetli babo često je opominjo: "Smrt je insanu bliža od jake za vratom!" Kad bolje razmisliš, zar nije tako, hajd', eto, reci?!

– Tako je, bogme, tako, moj dragi Nasere. Svi smo mi mrtvi, samo se redom kopamo. Ko insan kleti, šta ćeš de?

– Jah! – uzdahnu ponovo naš gost, srknu gutljaj čaja pa nastavi: – Eto, čuo sam jednom od svog upravnika gradilišta, pokojnog Joze: "Svakom čovjeku je sudeno da nosi svoj križ u životu!" Upitah ga šta to znači, a on veli: "E, moj Bosanac...

Pa da, ti si musliman te, vjerovatno, ne znaš da je Isus Krist nosio križ na kome je naposljetku i razapet. Otad se ova izreka koristi kao metafora, a znači da je svakom čovjeku dosudena neka nesreća u životu od koje, u krajnjem slučaju, najčešće i strada. Zar ima, moj Bosanac, apsolutno sretnih ljudi na ovom svijetu – i zar na kraju svi ljudi ne stradaju?!” Bio je neobično pametan, vrijedan i savjestan čovjek, ali, čini se, zbog nečega i duboko nesretan. Ko da je jadnik slutio skori nesretan kraj. Samo par dana poslije ubi ga ljubavnik njegove žene. A ja tad nisam razumio poruku što mi ju je pokojni Jozo želio prenijeti. Nisam mogo, nisam želio ili nisam imo potrebu da razumijem. A ipak mi se razjasnila sama od sebe, i to onog dana kad sam se vraćo od ljekara s bolnim saznanjem o vlastitoj nesreći. Sjetih se Jozinih riječi i odmah mi bi jasno: moja bolest – moja je nesreća, moja nesreća – moj krst, a moj krst – moja sudbina, i da tu nesreću, taj krst, moram da nosim skrušeno i dostojanstveno do zadnjeg časa svog života. Otad duboko vjerujem da su sabur i dostojanstvo ono što jedino priliči čovjeku u svakoj nesreći – jer je svaka nesreća od Boga.

Tim riječima naš rodak završi svoju besjedu, malo pošutje, pomilova me po kosi i pode, ne ispivši svoj čaj dokraja.

Ne sjećam se tačno koliko dugo je Naser ostao na liječenju, možda tri ili četiri hefte. Iz bolnice je otpušten kao beznadežan slučaj. U početku, dok se još mogao kretati, obilazio je komšije i rodake. Katkad bi navratio i do nas. Po običaju bi mi donio kakav poklon, pomilovao me, popričao kratko s mojim roditeljima i tiho odlazio. Tačnije – vukao se kao sjena. Ni traga od onog Nasera, onog ljudeškare. Topio se poput voska. Sama kost i koža. Kosa mu gotovo sva opala, pa i ten kože mu postao nekako tamnožut i proziran.

- Ko da mu se kosti tope i smanjuju – govorili seljani.
- Živ mrtvac; mrtvac koji hoda! – dodavali bi drugi.

Uskoro je Naser postao “živi mrtvac” – koji ne hoda. U početku bi satima znao sjediti kraj prozora, zagledan u spoljni svijet, u jednu, samo njemu znanu, tačku, slijep i gluh za sve ostalo. Samo poluglasan šehadet i pokoji uzdah upozoravali su prisutne da je to još uvijek živ čovjek, a ne zaboravljeni voštani kip. O čemu je tad razmišljao, šta osjećao, s čime se sve opraštao – ostat će tajna koju će ponijeti sa sobom u kabur.

Pa ipak, najviše vremena bi provodio u dugim skrušenim molitvama. Glasom, koji se neumitno i neumoljivo oduzimao, šaptao bi mnoge ajete iz Kur’ana, moleći se za sebe, za svoje bližnje, za znane i neznane, za čitav svijet.

A kad je proces jednom otpočeo, ćelije raka su se umnožavale velikom brzinom, nalik amebama, napadnuto tkivo je nezaustavljivo truhnulo i propadalo, prouzročeci nesnosne bolove i povremeno, ali sve učestalije, ukrađanje pameti. Doista je bilo tužno posmatrati ovog pobožnog čovjeka u trenucima najteže krize. Molio bi se i psovao – naizmjenično.

– Uh, ali boli! La ilaheeee... uh, boliii... smrt, draga smrt, ah, izem ti smrt!... Aj, boooliiii!...

Za sve to vrijeme bacakao bi se kao preklana kokoš, zalijetao glavom u duvar, a ako bi mu se našao pri ruci kakav tvrd predmet, udarao bi njime po glavi sve dok se ne bi ubehutio. Za njim bi, sva u očaju, pristajala sitna žena, hanuma mu Hanka, kršeći ruke i čupajući s glave već prosijede vlasi.

Čim bi kriza uminula, Naser bi pitao, jedva čujnim glasom:

– Ženo, jesam li šta griješio? Da nisam šta lajao, ja nesretnik?... Ah, ja-Rabbi, tobe ja-Rabbi!

Pomažući majci, uz Nasera su naizmjenično bdjeli sin i kćerka. U trenucima krize davali bi mu preporučenu dozu lijekova za umirenje, čineći sve što je u njihovoj moći kako bi

mu ublažili patnju.

Gledajući bolesnikove muke, Naserov amidža Hašim, sa suzama u očima, tiho prozbori:

– Kad bi se mogla kupiti, smrt nekad ne bi bila skupa nipošto!

– Jaaah, moj dragi, smrt je ponekad drag, radostan vjesnik – solidarno se složi s njim starina Hamid, premda se po izrazu njegovog lica ne bi dalo zaključiti da tako zaista i misli.

Bolest uznapredova i bolesnik pade u komu. Glas mu se posve oduzeo te bi se s vremena na vrijeme čuli otegnuti prigušeni jauci, koji bi na kraju prelazili u krkljanje. Desi se da od bolova trzne glavom i na momente progleda, ali ne pokazujući ničim da je pri svijesti.

Bilo je iza ponoći, vrijeme prvih horozova. Kroz grane je svirao snažan južnjak, mamipup, kad se naš rođak Naser po drugi put rodio – umro! Da, svi su baš tako govorili: “Nije umro – već se rodio!” Svi su odahnuli i svima im je laknulo na duši – kao da je u kući kakvo veselje, ženidba momka ili prošnja djevojke, a ne smrt kućedomaćinova.

Iz sjećanja me prenu, gotovo prepade, Zijin glas:

– Eto, gotovo je s gasulenjem. Hodža izlazi, sad će mu klanjati dženazu.

Okrenem se prema kući i vidim: okupilo se mnogo ljudi.

Dženazu mu klanjali ispred kuće, na zelenoj meraji, što je neodoljivo podsjećala na kakav veliki zeleni ćilim. Iznijeli Naserovo tijelo na tabutu i postavili pred skup. I svi su s nevjericom gledali u to malo, nepomično tijelo, koje je djelovalo nesrazmjerno u poređenju s onakvom ljudeškarom kakav je bio Naser. Dok su mu učili Fatihu, i ja podignem ruke k nebu; djeca me pogledaše začudeno, neka se i nasmijaše, na šta se odrasli stadoše okretati i glasno negodovati. Nakon dženaze tabut krenu, od ruke do ruke, kroz Naserovu uzmi-

ruhalu bašču ka obližnjem seoskom mezarju. Sjetim se da stariji kažu: "Sevap je nositi mejita", te se stanem s njima gurati kako bih im pomogao. I taman da se prihvatim tabuta, kadli neki dugonja, brkova nakostriješenih poput četke za glancanje obuće, podviknu:

– Hajde, mali, bjež' mi ispod nogu, mogo sam te zgazit' ko mrava!... Bjež'!

Osjetim se duboko povrijeđenim. Šta, zar Naser nije moj barem koliko i njihov?! Koga je milovao, kome donosio poklone, kome?... Zna se, meni, a ne njima. Cmizdreći napustim povorku i s gorčinom i bolom potrčim kući.

Iz ladice kuhinjskog stola izvadim fišečić. Bio je to fišečić s bombonama, sa sitno isječenim šarenim šećerlemama – što mi ih pokloni rodak Naser, kad nas je zadnji put posjetio. Raspem ih po stolu i dugo, dugo milujem pogledom. A onda se zavjetujem: nikad ih neću pojesti. Nikad! Bit će mi uspomena na dragog čovjeka!

Poslije dženaze neki ljudi su kazivali kako je mejit bio lahak, lahak kao ptičije pero. Kao da nisu nosili mrtvaca – već vreću napunjenu slamom.

U Kaloševiću 12. 10. 1988.

AZ Ra: Kako tužno i uvjerljivo predočeno, baš onako kako umiru ljudi od te opake bolesti. Kraj me je baš rasplakao. Tako ste sve opisali baš kako se bolesnik nosi s tom opakom bolešću, jer i moja majka se borila. Dok sam čitala, sve me je vratilo u njenu borbu. A vama čestitam od srca, samo nastavite pripovijedati – da ljudi shvate kako je sve prolazno.

Jasminka Džinić: Prvo ću da vam se izvinim, jer nisam pročitala nijednu vašu priču, a sad vam obećavam da ću pročitati svaku koju objavite. Oduševili ste me načinom na koji pišete i opisom koji me natjerao da osjetim toplinu sobe koju je grijao fijaker, čak sam ga i zamislila. Bravo!

Minka Karasalihović: Poslije vase besjede – ostanem bez riječi. Dok vas čitam, ja vidim to o čemu priča govori, što uveliko potvrđuje moć vašeg pripovijedanja.

Fadija Kikić: Iskreno, suze su mi krenule, od ove tako slikovito dočarane dunjalučke sudbine, iz jedne bosanske avlije. U ovom maestralnom kazivanju, vidjela sam i svoju, rahmetli majku. Razlog je – snažna asocijacija. Sve čestitke!

Đina Akmadžić: Jako tužno opisano, baš onako kako umiru ljudi od ove opake bolesti. Rasplaka me, Šahdo, ova tvoja priča. Izgubila sam brata od ove opake bolesti te me vrati u vrijeme borbe za njegov život, ali uzalud.

Milorad Kuljić: Тужна прича, мајсторски испричана. Лично мене је сусрела, и упознала, са непознатим ми светом і обичајима. Честитам!

Čovjek s Dva Srca

I.

“Čovjeka s dva srca” vidio sam zadnji put kad sam imao desetak godina. Igrao sam se s komšijinim sinom, koji je bio otprilike moj vršnjak, igrali smo se, ni ja više ne znam čega, ali znam da je bilo rano proljeće, da je sunce jako sijalo i da je u komšijinom dvorištu bilo mnogo blata, toliko mnogo da smo se jedva kretali. Negdje malo poslije podneva čutnuli su odnekud njih dvojica: komšija Arif i čovjek s dva srca. Sa sobom su dotjerali dva krupna rumena vola, veoma velikih rogova, toliko velikih da ja volove s većim rogovima dotad nisam vidio. Ljudi su govorili da su Arif i čovjek s dva srca pretrge. Kupovali su stoku bez namjere da je zadrže već su je dalje preprodavali po višoj cijeni i tako su od toga živjeli. To je tad bio nelegalan posao, koji su zaduženi organi vlasti nazivali šverc (rjede krijumčarenje), i bio je strogo kažnjiv. Ljude koji bi se tim poslom bavili nazivali bi – švercerima (rjede krijumčarima), što je uz njihovo ime zvučalo kao nekakav ružan prirepak. Osim što je bio izvan zakona, njihov je posao bio skopčan s još jednim rizikom. Kako su ljudi bili siromašni, nisu imali dovoljno novca pa bi volove štokad od pretrga kupovali na veresiju, to jest na poček. Oni beskrupulozniji znali su poslije taj način trgovine

zloupotrijebiti, ne isplaćujući pretrge u dogovoreno vrijeme, znajući da su izvan zakona i da ih neće smjeti prijaviti miliciji ili tužiti sudu. Jednom se to desilo i komšiji Arifu. Dao volove na veresiju, i nikad nije naplatio, ni dinara. Zato naš komšija odluči da se uortači s čovjekom s dva srca. I da znate, nije majka rodila takvog koji bi se usudio da njemu ne isplati u roku, i to do i dinar. "Samo meni reci, Arife, ako se takav nade, i ja ću s njim svidati račune!" Ali, nije se našao, barem ne dosad. S njima smo u sobu ušli i mi, ja i moj drugar. Soba je bila jako malehna i sve što se u njoj nalazilo, bilo je: u ćošku zemljana furuna, jedna polica duž cijelog pročelnog duvara, koju su ljudi tad nazivali rafa, na kojoj se nalazio samo pokvaren ručni sahat. Sahat je bio uspomena porodici na Arifovog najstarijeg sina, koga su vagoni prignječili na radnom mjestu, negdje kod Sarajeva. U pročelju sobe, pored malih, niskih prozora bila je po raspuknutom, od bukovih dasaka sklepanom, podu prostrta dronjava, poput džigerice izblijedjela ponjava. I to je sve što se nalazilo u sobi. Arif pokaza na ponjavicu i reče svom gostu i poslovnom partneru:

– Bujrum, sjedi, Abedine!

Dakle, pravo ime mu je bilo Abedin, a ljudi su sve češće umjesto njegovog pravog imena u razgovoru upotrebljavali metaforu "čovjek s dva srca", koja je zbog česte upotrebe sve više prerastala u općeprihvaćeni nadimak – Čovjek s Dva Srca. I samo što je poravnio, preletio je pogledom po sobi da bi ga najzad zaustavio na nama dvojici. Pritom se sjetio šta treba da uradi pa je zavukao ruku u desni džep kožne jakne, izvadio kupasti papirni fišečić, odmotao njegov širi kraj i razasuo njegovu sadržinu svud po sobi. Dok je rasipao raznobojne kugličaste bombone, kratko nam se obratio:

– De ste vi, zgubidani? Eto vam klikera pa malo zasladite...

Razumije se da sam se s komšijinim sinom pojagmio za bombone, ali je moja nesreća što su mnoge zapale u široke

raspukline između sasušenih dasaka te ih nisam mogao dohvatiti. Sadik, komšijin sin, snašao se tako što je odnekud donio pletaću iglu i, prkoseći mi usput, povadio sebi sve zarobljene bombone. Jasno je da sam bio ljut na Sadika. Pošto sam shvatio da tu više ništa ne mogu učiniti, sjeo sam pored Abedina, piukao lagahno, i s užitkom, svoje bombone i pomno ga posmatrao. A on, Abedin, ničim se nije osobito isticao. Opisujući ga s ove vremenske distance, rekao bih ovako: srednje visine, prosječne težine, nešto malo širih ramena i grudnog koša, a na nogama priglavci, izgužvane štofene hlače, dok je na raskopčanoj košulji, koja zbog toga nije skrivala razdrljena rutava prsa, imao izandalu kožnu jaknu. I da nije bilo onog ožiljka, širine oko dva centimetra, a koji se protezao od podnožja desnog uha, preko sljepoočnice da bi završio u bujnoj, crnoj, kovrdžavoj kosi, negdje tamo na zatiljku, ne bih imao, kao što već rekoh, šta navesti po čemu bi se on naročito izdvajao od većine ljudi njegovih godina; a imao ih je, otprilike, oko trideset do trideset dvije, nikako više.

Moje nepristojno zurenje u Abedina prekinuo je Arifov glas, kojim se obratio ženi Hanči, oponašajući kakvog imućnog gazdu, ili uglednog domaćina, i oslovljavajući je najčešće sa "starka moja":

— Dajder nam, starka moja, donesi onu šišu iz spavaće sobe i dvi čaše; a onda nam, starka moja, pripremi u taganji lijepu tagaru od one peke mesa što sam ja jako donjo pa da ja i moj ahabab Abedin teke založimo i zamezimo, jerbo, dosad je ručo i ko je koze pogubio... pa i sami robijaši na Golom otoku, doli ja i moj jaran Abedin.

A jedna Hanča, morala je prvo obiće koju ogradu oko bašče, da bi sabrala malo šipre, kako bi založila vatru, jer je drva za ogrjev gotovo sasvim nestalo, a ona to Arifu ne smije ni spomenuti. Zatim je išaretom pozvala Sadika, a ja

sam odmah znao zašto: e da bi otišao od moje majke zatražiti u zajam malo soli, ulja, bibera (jer je Arif volio zabibereno), i kakve turšije, po mogućnosti ljutih feferona. I ona kaže: u zajam, a, ustvari, to uvijek bude: u bespovrat; jer otkud bi, jadnica, vratila, ako nikad nema dovoljno ni za sebe? I dok se Hanča preznojavala, muku mučila, kako da stvori sve što je potrebno za jednu solidnu tagaru, isključivo po Arifovom čeifu i ukusu, dotle sam se ja stao prisjećati nekih događaja vezanih za Čovjeka s Dva Srca; zapravo, slike su se same stale nizati u mojoj glavi, čak neovisno i o mojoj volji.

Dobro sam zapamtio pijer, veselje u rodaka Izeta, na koje me otac poveo, i sve vrijeme držao, za ruku i na kojem sam prvi put čuo za njega, i za njegovo ime. Znam da su na tom veselju, pored ostalog sadržaja, bile i pješačke trke. Na startu je bilo desetak trkača, među kojima i Abedin, ali i Nuraga iz Oraš-Planja, treći po starosti od peterice braće, snažnih i kao dren zdravih momaka, poznatih kao velike kavgadžije, a sve češće i provokativnog pa i siledžijskog ponašanja, pogotovo ako su svi, ili većina ih, na okupu. To se napose može reći za Nuragu, koji je bio najsnažniji i najopakiji od sve braće. Većinu kavgii on bi zametao, a kad bi zbog toga upadao u veće neprilike, nastupala bi braća da ga spašavaju iz gadne nevolje, pri čemu su se borili kao lavovi i bili spremni da se bezrezervno žrtvuju jedan za drugog. Ovaj put na pijeru su osim Nurage bila još dvojica: dvije godine stariji Đulaga i tri godine mladi Numan. Nuraga i njegova braća nisu mogli ni zamisliti da bi neko drugi mogao pobijediti na pješačkim utrkama, jer je Nuraga uistinu bio dobar trkač. Ali, eto, ovaj put se namjerila vila na Halila, Nuraga na Abedina. Svi drugi trkači ostali su podaleko, u finišu trke izdvojili se samo Abedin i Nuraga. Borba je bila žestoka i neizvjesna dokraja, a onda su sudije u cilju zaključile da je za prsa, ili samo za pola koraka, pobijedio Abedin. Hasan, Izetov otac, već je

uručio nagrade Abedinu, novu košulju i trista dinara, kadli se pobuniše Nuraga i njegova braća. Spreman na sve, Nuraga je prijetio prstom, unosio se Abedinu u lice i pocrvenjevši od huje vikao:

– Nisi pobijedio pošteno! Na startu si krenuo prije negoli mi ostali. To je kurvenski podmuklo!... Košulja i trista dinara trebaju pripasti meni, meni!...

– Tako je! – povikaše uglas njegova braća. – Predaj odmah nagrade Nuragi, ili može svašta da ti se desi!...

Abedina pogodi njihova laž poput malja, zbog čega osjeti veliku ljutnju, što se brzo pretvori u jedva kontrolisani bijes, ali uspije da ga iskontroliše i da razumno predloži:

– Ponovit ćemo trku samo ja i ti, a evo ljudi i evo sudija pa neka procijene...

Svjetina oko njih zagraja:

– Tako je, tako je najpoštenije; samo vas dvojica pa da se vidi...

I Nuraga nemade kud; morao je prihvatiti izazov.

Ubrzo se sav pijer iskupi oko trkališta; tolika je bila radoznalost da su čak i svirači na svadbi sklopili svoje instrumente i lijena koraka pošli da vide šta se to događa, jer više nisu imali kome svirati. A trka je zbilja bila vrlo zanimljiva zato što su takmičari bili iznimno brzi i izjednačenih mogućnosti. I sve do nekih dvadesetak metara prije cilja trku je za korak ispred vodio Nuraga, a onda, kao da je katapultiran, pored njega htjede da protutnji Abedin. No, baš kad su se poravnali, Nuraga munjevito ispruži ruku, trgnu kratko a jako suparnika za košulju na podlaktici, uštopa ga i izbacila iz utrke. Malo ko je to mogao zapaziti pa Nuraga prvi protrča kroz cilj, diže ruke i glasno s braćom stade slaviti pobjedu. Ovaj put Hasan je nagrade dao sudiji, koji brže-bolje pozva Nuragu te ga ogrnu košuljom. Još nije uspio da mu uruči i trista dinara kad, ozlojeden sudijskom

nepravdom, Abedin se zaleti prvo sudiji u lice, a potom zgrabi s Nuraginog vrata košulju i pocijepa je u paramparčad. Istog časa na njega šakama nasrnuše Đulaga i Numan, no bolje bi im bilo da nisu. Time su samo razbjesnili Abedina, koji primi nekoliko iznenadnih udaraca, a zatim dohvati bližeg, Numana, pa ga zavitla na Đulagu. Od tog zamaha oba brata padoše kao pokošeni, dok razjareni Abedin skoči na njih i stade ih lemati i nogama i šakama. Pošto na njega s leđa nasrnu Nuraga, Abedin se okrenu i tad nastade pravi boksmek, pri čemu Abedin uopće nije štitio lice, primao je udarce i podnosio kao da su dječiji. A kad je krenuo u napad, bila su dovoljna dva-tri direkta i par krošea pa da se snažni Nuraga nade prvo u nokdaunu, a zatim i sasvim nokautiran. Čim su braća krenula da spašavaju Nuragu, umiješase se i Abedinovi jarani Salem i Edib, ali bez stvarne potrebe. Jer kad se na braću namerači Abedin, boksovaio ih je kao kakve vreće s pijeskom, dok su oni bježali samo da nađu glavi selameta. Za tili čas sav se pijer rasprši kao da je Abedin vatrena stihija ili strašna kuga, i svi s njegovim imenom na usnama, šireći od toga dana legendu o tome kako sigurno nigdje ne postoji snažniji čovjek i da mora da ima dva srca. Polupati onako braću Grmonjiće ne može neko ko ima samo jedno srce; ne, pa to je nemoguće!

II.

Sljedeći pijer održavao se na nevelikoj visoravni Jeribasmi u Mrkoviću, selu ponad rijeke Usore. Pored ostalih natjecanja bilo upriličeno i natjecanje u bacanju kamena s ramena i vučenju konopca. Mrković, poveliko selo, s čistim zrakom i izvorima zdrave vode, imalo dosta kršnih i snažnih momaka i mladih oženjenih ljudi, koji su sebe smatrali glavnim favoritima gotovo u svim takmičarskim disciplinama. Odnijeli su nebrojene pobjede na seoskim

veseljima, kao što su pjerovi i razne proslave, i to u trkama, penjanju na jelić, bacanju kamena, vučenju konopca; pa i u tučama, kao nezvaničnim seoskim takmičarskim disciplinama, nije im bilo ravnih. Osjećali su se nadmoćno i zato ponašali nadmeno i bahato. Nastupali bi zajedno, u velikom broju, i bili veoma složni i solidarni. Svaki njihov dolazak bio je praćen galamom, neslanim šalama, smijehom, podvriskivanjem i nesuvislim povicima, skrećući na taj nači pažnju na sebe, kako bi i posljednjem posjetiocu bilo posve jasno da to stižu Mrkovićani. Među njima su se kao predvodnici naročito isticali braća Rabići, Mahmut i Bajro, te Isko Hatić. Sve trojica su bili izuzetno snažni, a još veću snagu im je davalo saznanje da iza njih uvijek stoji složna grupa mladića, spremna na sve, a na samo jedan njihov mig. Kad oni naruče pjesmu kod svirača, tad niko ne smije da ih u tome sprečava. Ima da se pjeva i svira šta oni kažu i koliko žele. Naruči li neko drugi, jedan iz njihove grupe nasilno prekida svirku i naređuje grubo da se ima svirati samo za njih. Ako bi nastala prepirka ili tuča, odmah bi se umiješali i drugi Mrkovićani. Često bi zbog toga, i ne samo zbog muzike, nastala žestoka, pa i opća, tuča, iz koje su, po pravilu, oni izlazili kao pobjednici, ostajući zadnji na pjerištu, dok bi se svi ostali posjetioci razbježali: mili moji kud koji.

Abedin je imao curu u Mrkoviću. Zato je odlučio da se ne takmiči u svim disciplinama već samo u nekoliko njih, a poslije da ašikuje s djevojkom i da je otprati kući. Prvo takmičenje bilo je obaranje šake. Takmičari stave laktove na sto, uhvate jedan drugom ruku u šaci i trude se da protivniku obore ruku na sto. Mrkovićane je predstavljao najjači: Bajro Rabić. Do finala i Bajro i Abedin su s lahkocom pobijedili sve svoje protivnike. Jedino je bila zanimljiva borba između Bajre i Đulage, jednog od peterice poznate braće iz Oraš-Planja. I samo je Đulaga propisno namučio Bajru, i to u polufinalu. Zatim je nastupilo dugo, unaprijed očekivano, finale: Abedin na Bajru. Kakva dva snagatora. Oko stola se tražilo mjesto više. Nastala je opća ludnica. Svi muškarci se sjatili, samo ostali svirači i ženskadija, kolo da igra. Vriska, guranje, svada, duša na nos da ti izade. Stajao sam s ocem pored stola i umalo da me pregaze. Otac se toga najviše plašio, a nije želio ni po koju cijenu propustiti borbu. Tek kad je, nimalo nježno, pomilovao po nosu nekog hrmpaliju, krug oko nas se prestao gurati. Dok su dva borca sjedala za sto, ljudi su urlali, uzvikivali njihova imena, navijali, za jednog ili drugog takmičara. I najzad je sudija dao znak za početak borbe. Bajro je odmah zapeo iz petnih žila, pocrvenio kao rak, dok je stolica pod njim škripala kao da plače. Na Abedinovom poput bare mirnom licu ni damar da zaigra, ni s mjesta da se pomjeri, kao da je kakva ogromna, nepomična stijena; ruka, isto tako, stoji nepomična, uspravna, kako na početku jednako i sad. Jadni Bajro igra na stolici, a narod izbekerio oči i niko ne diše, sve dok Bajro ne obori stolicu da bi se zatim prolomio urnebesna huk. Sudija nakratko prekide borbu da bi se takmičar ponovo namjestio na stolici, ali slika se nije ništa mijenjala. Kad je borba postala očigledna lakrdija i da Abedin glumi borbu, svjetina je stala glasno negodovati, tražeći da se ta farsa okonča. I doista, bila je to borba između

Davida i Golijata. Čim je Abedin odlučio da pobijedi, ni s pola snage iskrenuo je Bajrinu ruku i, kao da je mrtva, oborio je na sto. Jedni su glasno izražavali svoje negodovanje, drugi su se, isto tako glasno, radovali. Mrkovićki jališaši bili su bijesni od muke, ali Abedin je bio očigledno mnogo jači da je njegova pobjeda bila čista kao suza. Iz mase se čuli povici: "Lahko je njemu, kad ima dva srca!..." Pošto je malo umirio ljutnju, Bajro je smogao snage, prišao protivniku, pružio ruku i sportski mu čestitao. Ostali Mrkovićani ponašali su se shodno tome kako im se vode ponašaju.

Potom su nekih pola sata trajale pripreme za drugo takmičenje: bacanje kamena s ramena. Bilo je mnogo prijavljenih, pored ostalih i Bajro, Nuraga, Đulaga, Abedin i neki Avdo iz Karadaglija, svi već na glasu kao dobri bacači. I opet je nagrnulo bezmalo cijeli pijer, te me otac morao štititi čak i šakama. Izvlačili su brojeve kojim redosljedom će bacati. Iza Abedina su bila, da li slučajno ili namješteno, još tri takmičara: Bajro, Nuraga i Đulaga. Abedinov prvi hitac bio je takav da su mu se smijali i gledaoci i takmičari i svi su ga prebacili. Drugim hicem je za metar prebacio najuspješnijeg takmičara, Avdu. Onda su se favoriti zabrinuli, upregli sve svoje snage i redom ga prebacili, ko za pet ko za desetak centimetara, i to Đulaga, Bajro, Nuraga pa Avdo... Odmah se vidjelo da su im to krajnji dometi, a Abedin nije ništa prepuštao slučaju, dodao je još malo snage i kamen je odletio dva metra i sedam centimetara dalje od Đulaginog dometa. Kad su to vidjeli, takmaci su se uhvatili za glavu, dok se iz publike čulo samo jedno dugo: "Uuuuu!..." U trećem, posljednjem, pokušaju samo je Avdo za tri centimetra bio bolji od prethodnog Đulaginog hica, dok su svi drugi podbacili. Tako se Abedin ogrnuo još jednom pobjedničkom košuljom i s još pet stotinarki. Ali, postalo je očito da su Mrkovićani sve teže podnosili poraze, škrgutali zubima i tražili makar

jedan razlog da s Miljevcima započnu kavgu. Među njima su kolale dvije-tri flaše rakije, neki su po džepovima vrtjeli noževe i bokkere, i atmosfera se stala opasno naelektrisavati.

Napetost je malo splasnula tokom konjskih i pješačkih trka, ali se ponovo počela povećavati za vrijeme prijave ekipa za vučenje konopca, tim prije kad su Mrkovićani saznali da se prijavila ekipa iz Miljevaca kao i iz Oraš-Planja. I jedni i drugi su njihovi žestoki dugogodišnji rivali, a nervozu im je stvaralo saznanje da je za Miljevce prvi put prijavljen Abedin, i to kao njihov kapiten. Ukupno je bilo prijavljeno dvadesetak ekipa. Žrijebom su izvučeni parovi. Ekipa se sastojala od deset članova plus tri rezerve. Pobjedničkoj ekipi bile su pripremljene bogate nagrade: dva pečena janjeta, tri litre rakije šljive, i svakom takmičaru po košulja. U to vrijeme bio je to veliki izazov za sve takmičare. Prostor na kome će se odvijati nadmetanje bio je prilično prostran, a pijerdžije su željele okusiti i druge zabave koje im ovo veselje nudi, pa se svjetina i prava tiskanja očekivala tek u polufinalnim i finalnim borbama. Zato smo se ja i otac osjećali komotnije i sigurnije nego kod nekih prethodnih natjecanja. Na sredini meraje bila je povučena jasno vidljiva prava a debela crta. Ekipa koja preko te crte prevuče makar i za centimetar zadnjeg člana protivničke ekipe – pobjednik je. Žrijeb je htio da Miljevci već u prvom kolu dobiju neočekivano jaku ekipu Stjenjaka. Kako su bili dobra, uigrana ekipa i bez Abedina, to su odlučili da on nastupi tek negdje u polufinalu. I to ih umalo stajalo ispadanja. Dvaput su se uspjeli vratiti kad je zadnji takmičar bio ispred same crte i tek u trećem pokušaju teškom mukom su nadjačali rivale. Još je veća neizvjesnost bila u meču između Mrkovića i Oraš-Planja. Triput su se Mrkovićani vraćali sa same crte da bi tek u četvrtom zamahu iscrpljujućom snagom konačno uspjeli primorati Planjce na kapitulaciju. I tad je umalo došlo do tuče, jer su Planjci nakon

meča tvrdili da je zadnji član Mrkovića objema nogama već bio prešao obilježenu liniju. Onda su se umiješali ljudi i s jedne i s druge strane kako bi teškom mukom umirili Nuragu i Đulagu s jedne i Iska s druge strane. Sreća pa braća nisu bila u punom sastavu, nedostajali su Numan i, najstariji, Kasim, a drugi razlog njihovog povlačenja bila je činjenica da se nalaze na domaćem terenu Mrkovićana i držali su do one: Svaka je koka na svom bunjištu jača. I doista, u takvim tučama nisu se jedanput, ako bi ustrebalo, uključile žene pa i djeca, često upravo kao presudan faktor u pobjedi nad protivnikom. A moj otac je pratio takmičenja bez daha da bi često zaboravljao na me te sam ga morao opominjati da sam i ja tu. U polufinalu Miljevčani su imali Ružević, a Mrković Jelašane. Tad je Abedin prvi put nastupio za svoju ekipu i, kasnije je postalo jasno, poigravao se s protivnikom. Pustio bi ga da ih dovuče do crte i kad bi svi pomislili: "Ispadoše Miljevčani!", Abedin bi malo potegao i vratio bi svoju ekipu u egal. I tako, pet-šest puta, ustvari, igrao je za publiku, ali se igrao i živcima publike. Kad se naigrao i kad mu je dosadilo glumiti, malo jače je zapeo i povukao protivnika tridesetak metara preko crte, tako da su neki takmičari popadali po zemlji kao snoplje, sretniji i spretniji su jednostavno pustili konopac. Znatno više su se Mrkovićani mučili s Jelašanima, ali su na kraju ipak zasluženo pobijedili.

I došla je na red poslastica, šlag na tortu, finalna borba, u kojoj su snage imali odmjeriti Mrkovićani i Miljevčani. I ovdje se Abedin odlučio poigrati s protivnikom i živcima njegovih navijača, ali i ismijati i poniziti tog istog protivnika. Barem desetak puta pustio bi protivničku ekipu da ga dovede do same linije, jer je on bio taj posljednji igrač, koga je trebalo prevući preko linije za pobjedu. Pa kad bi domaćini urlajući stali slaviti pobjedu, on bi malo jače zapeo i vratio ekipe na početno stanje. A kad je svima dosadila igra mačke i miša,

sam je povukao koju desetinu metara preko crte takmičare protivničke ekipe, da su popadali kao otkosi trave ne samo protivnici već gotovo i svi njegovi saigrači. Tog trenutka niko u gledalištu nije ostao ravnodušan i bez glasnih komentara. Većina ga je počela posmatrati sa strahopoštovanjem, tapšati po ramenima i pipati da vide da li je čovjek i od čega je zaista sazdan, da li je uopće od krvi i mesa. Pošto su se uvjerali da jeste, sve što su mu mogli pripisati jeste to da mora da ima dva srca. Od tog dana svi su u to vjerovali, i svi su ga nazivali Čovjek s Dva Srca, zaboravljajući mu čak i pravo ime. Ja sam trčkarao za ocem, jedva ga sustižući dok je nastojao pipnuti Abedina i lično se uvjeriti da je doista čovjek, a ne nekakvo nadnaravno biće. No, Mrkovićani ovaj put nisu mogli i nisu htjeli da budu fer i da sportski podnesu poraz, pogotovo ih je boljelo što su ih Miljevićani onako ponizili i posramili, i to na njihovom terenu, pred njihovim seljanima. I dok se ogromno kolo momaka i djevojaka treslo i uvijalo nalikujući talasima magle na vjetru, dok su Miljevićani glasno i bučno proslavljali zasluženu pobjedu, a Abedin naručivao pjesmu za pobjednike, vitlajući u ruci stotinarkama novčanica dobijenih kao nagradu za današnje pobjede, dotle su se Mrkovićani organizovali i odlučili da svom ljutom rivalu pomrse račune i zagorčaju slavlje; i da mu makar malo vrate duga, ako mogu i s kamatom, za neoprostivu danas nanesenu tešku sramotu.

Abedin je u jednoj ruci držao otvorenu flašu rakije, dopola ispijenu, a drugom rukom je stotinarkama kitio harmonikaševu harmoniku. Onda iz flaše povuče dobar cug pa će reći:

– Deder ti meni, Mujice, zapjevaj onu: “Vino pij, nane, age Sarajlije... Na Ilidži, nane, pokraj Sarajeva...”

Mujica samo klimnu glavom, svede kolo i odmah, bespogovorno, zapjeva naručenu pjesmu. Jedva što je dovršio

prvu strofu, kad se nečija ručeta spusti na harmoniku i zašutje je, dok istovremeno zagrmje Bajrin gromki glas:

– Ustavi pjesmu, Mujice! Odsad, pa dok ti ja ne naredim drugačije, ima da sviraš i pjevaš samo za nas, Mrkovićane. Jes' me razumio?!...

Dok je govorio, čas je ispod oka pogledavao Abedina, čas Mujicu, a brada i desni gusti brk vidno su podrhtavali, odajući jedva suzdržavanu ljutnju, nervozu i odlučnost na sve posljedice, izazvane takvim ponašanjem. Abedin dade praznu flašu Edibu pa, zasukujući rukave košulje, reče mrtvo-hladno, sasvim pomirljivim tonom:

– Pa dobro, ahababe, neka otpjeva jednu tebi, a onda će opet meni; mogu ja i pričekati, nije takva preša...

Iza Bajrinih leđa kroz grupisane Mrkovićane progura se Mahmut i dreknu:

– Ču li ti šta ti moj brat naređuje?! Za vas Miljevcane ne samo da više nema ni svirke ni pjesme već se odmah gubite s pijera! Je l' jasno?!...

– A ko će to, ko biva, da nas otjera? Da nećeš možda ti?!... – reče posprdno Abedin, odmjeravajući podsmješljivo hrmpaliju od glave do pete.

– Ja, baš ja! Sad ćeš da se uvjeriš!... – dreknu Mahmut i poteže šaku s bokserom na Abedina.

Istog trena Abedin uhvati ruku s bokserom i uvrnu je u laktu da Mahmut glasno jauknu od bola, a kad Bajro poletje da pomogne bratu, Abedin zavitla na njega Mahmuta tako snažno da su oba pala na zemlju, kao da ih je smrt pokosila. Dalje nisam stigao gledati jer kad sam se okrenuo, samo sam čuo očeve riječi: “Za mnom, sine!” Ali oca nisam vidio zato što je svjetina nagrnula bježati pa sve jedno preko drugog. U toj bježaniji mnogi su me zakačali, obarali i bukvalno gazili. Kad sam pomislio: “Gotovo je, pogiboh!”, natrčao je komšija Habib, zgrabio me za ramena te tako zaštitio i najzad izvukao

iz pogibelji na čistinu. Onda smo trčali, dok se iza nas čuo huk strašne bitke, pomagljevinu ženskadije i muških rodaka koji su imali nekog svog umiješanog u tuču. Na stazi koja prećacem vodi našim kućama stajao je i čekao moj otac, koji se zahvali Habibu, dok mene izruži što sam se bio zablehnuo u ljude oko svirača i što nisam gledao kud on ide i šta mi govori. Uskoro smo usporili pa nastavili uobičajenim hodom, a od pijerdžija što su nas stizali saznawali smo novosti o dešavanjima na pijeru, nakon našeg bijega. Suština svih tih priča mogla bi se svesti na sljedeće. Pošto je Abedin povaljao braću Rabiće pa stao da ih i dalje degeneči onako u ležećem stavu, njemu se iza leđa prišuljao Isko, koji je vukao po zemlji komad vrljike, te onom vrljikom sastavi Abedina po glavi i ledima. Taj udarac i vola bi oborio, dok se Čovjek s Dva Srca samo strese pa kao razjaren bik jurnu na Iska, lupi ga glavom među oči da ga svega krv obli, a zatim ga počne udarati šakama u pleksus i po licu dok se momak posve ne obehuti, te su svi očevici pomislili da je s njim svršeno. Tad nastade neopisiva opća tuča: Mrkovićani protiv Miljevčana, da ti se činilo kako i zemlja podrhtava. Mrkovićani su unaprijed pripremili kolje, vrljike i kamenje, dok su Miljevčani uglavnom koristili sopstvenu snagu, vještinu i pokoje od Mrkovićana oteto priručno sredstvo. Prevagu u toj bici predstavljao je Abedin, koji je bio neuništiv, koji je Mrkovićane u vlastite kuće ugonio i koji je Miljevčanima pravio odstupnicu dok su izvlačili i odvodili svoje povrijeđene drugove. Planjci se nisu miješali u tuču, čak ni braća Grmonjići, jer su im i jedni i drugi bili ljuti i omrznuti rivali. Mirno su stajali postrance, posmatrali i zlorado likovali. Pošto je jednog momka utjerao u rodenu kuću, a ovaj trostruko zakračunao vrata, Abedin se oprezno povlačio za svojim. Usput naide pored Iska, koji je i dalje ležao na istom mjestu, ni živ ni mrtav. Njegovu glavu držala je u krilu i glasno plakala Ajka, tetična mu, a Abedinova

djevojka. Čim je ugledala Abedina, još jače je zaridala i stala ga proklinjati:

– Proklet da si, Abedine, gdje baš da mi ubiješ brata od tetke!... Ne izlazi mi više pred oči... nikad... nikad!

Abedin zastade, gledao ju je i slušao koji trenutak, ne znajući šta da kaže i šta da učini. Suosjećao je s njom, ali zaključi kako je u ovoj situaciji najpametnije poći za svojim. A njena velika ljubav prema njemu preobrati se od tog časa u još veću mržnju, željnu osvete. Jer, Iska je voljela kao rodenog brata, koga nije ni imala, pošto je u roditelja bila jedinica.

Sve drugo što sam saznao o Abedinu, saznao sam od oca i iz razgovora koje bi vodio s ljudima što su nam s vremena na vrijeme dolazili u goste. Tako sam saznao da su Mrkovićani još dugo liječili teške rane zadobijene od Miljevcana, a napose one dobijene od Abedina. To se osobno odnosilo na Iska, koji mjesec dana nije ustajao iz postelje; a da prizdravi i da se ponovo povrati među žive, pomogli su razni oblozi, mehlemi i naročito janjeće kožice u koje su ga umotavali. Zato su Mrkovićani sanjali slatku osvetu i dan kad će Miljevcanima vratiti milo za drago. Osobito su mrzili Abedina, smatrajući ga glavnim uzrokom svih sramota i zala, koja su u zadnje vrijeme pretrpjeli. No, i Miljevcani su dugo previjali i liječili svoje uboje i rane i za dugo vremena su u širokom luku zaobilazili Mrković i, ako se ikako moglo, Mrkovićane. To se odnosilo, razumije se, i na Abedina, koji je prestao odlaziti u Mrković djevojci Ajki na ašikovanje i na čuvena mrkovička prela, makar što Ajku nikad nije prebolio, jer ju je, uistinu, neiskazivo volio.

III.

Legenda o Abedinu od tog dana nastavila se širiti još brže i jače, kao nezaustavljiva prirodna stihija: požar ili poplava. Baš tako, nije bilo osobe nadaleko koja nije vjerovala da on

ima dva srca i da mu baš to daje nadnaravnu snagu. Ličio im je na diva, aždahu ili zmaja iz narodnih predanja: legendi, priča i bajki ili narodne epske junake, poput Muse Kesedžije, Muje i Halila Hrnjice, Alije Đerzeleza i mnogih drugih iz narodnih epskih pjesama. Svi su ga poštovali, ali su ga se i plašili, nastojeći ga zaobići u širokom luku, ako je to ikako moguće. Najbolje bi se to moglo definisati kao: osjećali su prema njemu ogromno strahopoštovanje. Naravno, to se nije odnosilo na krug njemu najodanijih prijatelja, s kojima se najčešće družio: pio, mezio, lumpovao, ludovao, i koje su često svrbjeli dlanovi, kao što su i njega, dok bi tražili s kim da zametnu kavgu. Međutim, nakon čuvene mrkovićke bitke, slabo se ko usuđivao da im stane na put, pogotovo Abedinu, pa su svirači i pjevači, dok je on bio tu, svirali i pjevali samo njemu, a najjači rivali sklanjali bi mu se s puta, i vidika, i tajno škrgutali zubima. To se naročito odnosilo na Mrkovićane i Planjce. Zato tuča nije dugo bilo na veseljima na kojima bi se nalazio on, Čovjek s Dva Srca, a čim bi on izostao, tuče bi bile neminovnost. Očito, seoske lole i asije nisu se plašili nikog, osim Boga Jedinog, i Čovjeka s Dva Srca. Zato su zavist, pakost i mržnja prema njemu opasno narastali, nalikujući zakotrljanoj grudi snijega, koja se postupno pretvara u opasnu nezadrživu lavinu i nije upitno da li će se sručiti na njega već je samo pitanje – kad će se to desiti.

A ja sam imao ludu sreću da s ocem prisustvujem još jednom nezaboravnom spektaklu, koji nam je priredio Čovjek s Dva Srca, i koji neću zaboraviti dok sam živ, a gledao sam ga posve besplatno. Tog dana naš beg, Hamid-beg Kalošićanin, ženio je prvog, najstarijeg, od šest sinova i tim povodom upriličio trodnevno svadbeno veselje, za pamćenje. Svadbeno veselje održavalo se na Kalošićkom polju, pored same rijeke Usore, u neposrednoj blizini vodeničkog mlina. A na begovskom pijeru nema šta nema:

šatori s besplatnim icem i pićem, mnoštvo svirača i pjevača, koji bi se naizmjenično smjenjivali ili bi nastupali naporedo, malo udaljeni, tek toliko da ne smetaju jedni drugima. Mnogobrojna sportska takmičenja: od razbijanja ćupa vezanih očiju, konjskih i pješačkih trka, trka u vrećama, penjanja na jelić, bacanje kamena, obaranje šake, vučenje konopca, do fudbalskog turnira. Tako je begovski pijer prije sličio vašaru ili proslavi nekog državnog praznika nego uobičajenom svadbenom veselju. Naravno da su i nagrade pobjednicima bile iznimno bogate, sukladno bogatstvu begovske porodice. Treba li reći da je Abedin pokupio sve prve nagrade u disciplinama u kojima je nastupao? Tako su njegova popularnost i ugled u narodu porasli do samog neba, ali i broj neprijatelja kao i količina njihove ljubomore, mržnje i zlobe, pogotovo ako se ima u vidu da se glavni rivali kao što su braća Nuraga i Đulaga te braća Bajro i Mahmut, kao i neki drugi takmičari, nisu usudili ni nastupiti u takmičenjima u kojima je učestvovao Čovjek s Dva Srca. Trećeg dana nije bilo sportskih natjecanja već samo pravi narodni dernek: igra, pjesma, ašikovanje i druženje.

Abedin se nalazio u društvu svojih najboljih jarana i šiše litrenjače, pune ljute šljive. Naručivao je kod harmonikaša Mujice pjesmu za pjesmom i kibicovao lijepe djeve, pogotovo sad kad je ostao bez cure, jer se Ajka na njega toliko naljutila da, nedvojbeno, ne želi za njega više ni da čuje. Istina, on je nju i dalje volio, ali je u životu stvari prihvatao onakvim kakve one jesu, a ne onakvim kakvim bi želio da budu; zato se pomirio s tom činjenicom i čvrsto odlučio da sebi traži drugu dragu. No, sad je bio itekako poznat, popularan i poželjan. Bio je pravi seoski lola, kakvog priželjkuje skoro svaka djevojka pa je mogao birati koju god poželi. A njegov ukus je bio prefinjen i malo je onih koje bi mogle dostojno zamijeniti lijepu, šarmantnu i neodoljivu Ajku, Mrkovićanku.

Dok je tako Mujica treći put uzastopice pjevao od Abedina naručenu poznatu narodnu pjesmu "... Haj, kakve Ajka, haj, kakve Ajka medne usne ima...", pored njih je naišla cura, koja je Abedina na prvi pogled oborila s nogu, i zarobila srce Čovjeku s Dva Srca. Još kad mu je zavodljivo namignula, on je bio spreman da odmah pode za njom, ali ga uhvati za ruku jaran Salem i podrugljivo upita:

– Hej, gdje ćeš ba, jaro, kud si se zaletio tako? Zar nećeš reći prijatelju?...

– Joj, jaro Saleme, kakva sad frajla prode ovuda, a još kad namignu na me, oko mene se Zemlja okrenu i...

– Ha, ha, ha... Nije to nikakva frajla, već moja daidžišna Hanija iz Jelaha. I da znaš, nije namignula na te već na me, pošto smo prijatelji, i više od toga... gotovo pa ko brat i sestra.

Abedin izdrelji oči na Salema kao da će ga proždrijeti:

– Ama, kako mi nikad nisi reko da imaš takvu rodicu? Idi odmah i pitaj je bi l' ašikovala sa mnom... Ako pristane, traži od mene sve što poželiš.

– Odoh ja, samo, ona je cura plaho na namu, pa ako ne pristane, ne krivi mene.

Salem se brzo vrati i bez okolišanja saopći prijatelju ne baš ohrabrujući odgovor:

– Žao mi je, drugar, ali rekao sam ti da je cura jako izbirljiva.

– Kako izbirljiva?!... Ta šta ti je rekla? Uh!...

– Heh, rekla je, hihoćući se šejtanski, ako zaustaviš onaj točak na onoj, en' onamo, Sejfinoj vodenici, da će ašikovati s tobom. Tako da od tog nema ništa...

– Kako nema... Ma, jes' ti lud il' ti noge smrde?! Idi smjesta i reci da pristajem. Ali nemoj slučajno kasnije da slaže, inače!...

Salem ga pogleda kao čovjeka bez pameti i taman zausti da nešto kaže, kad ga Abedin gurnu u leđa govoreći:

– Ma, idi, da ne ponavljam slučajno više!

I ode Salem po drugi put. A Hanija lukava, s jedne strane tvrdila pazar, a s druge strane željela da iskuša momka koliko mu je stalo do nje.

– Znaš šta, tečiću, ja se šalila za ono... vezano za vodenički točak ... I ne bih danas da ašikujem. Možda drugi put...

– Hej, znaš li ti uopće šta pričaš?! Abedin nije momak koga možeš tek tako zavitlavati. Prebit će nas oboje... ako slažeš!

– Pa dobro – kao fol, jednako se hihoćući, pristade cura.
– Neka zaustavi i pristajem.

Hanija je mislila da takvo što graniči s ludošću i da će Abedin odustati. A kad Salem prenese poruku prijatelju, ovaj ga poljubi u čelo pa oduševljeno reče:

– Idemo, buraz!...

Za Abedinovu odluku začas je saznao bezmalo cijeli pijer. Od tog trenutka niko više nije mario ni za šta drugo već su svi nahrupili na obalu rijeke da vide i to čudo. Moj otac je opet htio da bude baš na izvoru zbivanja, blizu same vodenice, te smo, kao i u Mrkoviću, trpjeli nepodnošljiva

guranja, čepanja, laktanja, a zacijelo bismo završili u rijeci, da se moj otac nije i ovaj put uspješno poslužio pesnicama i prijetnjama. No, jedino po tu cijenu mogli smo sve gledati iz neposredne blizine. I gledali smo, samo ne znam da li više uživajući u onome što smo vidjeli ili strahujući za Abedinov život. Napose ja, razmišljajući: “Kako može čovjek da zaustavi onoliki mlinski točak?! Da bi to uspio, morao bi da ima divovsku snagu!”

Dok se Abedin polagahno raspremao, počele su da pljušte oklade. Malo ih je bilo koji se tog dana nisu okladili: ili na Abedina ili na ogroman mlinski točak, koji pogoni takva snaga kao što je silna voda iz rijeke Usore. Ipak, mnogo više ih je bilo koji su se kladili na vodeničko kolo. A on, Abedin, stajao je koji minut na obali rijeke samo u donjem vešu, kao oličenje božanske snage, kao junak, narodni heroj, kao samo božanstvo u našim očima, ili šta?... Zatim je polahko silazio u rijeku, blizu samog točka. A kad je sišao, okrenuo se ledima, raširio ruke, naslonio leđa na kolo i pokušao da ga zaustavi. Zatim se desilo nešto nepredviđeno; desna noga, što se naslanjala na golem kamen, okliznula se, a nama je od straha za Abedina zastao dah. On je izgubio uporište pod nogama i polahko je klizio niz točak u vodu. Odmah je potonuo, nestalo ga je s vidika i nije ga dugo bilo, toliko dugo koliko bez zraka pod vodom ne bi izdržao nijedan čovjek. Svi smo zanijemjeli, srca su nam ubrzano kucala, pomislili smo: “Utopi se Abedin!” Onda su neke djevojke i žene glasno zaridale, dok su razočaranje i tuga nagrdili do maločas razdragana lica posmatrača. Svi su mukom zamukli, kadli na površinu vode kao izbačen katapultom izroni naš junak, prepliva kratko rastojanje do šljunkovite obale te pruži meni i još jednom dječaku po jednu ribu, klena, teškog oko pola kilograma. Dok je on prikupljao snagu, ja i otac smo se borili da ukrotimo ribu. Onda se prolomi pljesak i povici

oduševljenja. Bilo je to zakašnjelo emocionalno pražnjenje, jer su prisutni bili duboko zabrinuti za Abedinovu sudbinu, a jedan manji dio, koji se kladio na njega, bio je razočaran, misleći da su izgubili okladu.

Odmarao se nekih desetak minuta, i kad je ponovo zaplivaao prema točku, mnogima je postalo jasno da je momak prošao teško vatreno krštenje, da je stekao određeno iskustvo i da je odredio novu taktiku kojom će pokušati da stigne do cilja. Pošto je doplivaao do brane, okrenuo se i dugo pogledom tražio nju, Haniju. Kad ju je opazio, kratko se zagledao u nju da bi se pažljivo okrenuo točku, raskoračio noge, uhvatio rukama za jednu prečku koleta i iz sve snage počeo da vuče kolo u suprotnom pravcu od onog kojim se ono okretalo. Posmatračima je zastao dah, bila je to nevjerovatna, i neravnopravna, borba između čovjeka i prirodne sile. Kolo je usporilo, ali još nije posve stalo. Ko će pobijediti – čovjek ili stihija? Abedinu su poskakali svi mišići, po vratu nabrekle žile kao prsti, ulaže zadnji atom snage. Posmatrači taje dah, ne trepću. Odjednom prolomi se gromoglasan aplauz pa skandiranje. Najprije: "Abedin! Abedin!" A onda: "Čovjek s Dva Srca! Čovjek s Dva Srca!..." U borbi između čovjeka i stihije – pobijedio je čovjek. Mlinsko kolo stajalo je minutu ili dvije nepomično. Pokrenulo se ponovo čim je Abedin skinuo obje ruke s njega i bacio se natraške u rijeku. Ledno je doplivaao do brane, popeo se na nju i stao rukom mahati prisutnima, dijeleći im poljupce. Oni dugo nisu prestajali skandirati njegovo ime i aplaudirati. Pošto je izašao iz vode, mnogi su željeli stisnuti mu ruku, a među prvima mlinar Sejfo. Tom prilikom je rekao:

– Slušaj, momak. To dosad nije nikom pošlo za rukom, niti će ubuduće. Tebi je to bilo moguće zato što imaš dva srca!

Abedin se samo nasmija, obuče i pridruži Haniji, s kojom je bila najbolja joj prijateljica. Čim su se predstavili jedno

drugom, djevojka se protegnu na nožne prste, cmoknu ga u lijevi obraz pa reče:

– To ti je čestitka i ujedno nagrada za ono što si za me učinio. A da si se utopio, cijelog života bih te nosila na duši.

Neko je o svemu dojavio begovima, da bi za nekih sahat vremena stigao fijakerom lično Hamid-beg i uručio Abedinu, kako je rekao, specijalnu nagradu – pet hiljada dinara!

Od tog dana ljudi nadaleko gotovo da i nisu pričali ni o čemu drugom do o Abedinovom nevjerovatnom podvigu. On je bio njihov junak, heroj i niko ga više nije drugačije zvao već samo: Čovjek s Dva Srca.

– Eh, evo moja starka nosi tagaru za nas dvojicu – prenu me iz razmišljanja komšija Arif. – Ja ti njoj, jarane, ‘vako sve pripremi i donesi, a njeno je samo da napravi i ispeče. Ali, što moja starka zna spremit’, ama nejma joj... nejma joj, jarane, ravne taman... odavde do Abesinije.

I dok je nesretna Hanča na postavljenu siniju redala mezu: kao balega crnu, ispucalu, a kao kamen tvrdu, pogaču, tako tvrdu da bi njom čovjeka mogao ubiti, pa tagaru u prljavoj zemljanoj tendžeri, koju komšija naziva taganja, spravljenju našim uljem, solju i biberom, pa naše paprike, ljute feferonke, i na kraju flašu litrenjaču, Arif bi rekao šišu, domaće ljute šljivovice, ja sam zaključio kako za me tu više nema mjesta te sam se neprimijetno udaljio, sličan nečujnoj sjenci.

IV.

Ljeto je odmicalo, jesen i zima se primicali. Čovjek s Dva Srca je odlazio na prela, pjerove, proslave i druge teferiče i osvajao prva mjesta i prve nagrade na svim takmičenjima na kojima mu se prohtjelo da učestvuje. Također je još dvaput, i to za okladu, i u kratkom vremenskom razmaku, zaustavljao točak Sejfinog mlina, jednom na pijeru, a drugi put se

okladio s nekim putnicima namjernicima u Aljinoj kafani, što mu je samo uvećalo ionako ogromnu popularnost. Jedino je izbjegavao odlaske u Mrković i Oraš-Planje, dok su momci iz tih sela, uglavnom, zaobilazili Miljevce i klonili se Abedina, gdje god bi ga vidjeli ili čuli da se tu nalazi. Ljubomora, zavist i zloba asija momaka prema njemu rasla je iz dana u dan, dok se broj dušmana, koji bi rado da ga nema, stalno širio. To se naročito odnosilo na Iska Hatića, te braću Rabiće i braću Grmonjiće, koji bi, da nije Čovjeka s Dva Srca, bili glavne didije u ovom kraju. Ovako im je jedino preostalo da budu u zapečku, odnosno da vječito žive u njegovoj sjenci slave i popularnosti i da sanjaju kako će se za njega pobrinuti Bog, ili da mu sami namjeste kakvu podmuklu zamku i tako ga se zauvijek riješe. Ne znajući kako mu dušmani o glavi sniju, Abedin je bezbrižno živio i iz dana u dan produbljivao ljubav s Hanijom, kojoj je nedavno umrla nena, materina mati, pa je to, možda, razlog što je nije već zaprosio. A da bi se to desilo, trebalo bi pričekati da prode kahar, da se nena ožali, koji mjesec, pa su tek tada u porodici moguća i veselja. No, za posmatrača izvana sve je to moglo izgledati uredno, ali niko nije ni slutio šta se događa u Abedinovoj duši i, naročito, u njegova dva srca, kakva se bura i drama odvijala u njegovoj nutrini. Nekad je volio samo jednu, samo Ajku, i, čini mu se, život da je od njega zatražila, dao bi joj, bez razmišljanja. Ljepote joj ravne nema nadaleko, ni stasa, ni glasa, a tek usne, "kakve Ajka medne usne ima". Kao glavni seoski dilkoš, naljubio se lijepih djevojaka, ali njene usne... ta slade svakako nije ljubio. Usto je mazna, sva nekako vragolasta, zavodljiva, neodoljiva... Duskora život bez nje nije mogao ni zamisliti, pa ni sad ne može. Ali, šta da radi, kad je sudbina uplela svoje prste i tako odredila da se sukobi baš s njenim tečićem, s nezrelim i nadobudnim Iskom? A sami Bog je svjedok da ništa nije kriv. Takmičio se normalno, pjesme naručivao

normalno, ponašao se normalno, nikoga nije dirao, niti na bilo koji način vrijeđao, samo je želio što i svi ostali: biti bolji od drugih u svim natjecateljskim disciplinama, naručiti koju pjesmu kod Mujice, za sebe i jarane, piti i proveseliti se. Nažalost, tako nisu mislili i njegovi rivali. A on se samo branio, i ništa drugo. Pa neće valjda dopustiti da ga udaraju kao malo, bespomoćno dijete. To sebi nikad ne bi dozvolio, ni po koju cijenu; jer dopustiti drugima da te tuku, a ti da se ne braniš, od toga za njega nije bilo većeg poniženja. I što je baš Isko morao da mu prepriječi put, što baš Isko, njen tečić, neko ko joj je bio drag jednako kao rodeni brat? I šta sad tu on može? Ništa, osim čekati. Možda će se odljutiti, možda će ga i pozvati da ponovo nastave tamo gdje su stali, njihovu ljubav, jer voljela je i ona njega, bezrezervno i ludo, i posve je siguran da ga nije, i da ga neće, tako lahko preboljeti. Tim prije, što se, eto, i Isko sasvim oporavio pa bi mogao da mu oprosti, da se lijepo izmire i da sve bude kao i ranije. On pri svim tim kalkulacijama ne zaboravlja ni Haniju. A kako i da zaboravi, kad je i ona fina i draga djevojka i da ju je, kojim slučajem, upoznao prije Ajke, i s njom bi bio jednako sretan. Ovako, ona je svakako druga najvoljenija žena, odmah poslije Ajke. Što nije u mogućnosti imati dvije žene, i da bi one pristale, oženio bi se s objema. Ovako – Hanija je zlatna rezerva. Omakne li Ajka, valjda neće Hanija. Eh, to su bile Abedinove kalkulacije i računice, računice bez krčmara. No i drugi su kalkulisali, mnogo suptilnije i perfidnije nego što bi Abedin mogao i zamisliti te preostaje jedino da se čeka i vidi šta život kome nosi, nepredviđenog i neminovnog.

Zime, starinske zime, bivale duge, s mnogo snijega, s konstantno niskim temperaturama i oštre. Takva jedna, odavno nezapamćena po dubini snijega i po hladnoći, upravo je stigla i u naš kraj. Ljudi nisu imali drugih poslova osim namirivati stoku i zato bi vazda odlazili jedni kod drugih na duga zimska

posijela, gdje bi provodili vrijeme igrajući mica, kapica, karti, ne ljuti se čovječe, domina, šaha... ili prepričavali narodne pripovijetke, bajke, basne i epske pjesme. Ako bi bilo kakvih novosti iz svakodnevnog života, i o tome su pričali, ali mi se čini da su mnogo manje tračali, nego što je to slučaj danas, kod naših suvremenika. Ne toliko što su to smatrali nepristojnim već što su smatrali da je to veliki grijeh, a ljudi tračare, veliki grješnici kod Boga. Tako sam od naših komšija i rodaka, sijeldžija, saznao i za događaje iz života Čovjeka s Dva Srca, koji su koliko neobični, toliko i teško shvatljivi, da sam se povodom tih saznanja sve češće pitao: zar je čovjek čovjeku zvijer, a ne najveća potreba? Ono što nisam saznao iz priče komšija i rodaka, iskonstruisao sam i povezao u svojoj glavi kako bi priča bila kompaktna i bez nedoumica. Mislim, ipak, da je važna suština, a nju ću vam, nadam se, vjerno prenijeti.

Bilo je malo poslije Nove godine, istom što su se proprtili putevi u dubokom snijegu. Uvedrilo da prtine škripa stoji, a od hladnoće čuje se kako puca kora na drveću. Oko podneva u Miljevce prispje Abedinova komšijka i rodica Vasvija. Dovezao ju je svekar na saonama kod roditelja. On se odmah vratio, a ona će ostati koju noć na konaku kod roditelja da bi on ponovo došao po nju kad bude htjela vratiti se kući. Nedugo nakon dolaska posla po mladem bratu haber Abedinu kako ga želi vidjeti i s njim o nečemu važnom popričati. Znajući da je udata u Mrković, u najbliži Ajkin komšiluk, Abedin pretrnu i odmah pohiti da se s njom vidi. Slutio je da ne može biti drugo već da mu donosi haber od Ajke, samo, kakav – lijep ili ružan, radostan ili tužan? I bez imalo okolišanja Vasvija reče:

– Komšija, pozvala sam te da ti prenesem što mi je Ajka rekla. A ona te lijepo selami i kaže da te toliko voli, da bez tebe dalje jednostavno ne može živjeti. Zato te moli da je

razumiješ, da joj oprostiš i da se izmirite. Ako pristaneš, poručila je također da dođeš kod nje nakon jacije, a ona će te čekati u onoj sobi u kojoj se obično nalazila dok ste ašikovali.

Od silne radosti dok je slušao njene riječi, izdreljio je oči kao kolače, pa samo što ne iskoče, da se rodici čak zaboravio i zahvaliti. Učinilo mu se da je od radosti stazu koja vodi do kuće preskočio u tri koraka. Brzo se obrijao, obukao najljepše što je imao, dotjerao kako je najbolje znao i umio i samo rekao majci (otac se razbolio i umro kad je on imao šest godina):

— Oдох ja, majko!

No, da je znao kako ga je iznevjerila i izdala ljepotica Ajka, proplakao bi krvavim suzama i ne bi više za nju ni prstom mrdnuo. Jedna narodna poslovice kaže: Da čovjek zna gdje će vrat slomiti, ne bi tamo ni išao! I s pravom. A naš Abedin nije znao i stoga je ta tri-četiri kilometra prepješačio tako brzo kao da će tamo gdje ide naći lijek od smrti. Kao da leti na krilima, štaviše, niti je osjećao hladnoću, ni strah od zasjede seoskih delija, ni kao kost smrznute zaostale grude snijega na netom proprćenoj stazi, ni samoću, nju najmanje, jer je sve vrijeme puta bio s njom u mislima. Sjećao se svake njene riječi izgovorene na zadnjem ašikovanju, svake njene geste, smijeha i, najviše, slatkih poljubaca, dok su se strasno ljubili kroz otvoren prozor njene sobe. Pa kad bi majka ili mlada sestra naglo bahnule u sobu, ona bi odskakala unatrag kao da je divlja mačka, ili kao da je sazdana od same gume. Staza ga je provodila kroz neveliku šumu, a on sretno zaokupljen mislima o njoj, kasno je primijetio vuka, koji je spokojno sjedio na prtini, baš kao da je samo njega čekao. Našao se desetak metara od krvoločne zvijeri. Srećom, ponio je sa sobom ručnu lampu, čije svjetlosti se vukovi plaše. Ljutio se na sebe što barem ne ponese nož ili makar kolac, već ništa. Goloruk. Šanse protiv odraslog vuka su mu skoro pa nikakve. Još ako je zvijer gladna, može se slobodno halaliti

sa životom. Noć vedra, bez mjeseca. Stajao je skamenjen desetak minuta, premro od straha. Sve vrijeme samo su se gledali – vuk i čovjek. Niti vuk da pomjeri repom, niti on da napravi makar grimasu. Od straha je zaustavljao dah, koji bi se izdisajem pretvarao u smrznutu paru. Ako će noćas umrijeti, barem umire zbog njene ljubavi, i nije mu žao. Da je zbog čega drugog, žalio bi, a ovako... Razmišljao je da izvadi iz džepa ručnu lampu i njome posvijetli vuku u oči. Ali se plašio da i takav pokret rukom ne bi izazvao zvijer i njenu nepredvidivu reakciju. Dok je bio u toj misli, vuk se pomjeri, lijeno ustade, jednako gledajući u njega i, kao da se dvoumi, skrenu sa staze pa se stade mirno spuštati sve dublje u šumu. Nakon tridesetak pređenih metara okrenu se, pogleda ga kratko, kao da se pokajao što je tako nepromišljeno propustio masnu večeru, pa se sad dvoumi: da li da se vrati ili ne. Onda se cvileći ponovo okrenu i zamače iza debelih stabala. Još koju minutu stajao je ukočen, paralisani, Čovjek s Dva Srca, jer su noge, jednostavno, otkazale poslušnost. Onda pomisli kako je vuk velik, odrasli mužjak, a jedino objašnjenje te mu je poklonio život jeste da je bio sit, drugog objašnjenja, jednostavno, nema. Sit, i kvit! U tim mislima već se primicao prvim kućama.

Pet minuta hoda prije Ajkine kuće momak je morao proći seoskim putem, koji je bio poprilično usječen, s jedne strane zemljana obala, a s druge obala i na njoj koš s kukuruzom. I tu su njegovi dušmani odlučili da mu naprave prvu zasjedu. Napale su ga dvije grupe od po pet momaka, jedna iza koša, a druga s visokog zemljanog zida. No, ma koliko ga respektovali i ma koliko ga se bojali, ipak su ga potcijenili. Prvi momak je zamahnuo debelom sohom da ga udari po glavi, a on je podbacio lakat lijeve ruke, uhvatio sohu, istrgnuo je iz protivnikovih ruku i naprosto pomeo prvu petorku, povaljao ih da se nisu ni vidjeli iz snijega. Uto je

nasrnula druga petorka i tad je nastala prava makljaža. Sad ni on više nije nikog štedio, borio se da bi sačuvao život, zato se borio kao lav, a kad je udarao, udarao je da ubije baš kao što su i oni, kukavički, namjeravali njega. Jednog momka je udario, a on je bolno jauknuo jer se čulo kako je pukla potkoljenička kost kao da je od stakla. Primaio je udarce, ali ih je mnogo više zadavao. Razlika između njega i njih bila je što je on lakše podnosio njihove udarce nego oni njegove. Bio je mnogo vještiji, spretniji i jači borac, a koga god bi udario, taj bi bio izbačen iz borbe. Na kraju ih je pougonio u kuće, ali, unatoč tome, oni nisu odustajali. Pratili su ga iz mraka i iza zgrada kao zloslutni noćni duhovi. Napokon je raskrčio sebi put do Ajkinog prozora, na kome je prigušeno jedva gorjela zafitljena gasna lampa. Tiho je zviznuo dvaput, zatim ju je pozvao imenom. Njen lik se pojavio u prozorskom okviru, i samo ga je posmatrala, ne poduzimajući ništa. Ponovo ju je zovnuo imenom, kako bi mu otvorila prozor da uđe u njenu sobu i tako se spasi od raspomamljenih seoskih jališa. Ali, začudo, ona i dalje samo stoji. Stoga je odlučno krenuo prema prozoru, pritom stade na kao staklo hladak led, zaplesa koji tren i noge izletješe ispod njega, da bi odmah svom silinom udario tjemnom o led i, nakratko, sve se smrači pred očima. Odnekud iz mraka, iza svakog ćoška, nahrupiše žiokama i koljem naoružani mladići, pa i stariji ljudi, i stadoše ga palijati. Više nagoni nego svjesno navukao je bundu na glavu i još je glavu pokrio rukama, a onda se sve to kolje i žioke sastaviše: što na njegovim ledima, što na njegovoj glavi. Vidjelo se, udarali su dušmanski, da ga ubiju. Zatim je neko povikao:

— Ubili smo ga, sigurno! Bježimo kućama, a o ovome nikom ni riječi!

To je bilo zadnje što je čuo, prije nego što je potonuo u duboki san, u ništa.

Oćutivši galamu i lupu u svojoj avliji, stari Hazim, Ajkin otac, brže-bolje obuče kožuh, navuče opanke pa oprezno izade pred kuću. U prvi mah ne opazi ništa, osim velike zaledene površine oko kuće, te se začudi otkud tu toliki led kad ga danas vazdan nije bilo. Zaobilazeći zaledenu površinu, krenu u obilazak kuće i već na drugoj strani opazi na ledu sklupčano nečije tijelo. Starac se začudi pa pohita u štalu, skide s eksera fenjer, zapali ga šibicom i nanova izade u avliju. Ono što je vidio, prenerazilo ga je. Neko je ležao u lokvi krvi s bundom i rukama preko glave. Čim ga okrenu na leđa, prepoznade Abedina, Ajkinog momka. Onda zovnu Ajku i ženu Sakibu te reče:

– Evo, kćeri, ubili su ti momka, ubili su Abedina!

Tad Ajka briznu u plač i, kao doja, stade kukati i zapomagati:

– Kuku meni, što mi ubiše Abedina!

– Hazim nježno stavi ruku na Abedinovo desno srce i, znalački, zaključ:

– Ovo ne kuca, a da vidim ovo drugo...

Tad stavi ruku i prinese uho na lijevu stranu Abedinovih grudi, i uzbuđeno dreknu:

– Uh, ovo haman kuca!.. Živ je!

Pa samo što se uspravi, okrenu se Ajki i naredi:

– Haj'mo upregnuti konje u saone i da ga vozim u tešanjsku bolnicu.

Dok je uprezala konje, Ajka se umila u suze. Naravno da je žalila Abedina, ali strahovi su u njenom srcu ovaj put nadvladali tugu. Jer ako umre, doći će milicija da istražuje i onda je neko može odati, da je i ona bila upetljana u Abedinovo ubistvo. A ako kojim slučajem preživi, nikad mu od stida ne bi mogla pogledati u oči. I što je gore od toga, poznavala je Abedinovu prijeku narav i bila sasvim sigurna da on nikad neće oprostiti onima što su pokušali da ga ubiju,

pa ni njoj, njoj najmanje, i ne samo da im neće oprostiti već će htjeti da im se i osveti, i to žestoko, kako samo on to zna i umije. Zato će morati nešto smisliti, brzo i učinkovito.

Hazim je, također, strahovao za Abedinov život jer ako bi mu se šta desilo, pa još kod njegove kuće, svakako da bi imao grdnih problema i s milicijom i sa sudom, što on nipošto ne bi želio. Zato je svakih malo, malo pa zaustavljao konje kako bi osluhnuo kucaju li dva, ili makar jedno, Abedinovo srce, tetošeći ga pritom i hrabreći:

– Izdrži, Abedine, samo ovaj put, živ mi bio, a drugi put već... kako hoćeš!

Dok su u tešanjskoj bolnici ljekari preuzimali povrijeđenog, Hazim je rekao:

– Bogami, dokturi, ne znam je l' živ il' nije, jerbo mu desno srce ne kuca, a lijevo, haman, još uvijek kuca...

A doktori se pogledaše i samo nasmijaše. Mislili su da je stari pod dojmom Abedinove nesreće na momente neuračunljiv. I dok se Hazim odmah vratio kući, ljekari su Abedinu ukazali hitnu medicinsku pomoć, izvršili

sve neophodne preglede i zaključili, s obzirom na težinu povreda, da samo jedan od milion ljudi s takvim povredama može preživjeti, da je pravo čudo što je još uvijek živ i da je Abedin medicinski fenomen nad fenomenima.

– To je samo zato što pacijent ima dva srca – reče jedan ljekar, pogleda u drugog, da bi zatim oba prasnula u grohotan smijeh.

Ljekari u tešanjskoj bolnici zaključili su da pacijentu ne mogu pružiti adekvatnu pomoć te su ga hitno uputili u zeničku bolnicu, a otud odmah na kliniku u Sarajevo. Operacija glave trajala je pet sati, pri čemu je Abedinu ponovo sastavljena i ušivena lobanja od desnog uha pa sve do iza zatiljka.

– Sad je sve u Božijim rukama, a ne u našim – rekao je glavni ljekar nakon operacije.

Dani su prolazili pa i sedmice, a Čovjek s Dva Srca nije se nikako budio iz kome. Da će se ikad probuditi, slabo se više ko nadao pa i sami lekari. Svi su ga već otpisali kao beznadežan slučaj. Dolazili su da ga vide, možda zadnji put, starija od njega, udata sestra, jarani Edib, Salem i još nekolicina, a majka je bila bolesna, stara i neuka, pa još i da hoda u starinskoj nošnji po velikom gradu. I kad se konačno odlučila da smogne snage i da ga posjeti – desilo se čudo. Bio je to dvadeset osmi dan otkad se nalazio u besvjesnom stanju. Majka i sestra sjedile su na stolicama kraj njegovog uzglavlja. Obje bi plakale, ali nemaju više šta, osobito majka, jer je već sve suze isplakala otkad mu se ovo desilo. Toliko dova je uputila Bogu, molila dan i noć, da joj sin ozdravi pa da ga ženi, ali sve je u Božijim rukama. On je već pokazao da je milostiv samim tim što ga još drži u životu, a sve dok je insan živ, dotle ima i nade. Bog može sve, i da je htio, mogao mu je davno uzeti dušu, zato Mu je ona neizmjereno zahvalna. I samo što je bila u tim mislima, kad se Abedinovi očni kapci pokrenuše te on progleda. Dugo ništa nije vidio dok mu se oči

ne privikoše na danju svjetlost. Dugo se nije sjećao ničega, samo je posmatrao lica oko sebe, ne shvaćajući ništa. Odmah se okupiše ljekari i, bezmalo, svo medicinsko osoblje da bi se uvjerili u čudo, čudo – da se Abedin probudio iz kome. Majci od radosti umalo da pukne srce, ali, tu je klinika, tu su ljekari, dadoše joj injekciju za smirenje.

Abedin se oporavljao sporo, ali uspješno, pod strogim nadzorom vrsnih ljekara. Ostao je još mjesec dana u bolnici, kad su mu povadili kopče, langete i konce, a zatim se vratio kući. Redovno je odlazio na previjanja i kontrole da mu za tri mjeseca po izlasku iz bolnice ljekari i nisu bili potrebni. Činilo mu se da je ponovo snažan i moćan kao nekad, da je ponovo onaj stari, Čovjek s Dva Srca. Jedino kad bi bile promjene vremena, osjećao bi umjerene do jake bolove u glavi. Tad bi uzimao lijekove protiv bolova i nastavljao svoje uobičajene aktivnosti, kao i prije nesreće. Na tešku nesreću sjećao ga, i ne baš lijep, oko dva centimetra širok, ožiljak, koji se protezao od podnožja desnog uha pa do iza zatiljka, a koji je pokazivao kud je srasla razbijena lobanja. Ali u takmičenjima više nije učestvovao, nikakvim. I na pjerove je sve rjeđe odlazio. Tako se njegovim dušmanima, na neki način, ipak želja ispunila – definitivno su ga uklonili s puta. Mažda im se, ipak, samo tako činilo. Možda su se rano poradovali. Vidjet ćemo.

V.

Nakon one noći kad je otac odvezao Abedina u tešanjsku bolnicu, Ajku je mučila nemirna savjest i još nikad nije mogla utvrditi san, kao prije tog događaja. Prisjećala se svega bezbroj puta i pitala se: zar je baš sve tako moralo biti, zar je morala izdati Abedina, izdati svoju ljubav, zar nije mogla donijeti i drugačiju odluku i promijeniti tok sudbini?! Ali, tečić prema njoj nije bio fer, prevario ju je i iskoristio kao

najobičnije, slijepo, orude u svrhu realizacije svoje mržnje i osvete prema Abedinu. Dobro se sjeća jednog petka, kad se Isko bio već dobro oporavio. Sjedila je pored njegove postelje, a on je šutio, bio je tog dana mučaljiv i vidjelo mu se na licu da o nečemu debelo razmišlja. Nakon duge šutnje najzad je progovorio, kao nikad dotad, sladunjavim glasom:

– Znaš, Ajko, ja tebe neizmjereno volim, i nema na dunjaluku šta za te ne bih učinio.

– Hvala ti, tečiću, isto toliko volim i ja tebe.

– A da li bi učinila za me sve što bih od tebe zatražio?

– Pa to se podrazumijeva, naravno da bih.

– Evo, ja bih, Velikog mi Allaha, za tebe učinio sve. A da li bi se ti na isti način htjela zakleti? Ne moraš ako nećeš. Samo mi odgovori. Želim da znam na koga se u porodici mogu potpuno pouzdati i osloniti, bude li mi ustrebalo.

I kako sad da ga odbije? Ako bi on sve učinio za nju, onda bi i ona morala za njega.

– Pa dobro... Evo, kunem se Velikim Allahom da bih za te učinila sve, bude li ustrebalo.

I odmah se ujela za jezik jer joj je postalo jasno da on s njom ima neku ružnu i podmuklu nakanu.

– A trebat će, rođice, znaj da će trebati. – Malo je pošutio pa nastavio: – Odlučio sam čvrsto da ću se osvetiti Abedinu. Za to mi je važna, možda i najvažnija, tvoja pomoć. Evo mog plana. Skupit ću svoje jarane, i domaće i Planjce, koji ga mrze. I napraviti ću mu zamku. Ne odmah već kad dođe zima, a i ja se, nadam se, bolje oporavim. Pošto napada dubok snijeg i bude nezapamćena hladnoća, ti ćeš ga pozvati da dođe. Reći ćeš da želiš da se izmirite. Mnogo te je volio i siguran sam da neće moći odoljeti. Tvoje je još da poručiš da dođe iza jacijske i da u akšam poliješ vodom onaj dio avlije ispod tvog prozora. Nakon jacijske stavi gasnu lampu na prozor da bi on znao da ga čekaš. I ništa drugo. Sve ostalo je naš problem.

Ona je poniknute glave šutjela. Jest da je bila ljuta na njega što je tako gadno udesio Iska, ali ga ne mrzi. Zapravo ga još uvijek voli. No, kako sad prekršiti zakletvu. I to je nemoguće. Isko joj to nikad ne bi oprostio. Njeno razmišljanje prekide Iskovo pitanje, koje je još više zbuni:

– Šta je, zar se nisi zaklela?! Nisi se valjda predomislila?! Hoćeš li toliko učiniti za me?

Morala se odlučiti. Klimnula je potvrdno glavom i naglo napustila kuću. A kad je Isko odlučio da se plan izvrši, ona se ponašala isto: nije ga mogla ni znala odbiti. I, eto, Iskov se plan ostvario. A ona je izdala svoju ljubav. Sad se stidi, u zemlju bi propala. I kaje se. Kad bi mogla ponovo da odlučuje, nipošto ne bi pristala na Iskovu prevaru i ucjene, pa makar ga se morala odreći zauvijek. Ali kasno je sad za kajanje. S tom nečistom savješću valja joj živjeti do kraja života, i to kako zna i umije. Sad je glavni problem strah. Zna da je Abedin preživio, zna da je došao kući iz bolnice, da se brzo oporavlja i da, sigurno, sprema strašnu osvetu svima za koje sazna da su učestvovali u zavjeri protiv njega. Za nju je siguran da ga je izdala, i ona se nalazi pri samom vrhu njegovih osvetničkih želja, kao i Isko. Zato je najbolje, zasad jedino, rješenje prihvatiti bračnu ponudu momka iz Golobara, udati se za njega i poći u daleku Australiju, gdje je Abedin neće moći nikad pronaći. Momak tamo živi dugo, s roditeljima. Sad su došli posjetiti familiju i za par dana se vraćaju. Ako pristane, povelu bi i nju.

Tako je i bilo. Te večeri momkovi roditelji su je zaprosili i ona je pristala. Obavljena je raskošna svadba u Hotelu "Bosna" u Doboju, a već naredne sedmice mladenci su odlepršali u daleku Australiju. Tamo im se godinama zametnuo svaki trag jer su prekinuli bilo kakvu komunikaciju s rodbinom i prijateljima u domovini.

Čovjek s Dva Srca sve je više vremena provodio u kafanama, a najčešće u Kafani "Kod Alje" u Jelahu. S njim u društvu često bi bili Edib, Salem i ostali bliski jarani, ali i mnogi drugi, koji i ne spadaju baš u najuži krug bliskih mu prijatelja, te nebrojeni posjetioči Kafane, među kojima brojni putnici namjernici. Bio je najpoznatiji i najcjenjeniji gost. U toj kafani nikad ništa nije plaćao. Bio je glavna atrakcija Kafane: takmičio se u obaranju šake, i u tome ga još niko nije nadjačao, usto je lijepo pjevao, a pratila ga je i legenda čovjeka s dva srca. Uz sve to bio je vrhunski kockar, te su ga se mnogi bojali, neki bili ljubomorni i mrzili ga, ali su pred njim svi, baš svi, pa makar i licemjerno, iskazivali veliku naklonost i poštovanje. Gotovo svi gosti su se utrivali ko će prije da mu plati mezu i piće. Ako bi manjkalo gostiju, tu je bio gazda Aljo, koji ga je zbog svih njegovih osobina mnogo respektovao, ali isto toliko i jer je bio atrakcija i magnet za posjetioce, koji bi najčešće dolazili samo zato da bi ga vidjeli i s njim se družili, bilo kroz priču, šalu, pjesmu ili igru. Na taj način on se oduživao vlasniku Kafane, i to s kamatama, za sve jelo i piće, kojim bi ga častio. Njegova nesreća je u tome što se sve više, iako postupno i neprimijetno, odavao alkoholu i fizičkoj neaktivnosti, zbog čega je vidno brže stario i propadao. U početku, po izlasku iz bolnice, i nije tako često boravio po kafanama. Donio je čvrstu odluku da prije svega mora izravnati račune sa svima onima koji su ga kukavički, i bez razloga, napali one noći kod Ajkine kuće i onako dušmanski prebili, na mrtvo ime. Dok to ne učini, neće imati mira. A čim to obavi, obećao je samome sebi, sasvim će primiriti, zauvijek. Odmah je smislio detaljan plan. U tome mu je pomogla činjenica da je one večeri prepoznao barem četiri učesnika, koji su ga napali. Bili su to, bez ikakve sumnje, Bajro, njegov brat Mahmut, te Nuraga iz Oraš-Planja i još jedan mladić iz Mrkovića, za koga pretpostavlja da se zove

Mehan. Najviše ga čudilo otkud tu Planjci, koji su bili veliki rivali, pa i na ratnoj nozi, s Mrkovićanima. Dakle, izmirili su se samo da bi zajedničkim snagama njemu dohakali, a poslije bi u međusobnim razračunavanjima odmjeravali snage i dokazivali ko je ko i gdje je kome mjesto. Od ranije je znao da Mehan iz Mrkovića često posjećuje "Gradsku kafanu" u Tesliću i na tom saznanju gradio je detalje svog osvetničkog plana. Sačekat će ga u toj kafani, upratiti kad ode u nužnik, prisiliti ga da oda ostale aktere napada na njega, pa će prvo njega dobro izdegenečiti, a onda hvatati i ostale, sve jednog po jednog, pa će svaki dobiti degenek po zasluži, e da bi i oni osjetili kako je bilo njemu.

Za ostvarenje zamišljenog plana nije se žurio. Uglavnom, držao se devize: polahko, a sigurno. Zato je danima čekao Mehana, šćućuren a prerušen, u ćošku "Gradske kafane" u Tesliću. A kad je najzad dočekao šta je želio, polahko je ušetao za Mehanom u nužnik, zaključao vrata, uhvatio ga za gušu i jednom rukom podigao uza zid. Momak se jako uplašio te je brže i lakše odao ostale aktere podmukle zasjede nego što je Abedin i očekivao. Onda su uslijedili šamari: pet, deset, sve dok momku nisu počeli ispadati zubi; pa šake u plexus i po bubrezima, a pošto se momak skljojao na vc-ćućavac, Abedin ga je nastavio udarati nogama gdje stigne, da bi ga ostavio gotovo polumrtvog i izašao. Prije toga nije zaboravio upozoriti ga:

— Ako li o ovome zucneš bilo kome makar jednu riječ, sljedeći put neću te ostaviti živa. Je l' ti jasno, dubre jedno?!

Mehan je, iako polumrtav, nekako klimnuo glavom i Abedin je bio zadovoljan. Početak njegove osvete dobro je započeo, mimo svih očekivanja. Mehan je rekao da je idejni začetnik i pokretač inicijative napada na njega Isko, da je nagovorio još braću Bajru i Mahmuta Rabić, braću Nuragu i Đulagu Grmonjić te još tri momka iz Mrkovića i dva iz Oraš-

Planja. Sve je u tančine isplanirao Isko, i mjesto i vrijeme zasjede, a on je nagovorio i tetičnu Ajku da učestvuje u uroti tako što će mu poslati poruku za izmirenje i što će politi vodu ispod prozora kako bi zaledila dok on dode. Tako bi volio vidjeti Ajku i upitati je kako mu je, poslije svega, mogla tako nešto učiniti. Da je upita kako ga je mogla tako bestidno izdati njegovim najgorim dušmanima u ruke nakon onih silnih obećanja da voli samo njega i da se nikad neće udati za drugog; nakon onih slatkih poljubaca i dugih šaputanja u uho na njenom prozoru duboko u noć. Kako je mogla, jadna ne bila... Ali nje nema tu. Da bi njena nevjera bila potpuna i temeljna, pobrinula se tako što se udala za drugog i pobjegla s neznancem negdje u bijeli svijet. Da se više ikad vrati u rodni Mrković, neće smjeti od straha niti će htjeti od stida. Dakle, nju sigurno može precrtati debelom crtom i nema potrebu da za nju smišlja bilo kakvu osvetu. Mogao bi je jedino kleti, ali kakva fajda od toga?

Bilo mi je zanimljivo slušati na sijelu dok su ljudi pričali mom ocu kako je Čovjek s Dva Srca natenane smišljao plan osvete za svakog od svojih napadača ponaosob. Dugo bi se raspitivao o njima kod pouzdanih osoba, do u tančine, a onda bi ih često pratio, sve dok ne bi zaključio kako je pravo vrijeme za stupanje u akciju. Tako je braću Đulagu i Nuragu upratio dok su u njivi dili sijeno. Naglo je nahrupio iz gaja, dograbio drveni podvor prislonjen uza sijeno i njime stao palijati Đulagu, koji je sa zemlje bacao sijeno na stožinu. Kad ga je onesposobio za dalju borbu, ljestvama se uspeo na nedovršeno sijeno, na kome se nalazio Nuraga, uhvatio ga za noge i strmoglavio s vrha sijena. Jadni Nuraga, gnjehnuo je na leđa i ramena i jedva da je davao znake života. Abedin je još koji put, onako usputno, bubnuo Đulagu, što u stomak, što u glavu, da bi se kao fantom istog časa izgubio u obližnjem gaju, iz koga i jest bio izronio. Mahmuta je sačekao u štali,

kamo je bio pošao kako bi namirio stoku. Čekao ga je iza vrata, i dok je momak ulazio, Abedin mu je zavukao vilišće u stomak, izbio mu zrak pa ga nastavio šaketati rukama i šutirati nogama po balegi ispod kravskih nogu. Ne zna se da li je Mahmut gore prošao od Abedinovih batina ili od govedih papaka. Još gore je prošao Bajro. Njega je Abedin sačekao u vanjskom nužniku. Nabrzinu mu je stavio komad konopca oko vrata i stezao, a kad se momak stao dijeliti s dušom, otpustio je konopac, a glavu mu nabio u izmet pomiješan s vodom. Tri-četiri puta mu je dozvolio da udahne zraka, a zatim bi ga ponovo vraćao tamo gdje je smatrao da mu je mjesto. Na polasku mu je još prebrojao rebra, koje i polomio i ostavio ga u velikim mukama. Jednog momka je prebio u "Gradskoj kafani" u Tešnju, uprativši ga u nužnik, posve slično kao i Mehana. Ostalu četvericu smlavio je, sačekujući ih noću, dok bi se vraćali s posijela. Od njih deset šesterica su jedva preživjela, i to zahvaljujući janječim kožama u koje su ih uvijali. Ali se nisu naživjeli. Redom su umirali u narednim godinama, nijedan ne dočekavši starost. Iska je ostavio za kraj, kao desert, kao šlag na tortu, da se njegovim mukama fino zasladi. Zatekao ga je u njivi, dok je pripremao podlogu za sijeno. Njiva se nalazila zagubljena negdje u nepreglednim prostranstvima, na pola puta između Mrkovića i Oraš-Planja. Vruće ljetno podne. S jedne strane potok, s drugih neprozirne živice. Nigdje žive duše. Isko je dovršio podlogu, dohvatio vile i počeo bacati snesene plastove sijena kako bi započeo podinu.

— Selam alejkum, tečiću Isko! — skameni ga u mjestu glas koji je dolazio iza leda, a koji odmah nastavi: — Vidim da se sam mučiš pa ko velim sevap je da ti pomognem. Zar nismo rodaci? Zar tvoja tetična neće biti moja žena, a?

— Šta hoćeš od mene? Ja ne znam ništa i nisam ni za šta kriv!

– Kad nisi kriv, ostavi te vile pa da se kao pravi rodaci slatko ispričamo.

– Ne prilazi mi! – priprijeti Isko još čvršće stišćući vile.

– Bolje ti je ostavi ih. U protivnom, otet ću ti ih i onda ti ne garantujem da te neću povrijediti njima.

Videći čeličnu odlučnost u Abedinovim očima, Isko još malo razmisli, a zatim baci vile koje se nedaleko od njih zabodoše u tvrdu zemlju.

– E, tako je već bolje – reče Čovjek s Dva Srca i, naizgled pomirljivo, sjede na započetu podinu. Onda reče: – Što mi, bolan, sve ono učini?

– Nisam, smijem se zaklet'...

– Ne laži, krivokletniče i kukavice!

Nakon ovih riječi Abedin ustade, zauze gard kao u boksu pa reče:

– Hajde, bijedniče, da vidimo ko je jači! Nema ko da ti pomogne, tu smo: samo ti i ja. I ne gledaj u sjekiru i vile, jer bi ti mogle samo veće zlo donijeti.

Ne čekajući dalje, Abedin krenu prema Isku te stade pomalo da ga ćuška, kao bokser na zagrijavanju. Hoćeš-nećeš, sad i Isko morade da se brani. A baš to je Abedin i čekao. Odmah krenu svom silinom u napad i za čas posla nokautira drugog momka. Tad mu sjede na grudni koš i poče ga šamarati, petnaest, dvadeset puta, stade ga vući za nos, uši i kosu, štipati ga gdje stigne, da su crne šljive ostajale svud po Iskovom tijelu. Iznenada mu bljesnu sjećanje da ga je jednom već prebio, iako je i tad Isko bio kriv, pa pomisli kako se s Iskom unaprijed namirio. Na kraju skoči na noge, zadade Isku još nekoliko teških udaraca nogama u rebra i po bubrezima, pljunu ga punim ustima, okrenu se i pode. Isko je kroz krvave očne kapke gledao sjekiru i vile, mučno stenjao i ječao pa pokušao da ustane. To mu izazva nepodnošljivu bol da je muklo jeknuo i ponovo se stropoštao na zemlju,

onesvijestivši se. Čovjek s Dva Srca spokojno je koračao, ne obazrijevši se nijednom na usnulog Iska. A i što bi? Tek sad je s njima izravnao račune. Donekle, barem.

Da, izravnao on s njima, a da li su oni s njim? Tek ostaje da se vidi.

Naredne dvije-tri godine Abedin je živio posve mirnim, povučenim životom, gotovo i ne izbivajući iz Aljine kafane. Njegov život sve se više svodio na kocku (od koje je uglavnom preživljavao) i alkohol, koji ga je sve više mamio u svoje okrilje, pružao mu lažnu hrabrost i nadu i održavao ga u životu. Haniju je sve više zanemarivao i sve se više udaljavao od nje. Bio je nesiguran u se i u svoj budući život, ne vidjevši u njemu sigurnu perspektivu. Haniju je mnogo volio i cijenio da bi stavljao na kocku njenu budućnost i njen život. Ona je to primijetila, nije željela da i dalje živi u neizvjesnosti te mu je jednom prilikom otvoreno rekla:

— Abedine, ovako više ne ide! Ili me ženi ili me pusti da se udajem i da ubuduće idem svojim putem...

On je šutio, a njoj je bilo sve jasno. Uskoro se udala za čovjeka, koji ju je cijenio i poštovao i s kim je nastavila normalan porodični život. Uz alkohol Abedinu je bilo lakše da je preboli i zaboravi. Uz alkohol je lakše podnio i majčinu smrt. Od bliske familije ostala mu samo sestra, pa i ona udata i zaokupljena problemima svoje porodice. Neko vrijeme ga savjetovala da se okani alkohola i kafane, da se oženi i živi porodičnim životom kao i svi normalni ljudi. Kako je on uporno nastavljao po svome, i ona je od njega, najzad, digla ruke, prepustivši ga rijeci njegove sudbine.

Isko je još jednom prebolio rane, zadobijene od Abedina, ali je hodao sa štapom, poguren kao kakav starac, naduhan, ljudi bi govorili, kao kakva mješina. I stalno je kašljucio onim nezdravim kašljem, koji u bliskoj budućnosti ne sluti ni na šta dobro.

I sanjao je, čak i budan, kako će se jednog dana, svakako, osvetiti Abedinu. Osvetu. Sanjao je slatko – krvavu osvetu! I samo ga je, čini se, još taj san održavao u životu.

Još jedno ljeto u nizu bilo je na izmaku. Abedin je, po bičaju u zadnje vrijeme, od jutra sjedio u Aljinoj kafani, jedne kockare ispraćao, druge dočekivao i lagahno ispijao naručena mu pića, od gostiju ili od gazde. Negdje tamo predvečer u Kafanu udoše tri čovjeka. Imali su između trideset, najmladi, i trideset osam godina, najstariji. Uljudno nazvaše selam i sjedoše za slobodan sto, tik do Abedinovog stola. Posmatrali su igru kockara, a kad se sto isprazni i kad Abedin ponovo ostade sam, upitaše je li slobodno da mu se pridruže za stolom, da i oni odigraju koju partiju karata i tako, kako rekoše, malo prekrate vrijeme. Abedin se obradova i odmah im podijeli karte. Najstariji iz trojke poruči turu pića svima za stolom. Nisu igrali u velike uloge, opušteno su ćaskali s Abedinom i kibicerima i bili su promjenljive sreće. Zapravo su više gubili nego što su dobijali. U razgovoru su skakali s teme na temu. Onda najstariji, kao slučajno, reče:

– Čuli smo da u ovom kraju ima neki čovjek s dva srca, koji, navodno, može zaustaviti vodeničko kolo.

– Ma daj, to je smiješno čuti – umetnu se srednji po godinama. – Čovjek, pa da ima dva srca!... Usto još da može zaustaviti mlinsko kolo! Ha, ha, ha... To je, asli, neki div iz bajke, sišao na zemlju!

Abedin prebljedje pa pozelenje. Najstariji pridošlica baci krajičak oka na Abedina, opazi to pa se jedva primijetno osmijehnu. Jedan od kibicera ne izdrža već reče:

– Čovjek s Dva Srca upravo sjedi s vama za stolom i igra karti.

Tad se javi i najmladi od putnika namjernika:

– Ma šta nam reče. Da slučajno ne tvrdiš da ovaj drug – i pokaza rukom na Abedina – ima dva srca? ... Ha, ha, ha...

– I da zaustavlja vodeničko kolo, he, he, he... – kleberio se srednji.

– Da sam kojim slučajem kršćanin, pomislio bih da je Božiji Sin, hi, hi, hi... – cerekao se sad i najstariji.

– Jesam, ja sam taj! – dreknu uvrijeđeni i naljućeni Abedin, jer su ga neznanci pogodili tamo gdje je većina ljudi najranjivija, u taštinu. – Kad ne vjerujete, smijete li se okladiti? Evo, ovi ljudi su svjedoci!

– Okladiti? A u šta to? – upita srednji.

– U šta god želite?... U novac, sahat... u život?... – padao je Abedin sve više u plamen ljutnje.

– Ma ne, prijatelju, džaba se nerviraš. Ti jednostavno ne možeš zaustaviti mlinsko kolo i mi iz humanih razloga ne želimo da ti odnesemo okladu – reče najstariji i počeo ustajati iza stola.

Za njim se povedoše i druga dvojica; sva trojica rekoše, gotovo uglas:

– Allahimanet, ljudi! – pa uz ironičan smijeh i podrugljive komentare napustiše Aljinu kafanu, baš kad se mrak sasvim spustio na zemlju.

Prolazeći u predulazu pored Abedinovog starog bicikla, najmladi šutnu nogom zadnju gumu pri čemu blatobrani, cic i druga gvoždurijska glasno zazvečашe. Tri neznanca grohotom se nasmijaše i potonuše u noć, obasjanu srebrenastom mjesečinom.

Za to vrijeme Abedin je u Aljinoj kafani frcao od huje. Njegova sujeta dugogodišnjeg snagatora i omiljenog lokalnog idola širokih narodnih masa bila je jako ranjena i povrijeđena. Njegov ponos i njegovo dostojanstvo bili su dovedeni u pitanje, a njegov visoki rejting borca i pobjednika bio je ugrožen. I zar da mu to reknu u kafani, na javnom mjestu, gdje ima i prijatelja i neprijatelja i već koliko sutra o

njemu će pući loš glas, koji se daleko čuje.

– Mamu im bjelosvjetsku!... – opsova Abedin. – I kud te barabe ne premlatih odmah tu, na licu mjesta.

Neki gosti su sjedili, drugi stajali oko njegovog stola i slušali šta priča. A on ispi nadušak još onih pet-šest poručenih pića i već dobro pod dejstvom alkohola pozva prisutne:

– Haj'mo, haj'mo, jarani, da vidite kako Abedin zaustavlja mlin... Haj'mo, ko ne vjeruje, da se večeras uvjeri.

Tad stade da gura prisutne prema izlazu, govoreći:

– Hajde, narode, sad je vrijeme da vidite i da se uvjerite...

A ljudi bi se nekako izmigoljili i ponovo vraćali na svoja mjesta govoreći:

– Ma, jami ba, Abedine, kakav točak, kakvo li ti što! Gdje ćeš takav pijan u ova doba zaustavljati mlinski točak! Bolje sjedi da još koju popijemo pa da rahat idemo kućama.

Uzalud ga nagovarao i sam vlasnik Kafane Aljo, da nigdje ne ide, ali džaba. On ih srdito razgrnu rukama i napuštajući Kafanu teturavim hodom zagalami na njih:

– Kukavice, ober kukavice, eto šta ste vi. Ali ako vi ne smijete, ode Abedin, sam.

Potom s mukom pojaha bicikl te praveći njime poprilične osmice, zaputi se dva kilometra dugom stazom, koja vodi do Sejfinog mlina.

A sutradan kao bomba, kao munja, kao grom, naširoko odjekuje nevjerovatna vijest – utopio se Čovjek s Dva Srca! Narod nije mogao da povjeruje; vijest je na svakog djelovala šokantno. I svi su se pitali: “Kako onakva sila, onakva snaga da se utopi?! Ta, hajdete molim vas, to nije moguće!” A mlinar Sejfo je istražnom sudiji dao sljedeći iskaz:

– Negdje oko deset sati, uvečer, što zbog sita stomaka, što zbog uspavljujućeg jednoličnog zvuka točka malo sam zakunja. Ljude obično probudi kakva buka, a mene je probudila tišina mog mlina, jer ja sam navikao spavati uz

buku. Pogledam, i da ne povjerujem: žrvanj se ne okreće. Odvrnem fenjeru fitilj i izadem na branu. Kad tamo, imam šta i vidjeti: čovjek uglavljen između brane i točka, zaustavio točak. Prinesem fenjer licu i gotovo kriknem. Utopljenik je bio niko drugi do Abedin, zvani Čovjek s Dva Srca. Gledao je ravno u mene, a kad htjede nešto da mi kaže, na usta mu potekoše krvavi bljuvci, tijelo mu se stade grčiti dok glava klonu, pogleda ukočenog i uprtog u me. Zbog istražnih organa ne htjednem ništa dirati već odmah pohitim u Stanicu milicije.

Konačan izvještaj iz zapisnika istražnog sudije je glasio: "Pokušao noću, pod dejstvom alkohola, da zaustavi mlinski točak, okliznuo se, pao između točka i brane i utopio se." Naravno da mnogi ljudi nisu nikad povjerovali u tu zvaničnu verziju, koja se, na prvi pogled, činila sasvim logičnom. Bili su skloniji vjerovati u nešto drugo, što nigdje nisu smjeli glasno da iskažu, plašeći se vlasti, i nepoznatih mračnih sila.

Kažu da je Isko tom prilikom, sijajući od radosti, rekao:

— E, sad mi je, vala, duša na mjestu!

Duša mu je, ustvari, prije bila u nosu i već na putu za onaj svijet. Jer jedva da su prošla tri mjeseca, on se teže razbolje i umrije.

A ja, ja sam dugo, i iskreno, žalio tako velikog čovjeka, Čovjeka s Dva Srca, koji je završio tako neslavno.

U Kaloševiću, 12. 3. 2015. godine

Siroće

Bilo bi to sasvim obično ljetno popodne 1995. godine. Bilo bi, kažem, kad ne bi bilo ratno. Ali, evo, od ranog jutra ne ču se nijedan prasak granate, gotovo nijedan fijuk metka. Na usnulo Pousorje spustila se neka zloslutna tišina. Da ne povjeruješ vlastitim ušima. Gore, na dvjema zaraćenim linijama, ni zvuka ni pokreta. Kao da su se ratnici premorili, ili bi rekao kako ih je neka nevidljiva sila napojila čarobnim napitkom pa sad, eto, spokojno snivaju dubokim omamljujućim snom.

Ah, da, danas je stupilo na snagu još jedno, ko zna koje po redu, primirje.

Ali, može li se vjerovati podmuklom, krvožednom neprijatelju ?!

Ljudi jednim uhom jednako osluškuju, a priepodne promiče u savršenom miru. Ljudi počinju zaboravljati, opuštaju se, postaju neoprezni. A ljetno se razmahalo, poslovi ne čekaju. Ako sad ne prikupiš, kako ćeš dočekati još jednu ratnu zimu, gladnicu?

Seljani to najbolje znaju. Sjećanje na 1993, okruženje, brašno od hibridnog kukuruza, grah, rižu, pakete iz zraka i glad, još je blisko, mučno, opominjuće. Zato su se seljani razlazali po njivama kao mravi: kopaju drugu ruku kukuruza, kose prve trave, skupljaju sijeno, diju... A gore, s brda, krvoločni dušmani vide ih dogledom kao na dlanu, čak i golim okom. Pa šta?! Navikli su "ljuti Pousorci" na to,

svjesni da je i to jedan vid otpora dušmaninu, ništa manje značajan od onog na prvoj borbenoj liniji.

“Lejlice, predvečer nam nastavi vodu za kahvu”, reći će majka, polazeći u polje. “Tvoja kahva nam je najslada”, dodat će otac desetogodišnjoj djevojčici, svojoj jedinici i mezimčetu. “Pazi, mala domaćice, da ti ručak ne zagori”, našali se stariji brat, dok mladi ne reče ništa već je pomilova po kosi, izvadi iz džepa jedan bombon i tutnu joj ga u ruku.

Djevojčica ih je dugo ispraćala pogledom. Osjećala se usamljeno i pomalo tužno. Zato se vrati u kuhinju i počne da je sređuje. U ušima su joj neprestano odzvanjale čas majčine, čas očeve, čas bratove riječi. U više navrata tokom popodneva poželjela je da pojede bratov bombon, ali bi ga odmah sa smiješkom vraćala u džep, odgađajući to zadovoljstvo za kasnije. Vodu za kahvu pristavila je već u podne. Triput je voda prokuhala i triput ju je Lejla izmicala ukraj peći, svaki put istrčavajući na kućni prag i pogledajući svoje najmilije. Njenoj radosti nije bilo kraja kad ih je opazila u avliji za stolom, ispod razgranatog oraha, kako se znojni i umorni dogovaraju oko još neobavljenih poslova.

Mijenjajući tok razgovora, otac se obraća majci: “Šta li je s Lejlicinom kahvom?!”

Ljubopitljivi pogledi svrnuše prema kući, ugledaše je, a nju zapljusnu toplota njihovih osmijeha, punih iskrene ljubavi.

I prije nego su uspjeli bilo šta da prozbore, Lejla uskliknu: “Sad ću ja!”, mahnu ručicom, vragolasto se premjesti s noge na nogu i odskakuta u kuhinju.

Taman je zalila kahvu i prihvatila da je ponese, kad se prolomi gromovit, urnebesan prasak. Džezva ispade iz ruku, kahva je popraska i oprlji po bosim nožicama, a djevojčica se stropošta poleduške na pod kao da je posred čela ošinuta nekom ogromnom nevidljivom pesnicom. Po krovu je bub-

njalo kamenje i zemlja, negdje se sruči razmrskan prozor, a u kuću pokuljaše dim i prašina. Svega nekoliko sekundi Lejli je trebalo da se povрати od šoka da bi joj kroz glavu prohujala jezovita misao, crna slutnja.

Istrčala je u avliju gotovo bez duše, blijeda poput limuna, raščupana, dok joj je srce bijesno udaralo u grudima, gotovo u grlu, kao da je poludjelo.

To što je Lejla ugledala bilo je: užas i strava!

Granata je pala u neposrednoj blizini stola za kojim su sjedjeli njeni najmiliji. Oko stola su se nalazila njihova masakrirana tijela. Posvuda su se mogli vidjeti krvavi komadi njihovih tijela, komadi odjeće, obuće i krv, lokve krvi!...

Lejli se usta potpuno osušiše, grlo se steže, ponestajalo joj je daha, pred očima se mračilo... Stropoštala se na zemlju tonući u gusti mrak...

Prvi put se probudila u kolima Hitne pomoći, ali samo nakratko. Drugi put je došla svijesti u bolnici. Kad joj se povratila moć govora, prvo što je rekla bilo je: "Oh, ja sam sirota, cijelog svog života bit ću sirota, bez roditelja, bez braće, bez igdje ikog svog!..."

A u ruci je grčevito stezala jedan mali, naizgled posve običan, bombon.

Sad je u Zenici, u jednom sirotištu.

Tužna, povučena, zatvorena u sebe. Razmišlja o golemoj tragediji svoje porodice, o smrti, kojoj je i sama za dlaku izbjegla. Ni s kim ne priča. Jedino što joj se uz golem uzdah ponekad otme nešto kao optužba: "Ja sam siroče! Oh, zbog čega sam ja siroče?!..." A od slatkog bombončića čvrsto uvijenog u ružičasti najlončić nikad se ne odvaja, pa ni u snu.

Na ljubopitljive poglede znatiželjnika uperene u bombon odgovarala bi: suzama u očima, obaranjem pogleda i upornom šutnjom.

Kalošević, 30. jula 1995.

Šurila

Nekad mi je Teslić bio jedan od najomiljenijih bosansko-hercegovačkih gradova. Za njega me veže bezbroj dragih i lijepih uspomena. No, da budem sasvim iskren, otkako je pripao srpskom entitetu, činilo mi se kako je izgubio onu bosansku dušu, bosanski duh i sve mi više izgledao kao izvraćen, kao da je prepran u devet voda. Osjećam kako će trebati mnogo vremena, mnogo vode da proteče ispod teslićkog glavnog mosta, koritom rijeke Usore, pa da Teslić ponovo bude ono što je nekad bio: lijep šehar sa širokom i toplom bosanskom dušom. Iz navedenih razloga u taj grad sam nakon rata posve rijetko navraćao, svega dva ili tri puta, i to kad me neka velika potreba natjerala. Tako je bilo i ovaj put. Zdravstveni problemi doveli su me u ovaj grad, grad slatkih uspomena iz mog djetinjstva i moje mladosti. I dok sam se iz pravca Banje Vrućice u lagahnoj šetnji primicao katoličkoj crkvi u centru grada, ususret mi je pristizao crn, bradat čovjek na štaki, jer nije imao jednu nogu. Grad je bio bez pješaka, gotovo pust i sasvim je logično da smo malo više obratili pažnju jedan na drugog. Ne znam ko je koga prije prepoznao, ali prvi se obratio on meni:

– Ma gdje si, Saite, brate moj rodeni?!

Prije rata često bismo se susretali, više puta smo i posjedili u gradskim kafanama. Zvao me i u stan, ali sam

uvijek bio u nekoj strci i nisam stizao. Uglavnom, shvatio sam da me izuzetno cijeni, poštuje i uvažava, što mi je, naravno, imponovalo, te sam takav stav i ja zauzeo prema njemu. Onda sam saznao da je u ratu ostao u Tesliću i pridružio se Vojsci Srpske Republike. To me jako začudilo, ali i ražalostilo. Taj čovjek me veoma razočarao. Mislio sam da ga dobro poznajem i takvo nešto od njega ne bih nikad očekivao. Nakon rata saznao sam da je živ, da je bio u ratu izuzetan borac i da je ostao bez noge. Nisam imao želju da se više ikad sretnem s njim, jer sam smatrao da više nemamo o čemu razgovarati i da smo dva svijeta različita. I sad, dok mi je prilazio i širio radosno ruke da mi padne u zagrljaj, a iz očiju mu gruhnule suze kao dva nabujala potoka, ja nisam znao šta da činim, kako bi bilo najpametnije da se ponašam. Da sam barem znao da ću ga sresti pa da razmislim i da se unaprijed pripremim za taj susret. A ovako... Onda sam odlučio da ga trpeljivo podnosim i da uglavnom šutim. Da ga grubo odbijem, bilo mi je neprijatno, jer ipak mi je bliži rodak i nekad prvi komšija. I nakon što me izgrlio i više puta iscmakao u oba obraza, pozvao me u stan. Rekao sam da sam u žurbi i da ću možda navratiti neki drugi put, tek da ga se riješim. Međutim, Husrefa se nije bilo tako lahko kurtalisati. Uzeo me za ruku i pozvao u mali park na klupu, nedaleko od nas. Čim smo sjeli, dugo me gledao i ponovo je zaplakao kao mala beba. Pitao je za sve moje ukućane pa i širu rodbinu redom. Zatim je rekao da mu je prije dvije godine umrla žena, da mu se starija kćerka udala za lokalnog policajca, Srbina, a da on živi u stanu s mladom neudatom kćerkom. Živi od skromne penzije i jedva sastavlja kraj s krajem. Onda se raspričao te sam od njega saznao događaje iz njegovog života, koji su mi bili nepoznati.

Topili su se zadnji dani aprila poput snijega na proljetnom suncu kad su u selo starim „tristaćem“ domilili Husref i Avdo.

Oba su rođeni i odrasli u selu, ali su se zaposlili u Tesliću, tu zasnovali porodice, dobili od preduzeća stanove i odlučili da se tu skrase. Bili su otprilike istih godina, ne stariji od trideset šest ili trideset sedam, ali su se rano oženili i imali već odraslu djecu. Avdo jednu kćerku, koja je pohađala prvi razred srednje škole, a Husref dvije kćeri. Starija Selmina bila je s Avdinom Mersom najbolja prijateljica i išla s njom u razred, a mlada Naida završavala je sedmi razred. Došljaci su izgledali pomalo zabrinuti, nestrpiljivi i nervozni. Krenuli su redom od kuće do kuće, tražeći nužni smještaj za se i svoje porodice. Kazivali su kako je situacija u Tesliću gotovo nepodnošljiva za Muslimane, Hrvate i ostale nesrbe. Grad je svakim danom sve puniji bradatih razularenih rezervista, a iz Srbije počele su pristizati razne paravojne jedinice bradatih i samim izgledom zastrašujućih vojnika. Provokacije, maltretiranja i torture nad nesrpskim stanovništvom već uveliko traju i svakim danom uzimaju sve više maha. Teslić i okolna sela s muslimanskim i hrvatskim stanovništvom pretvaraju se u pakao za mnoge njihove stanovnike. Rijetki prijatelji i

radne kolege Srbi savjetovali su Husrefu i Avdi da na vrijeme napuste tesličku općinu, jer slijedi, kako rekoše, etničko čišćenje, a možda i istrebljenje Muslimana i Hrvata. Vidjevši zlo očima, brojni Muslimani i Hrvati tih dana napuštali su svoje domove i odlazili u mjesta s pretežno muslimanskim i hrvatskim stanovništvom ili u inostranstvo. Zato su Avdo i Husref žurili da pronađu smještaj u Kalošiću, svom rodnom selu, prije nego što Srbi postave barikade i tako zapriječe saobraćaj magistralnim putem Doboj – Teslić. U tom slučaju, svaki dalji izlazak iz Teslića bio bi onemogućen bilo kome.

I dok je većina seljana prema Avdi bila susretljiva i rado bi ga prihvatili s porodicom u vlastiti dom, od Husrefa su svi okretali glavu. Redom: rodaci, komšije i bivši prijatelji, kao da je okužen ili kao da je dotad samo žario i palio po Kalošiću. A kad su mu okrenuli leđa i rodena braća, Husref je vidno razočaran, pa i ljutit, rekao Avdi da se vraća u Teslić. Avdu je prihvatio amidžić, ali u kući više nije bilo mjesta za Husrefovu familiju. A i da je bilo, teško da bi ga domaćin Huso prihvatio. Avdo je u Jelahu pronašao vlasnika manjeg kamiona, koji je prevezao Avdinu porodicu i najnužnije stvari u Kalošić. Stan je zaključao, a ključeve na povjerenje dao komšiji Borisavu, s kojim se često družio i posjećivao. Odmah se pridružio teslićkim izbjeglicama i s njima se dogovarao o potrebi formiranja Ratnog kriznog štaba kao i o mogućnosti formiranja jedne oružane vojne jedinice za borbu protiv srpskog agresora i oslobađanja tesličke općine.

Husref se vratio u Teslić, razočaran, tužan i bijesan na svoje Kalošićane. Žena i kćerke su mu kazale da su ga tražili nekakvi policajci i vojnici. Rekli su da se javi u Stanicu milicije čim dode u stan. Njime je ovladao potpuni strah i klонуće, što je pokušavao sakriti od porodice. Za sebe se i nije toliko plašio. Bio je spreman na sve, ali za ženu i malodobne kćeri – jeste. Plašio se nasilja nad njima. A znao je da su mnogi

srpski vojnici spremni na to. On takvo nešto ne bi mogao podnijeti. Malo se odmorio, jedva nešto prokrušio i otišao u Stanicu milicije. Bila je puna milicionera i vojnika. Javio se komandiru Miladinu. Komandir mu je otkucao Rješenje, kojim mu se naređuje da ne smije napuštati Teslić, i da mora biti spreman u svakom času staviti se na raspolaganje miliciji ili vojsci, kad bude pozvan. Neki vojnicu su ga prepoznali. Stali su mu dobacivati uvrede i prijetnje. A kad su i fizički nasrnuli na njega, odnekud je iz zemlje izniknuo prijatelj mu Miloš, s kojim se družio po teslićkim ugostiteljskim objektima, ali i porodično, posjećivali su jedni druge. Zaštitio ga je od ratobornih ekstremista i pozvao ustranu. Tad mu je rekao:

– Husrefe, situacija je vrlo konfuzna, i za vas Muslimane, a i Hrvate, vrlo teška. Za tri-četiri dana svi putevi se zatvaraju. Ako dotad ne odeš s porodicom, više nećeš moći. Već se prave spiskovi Muslimana i Hrvata. Bit ćete stavljeni u logore, a kakva vam je dalja sudbina, teško je pretpostaviti. Meni vas je iskreno žao, ali, zapamti, ovi ekstremisti, i domaći, a i Srbijanci, neće prema vama imati milosti. Čak ni prema ženama i djeci. U ime našeg prijateljstva ti savjetujem: ili odmah kupi porodicu i brišite što dalje odavde ili mi dođi u stan da se dogovorimo, pa ću te prijaviti u srpsku vojsku. Treću mogućnost jednostavno nemaš. Znaš da sam rezervni kapetan i da ću imati svoju vojnu jedinicu. Primit ću te kod sebe i neće ti faliti dlaka s glave. Tako ćemo ti zaštititi i porodicu od raznih samovoljnih kabadahija.

Husrefu je u grlu zastala oskoruša. Nije mogao progovoriti ni riječ. A da je i mogao, šta bi imao reći Milošu? Samo je klimnuo glavom i odlučio se vratiti u stan, zabrinutiji nego što je bio kad je iz njega krenuo. Usput je sreo Remziju, trgovca u Staroj robnoj kući. Postajali su desetak minuta u gradskom parku. Remzija je bio optimist i smatrao je kako se ne treba mnogo brinuti, da do rata u Bosni ipak neće doći te

da progona nesrpskog stanovništva iz Teslića neće biti. Svoje zarazno vedro raspoloženje i ogromni optimizam uspio je djelimično prenijeti i na Husrefa. Vratio se u stan, a porodici je rekao kako su ga zvali u Stanicu milicije samo da bi mu izdali Rješenje o ratnom rasporedu. Sljedeća tri dana gotovo da iz stana i nije izlazio već je u mislima vagao mogućnosti, šta mu je bolje učiniti: otići negdje, ali gdje? Ili ostati i poslušati Milošev savjet? Trećeg dana uvečer do njega je u vojnoj uniformi s kapetanskim činovima na ramenima svratio prijatelj Miloš. Malo je sjeo, popio jednu čašicu domaće šljive i gledajući u Husrefove kćeri na sećiji, rekao zabrinuto:

— Zašto, Husrefe, ne poslušaj moj savjet i ne ode s porodicom? Sad ti je već kasno. Svi putevi, koji vode iz Teslića, pregrađeni su kontrolnim rampama. Ni ptica više lako da izade. Sutra je Prvi maj, a milicija je po naredbi više vojne komande već napravila nekakve spiskove Muslimana i Hrvata. Na jednom su oni, koje treba odmah likvidirati, na drugom su oni, koje treba sprovesti u logore i na isljedivanje, a na trećem je velika grupa ljudi, koja će biti raspoređena u radne vodove. Među njima su i mnoge mlade žene i djevojke. Tražio sam te i našao na spisku za logor, a tvoju ženu i stariju kćerku na spisku za radne vodove. Sutra počinju hapšenja i privođenja ovih sa spiskova. Ako se odmah ne prijaviš u srpsku vojsku, to jest u moju jedinicu, doći će i po vas. Moraš mi odmah odgovoriti da te upišem. U tom slučaju žena i kćerka bi ti bile, kao pripadnika srpske vojske, poštene radne obaveze.

I dok ga je prijatelj Miloš blago korio i savjetovao šta mu je činiti, oko Husrefa se stade okretati nekad dragi stan, toplo porodično gnijezdo, kičmom mu prostružase neugodni srsi i osjeti kako ga svega stade oblivati hladan znoj. Dakle, istina je — rata će ipak biti! A on je nesrb i izlazak iz grada njemu i njegovoj porodici je onemogućen. Od danas raskida s onim

životom, životom sretnog, mirnog, porodičnog čovjeka. Od danas će mu život biti kao u Paklu, neizvjesna borba za svaku sekundu preživljavanja. Sutra će njega sprovesti u logor i ko zna šta će mu učiniti. Možda će ga ispitivati, zlostavljati, a možda i ubiti. Sa svojim životom bi se nekako i oprostio, ali šta će biti sa ženom, koja je već duže vrijeme slabog zdravlja, i s kćerkama? Za njih bi dao i deset života, ako bi ih imao. Ma, za njih bi sve, ama baš sve, učinio. Zar da ih prepusti na milost i nemilost u ruke tim besprizornim bradatim i smrdljivim spodobama, koje su obukle uniforme i koje sebe nazivaju vojnicima. U glavi mu se stadoše rojiti grozomorne slike, od tog kad vojnici nasilu sprovode u radne logore ženu mu i kćerku, kako ih tuku, maltretiraju i zlostavljaju na najgore načine. Ne, ne, nipošto to neće dozvoliti, sve dok ima i trun nade, i trun izbora. A ima ga. Spas je: upisati se u Vojsku Srpske Republike. Onda se sjeti svojih Kalošićana, koji njega i porodicu nisu htjeli prihvatiti te osjeti izmiješana osjećanja prema njima. Tugu, ali i ljutnju pa i inat. Sve je to doprinijelo da je nešto drugo donijelo tu sudbonosnu odluku umjesto njega. Neka druga ličnost odlučila je i progovorila, a ne on. Možda podsvijest, možda očinski instinkt, instinkt mužjaka zaštitnika porodice, njegovo drugo ja, on više toga nije bio svjestan, ali je mjesto njega to nešto, taj neko drugi kriknuo:

— Piši, piši me, Miloše!...

Zatim je zanijemio. Avaz mu se gušio u grlu. Dalje nije mogao zboriti, ni riječi, ni glasa. Bio je izgubljen, skrhan, raspamećen. To stanje u kome se psihički nalazio, bilo bi nemoguće tačno odrediti. A Miloš ga je blago potapšao po ramenu i na polasku tješio i hrabrio:

— Ne, brini, Husrefe. U ime našeg prijateljstva, tebe i tvoju familiju od ovog časa uzimam u svoju potpunu zaštitu. Dok sam ja živ, ni vama se ništa ne smije loše desiti. Večeras ću i tvoje ime unijeti u spisak moje vojne formacije i o tome

obavijestiti vojnu komandu Teslića. Također ću rukovodstvo radnih logora izvijestiti da nipošto ne diraju tvoju ženu i kćerku, već da ih izbrišu sa spiska.

Tako je Husref, kao pod dejstvom droge, ili neke neodređene više sile, i formalno postao pripadnik Vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine, a to znači i neprijatelj Armije Republike Bosne i Hercegovine. U početku je bio na kraćoj vojnoj obuci. Tako je osvježio ona vojnička znanja koja je stekao nekad kao pripadnik pješadijskog roda, služeći zajedničku vojsku u Skoplju. Zatim je dežurao oko vojnih skladišta u Tesliću i okolini. A kad je odlučeno da na prvu borbenu liniju, u rovove, pode i Miloševa jedinica, znao je da i on mora poći s njom, poći u rat, u pogibelj. Od tog dana slutio je da će samo sretni preživjeti ovaj rat. Poslali su ih prvo na Vlašić i na travničko ratiše. A onda su krpili rupe gdje god je to bilo potrebno. Najprije, kratko, na bihaćkom ratištu, da bi se skrasio i sve do teškog ranjavanja i gubitka noge ostao na jednom od najtežih i najkrvavijih ratišta, a to je brčanska borbena linija. Ono što je uvijek Boga molio, ostvarilo se, a to je da ga samo ne pošalju na tešanjско ratište. Ne zato što je to jedno od najopasnijih ratišta već zato što bi morao pucati na svoju rođenu braću, komšije, radake i bivše prijatelje. A to bi mu najteže padalo.

Priče o tome kako se on isticao hrabrošću i junaštvom i kako je postao srpski heroj su isuviše napuhane i netačne. Ustvari, on je znao da su njegova žena i kćerke srpski taoci i da on mora biti srpski vojnik. Ali je od prvog dana služenja u srpskoj vojsci donio jednu čvrstu odluku – ako je ikako moguće sačuvati svoju glavu, ali i glave onih vojnika na suprotnoj strani. Nastojati, osim u slučaju spašavanja vlastitog života, ne ubiti i ne povrijediti nijednog protivničkog vojnika. Tako je i bilo. Imao je priliku u više navrata ubijati borce Armije Republike BiH, ali nikad to nije učinio. Pa ni

u izvikanom slučaju, kad je sam spasio liniju da ne padne u protivničke ruke. A bilo je to na brčanskom ratištu, na njegovom zadnjem ratištu, kad i jeste ostao bez noge. Pala je čitava linija, desetak rovova. Jedni vojnici su poginuli, drugi su bili ranjeni, a najveći broj ih se razbježao. Na početku linije, u špicu, ostao je samo Husref, koji je pružao otpor mitraljezom do zadnjeg daha, sve dok se srpski vojnici nisu konsolidovali, dobili pojačanje i u snažnom protivudaru ponovo zaposjeli rovove. Husrefa su zatekli teško ranjenog, bez jedne noge, koju mu je otkinula bomba. U jeku borbe jedva da je to i primjećivao. Borci Armije Republike BiH nisu se usudili jurišati na taj zadnji nezauzeti rov. Pucali su iz šipražja tako da ih Husref nije ni vidio. Onda je izgubio svijest i probudio se nakon teške operacije u bijeljinskoj bolnici. Više nije odlazio na liniju. A nakon rata jedva sastavlja kraj s krajem. Zbog udaje starije kćerke za Srbina, muslimani ga zaobilaze u još većem luku. Među Srbima ima par dokazanih prijatelja, a ostali mu ne mogu oprostiti što se nije pokrstio, predao ime i prešao u „veru pradedovsku“. Ni Miloš poodavno nije među živima, stoga je poduzeo odlučne korake kako bi otišao u inostranstvo, konkretnije u Čikago. Zauvijek! Sve je učinio što je trebalo i samo iščekuje odobrenje, papire i da s mladom kćerkom pode putem preko „velike bare“, putem bez povratka. Ovdje ga niko neće žaliti. Tačnije, jedva da će ko i primijetiti da ga nema. I zaboravit će ga istog trena, kao da je lanjski snijeg ili stari otirač. Ni on nema koga niti šta žaliti. Jedva čeka da ovakvom životu okrene leđa.

I dok je on nastavio pričati o životnim nedaćama, koje su ga okupirale nakon rata, a posebno poslije ženine smrti i kćerkine udaje, moje misli pohrliše nezaustavljivo u moje

rano djetinjstvo. Tačnije, u vrijeme otkad i sežu moja bistra i jasna pamćenja. A otad se i sjećam Husrefa. Kao iz nekakve guste magle preda me najprije iskoči štrkljast dječkić, koji je urijetko napasao kravu u svojoj njivi zvanoj Poljce, pored Usore. Inače je to uobičajeno činila starija, a kasnije i mlada sestra, dok bi on bezbrižno vjetropirio našim selom, krađući trešnje i drugo tude voće, krađući iz kokošinjaca komšijska jaja i tukući im pse i mačke po dvorištima. Onda u pamćenju nastaje duža praznina da bih zatim vidio sebe kako bez košulje, bosonog, a samo u kratkim sivim gaćama tjeram dvije krave s pašnjaka i prolazim pored avlije Husrefovog oca. U avliji srušena stara kuća, šeperuša, i na njenom mjestu gradi se nova, od kamena i cigle. Tu su majstori, klešu kamen i zidaju od njega visoki podrum. Tu je i Husref, dječarac ne stariji od dvanaest-trinaest godina. S oveće gomile uzimao bi velike kamenove, stavljao ih u drvena kolica i dovozio do majstora. Tu bi lopatom kupio kameni otpad u ta ista kolica i odvozio ga na drugu hrpu, kako ne bi smetao majstorima. Kad je podrum bio gotov, tad bi im navozio ciglu, mijesio malter i raznosio po skelama, pomagao im kod premještanja skela, a radio i druge teške poslove, već prema potrebi. Najčešće je bivao u kratkim gaćama ili kratkim hlačama, ali obavezno s plavom trakom oko glave, kojom je krotio svoju kovrdžavu vranu, a nemirnu kosu, svu upresmanu od znoja. Već tad je kod mene izazivao divljenje i postajao mi neko kao veliki uzor. Stariji je od mene pet-šest godina pa sam želio da što brže porastem, dobijem takvu tjelesnu muskulaturu i da, kao moj uzor, vežem traku oko glave.

Naročita su mi sjećanja na Hamdagu Meraju, što se nalazila na raskršću mahalskih puteva, a između dvije velike, otvorene avlije: Hamdagine i Osmikine. Dolaskom ljeta tu bi stariji dječaci iskopali sedam-osam rupa, zvanih kuće, i u sredini najveću rupu, zvanu kazan. Stajale bi tu

sve do zime, dok ih ne pokrije prvi snijeg i služile za tad sigurno najpopularniju igru, zvanu šurla. Šurla je komadić valjkastog drveta, dužine desetak centimetara i promjera pet do deset centimetara. Na Hamdaginoj Meraji šurla nikad nije mirovala. Gotovo da i nije bilo dana, naročito u predvečernjim satima, kad dječaci ne bi igrali šurle. Šurla je igra čija sam detaljna pravila zaboravio. Ali je suština u sljedećem. Svi igrači moraju imati štapove dužine otprilike jednog metra. Najbolji štapovi su oni koji su na jednom kraju savijeni pod pravim uglom. Takvi štapovi zovu se kolajke i najpogodniji su za igru. Ali je takve štapove teško naći na drveću pa su se smatrali privilegovanim oni koji bi ih imali. Ne sjećam se na koji način bi se na početku igre određivao dječak koji bi trčao za šurlom. Njegov je zadatak da šurlu svojim štapom ubaci u kazan ili u nečiju kuću. Ostali dječaci brane mu to svojim štapovima. Kad mu to najzad pođe za rukom, svi dječaci, pa i onaj što je išao za šurlom, moraju svoje štapove staviti u tuđe kuće, to jest zamijeniti kuće, pri čemu uvijek jedna kuća manjka. Koji dječak ostane bez kuće, on ide za šurlom i nastoji je ponovo ubaciti u kazan.

Oko igrača bi se okupila oveća gomila posmatrača. Oni bi obično imali svoje igrače, za koje bi bučno navijali. Gledaoci su najčešće djeca različitog uzrasta, ali se tu često nadu i stariji, čak i odrasli ljudi. Glasno navijanje, zvižduci, vika, graja prolamali su se na sve strane, u sve dijelove sela. Neki dječaci su se isticali u igri i izrastali u prave igračke zvijezde. Takav je bio Eso, sin hodže Hamdage, vlasnika više od pola Meraje na kojoj su se šurlali, zatim Iso Hasanov, pa Fahre Omerov... Ali nijedan nije Husrefu ni do koljena. Husref je glasio za pravu i nedostižnu zvijezdu šurlanja. Kad on svojom kolajkom nabije šurlu, ona odleti i po sedamdeset-osamdeset metara udalj, pa je često ne mogu ni pronaći, jer se negdje zagubila. On je takav igračina da niko ne pamti

kad je zadnji put ganjao šurlu. Kad on stavi bijelu traku oko glave, govedim maslom zagladi garavi šop, raskorači se malo u kratkim gaćama ili hlačama i počne mahati svojom kolajkom, sve oči budu uprte u njega, gotovo svi aplaudiraju njemu i navijaju samo za njega. Za njega su navijale čak i sve djevojčice, neovisno od toga da li su mu rodice ili ne. Kod djevojčica se taj pojam pomalo gubi pa se često zaljube i u svoje rodake. No, Husref je svima bio šurlački uzor pa tako i meni. Meni posebno. Maštao sam da i ja budem takva faca i takva šurlačka zvijezda kao on pa da se i meni svi dive i za me tako zdušno navijaju. Da budem makar približno popularan kao Husref. I ko zna dokle bi rasla i uzdizala se Husrefova popularnost, možda i do samog neba, do sjajnih zvijezda – da se nije desilo, to što se desilo, i što je itekako uticalo na suštinu i tok njegovog života. A ja sam taj dan upamtio upravo po tom događaju i neću ga zaboraviti dok sam živ, kao ni ostali očevici.

Dan je bio ljetni, ali oblačan. Bio je petak. Znam da je bio petak jer smo čekali oca s ručkom dok se vrati iz džamije. Bez njega ne bismo smjeli jesti, takav je bio običaj u našoj porodici. S Hamdagine Meraje već se oćutjela graja. Danas će šurlanje započeti ranije nego je uobičajeno, jer je zahladnjelo pa sam jedva čekao da ručamo i da onda zdimim pravo na Meraju. Tako je i bilo. Gomili, koja je okruživala igrače, pristizao sam trkom i odmah opazio da igra šurle upravo počinje. Ugurao sam se među svoje drugare Saju i Mujdžeta i skoro bez daha počeo pratiti igru, napose Husrefove nedostižne poteze. Ponovo je on imao najveći broj navijača, koji su se radosno i bučno oglašavali povodom svakog njegovog uspješnog poduhvata. Jedva da je prošlo pola sata igre, a bez kuće je ostao Eso. Morao je ići za šurlom. U jednom trenutku zahvatio ju je štapom i potrčao za njom prema igračima. Ona je letjela zrakom i sjela Husrefu na volej. Čuli smo samo fijuk njegove

kolajke i zvuk kad je potrefila šurlu. Šurla je poletjela nalik topovskom duletu i završila na Esinom čelu. Bio je udaljen od Husrefa desetak metara pa je udarac bio strahovit. Odjeknuo je i u našim ušima, ali bolno i u našim srcima. Eso je pao poleduške kao da je pogoden džinovskom pesnicom. Bio je u nesvijesti, a iz pozlijedenog čela obilato je potekla krv. Svi smo zanijemjeli. Iz kuće su istrčali Esini roditelji. Ukazivali su sinu prvu pomoć. Onda se odnekud tu stvorio moj otac, zavrnuo mi uho i poveo me kući.

— Eto, vidiš šta može da ti se desi, budeš li tu dolazio! — zgrozio se na me, pustivši mi zavrnutu uho tek pošto smo ušli u kuću.

Esu su otac i stariji brat prevezli konjskom zapregom u tešanjsku bolnicu. Tu su mu ljekari stručno ukazali prvu pomoć i odmah ga uputili u zeničku bolnicu, gdje je još iste večeri operisan.

Jednom prilikom, prije rata, dok smo sjedili u bašči gradske kafane u Tesliću, Husref mi je ukratko ispričao kako je on proživljavao taj nemili događaj.

„Eh, kako!... Najkraće rečeno: mučno! Prije bih umro negoli ponovo sve to proživio. Nakon tog tragičnog događaja, dok je otac objašnjavao majci šta se dogodilo, ja sam se neopaženo iskrao iz kuće, pobjegao u Poljce i sakrio u naš kukuruz. Stalno sam strahovao šta li je s Esom, da nije možda umro. Zato sam imao dojam da svi mještani Kalošića i okolnih sela mene traže, kako bi me uhvatili i predali miliciji. Iz kukuruza sam osluškivao i pratio bilo Polja, mog sela i šireg zavičaja. Uvečer sam ušao u stari hambar, koji se nalazio usred kukuruza. Kad su nam majstori napravili novi, ovaj stari otac je dovezao ovdje i prepravio ga u poljsku kolibu. Tu smo se sklanjali od ljetnog nevremena, a tu smo sklanjali i alat i stare stvari, koje bi samo smetale kod kuće. Taj strah i tu tugu, koje sam te noći osjećao, nemoguće bi bilo opisati.

Bio sam gladan, ali glad jedva da sam osjećao. Cijele noći oka nisam sklopio. Sjedio sam i razmišljao šta će mi se desiti ako Eso umre. Plakao sam i molio Boga da se to ne desi. A onda sam stao razmišljati kako je rješenje samo jedno: smrt! Sjedio sam na staroj drvenoj sećiji, a o ekseru u dasci visio je stari konopac. Negdje pred jutro sinula mi je ideja. 'A da vežem konopac za rog hambara, objesim se i tako prekratim svoje muke. Smrt vješanjem vjerovatno kratko traje, par sekundi. Bolje mi je to pretrpjeti nego ove stalne duševne patnje.' Odmah sam ustao, dohvatio oveći hrastov panj, koji se nalazio ukraj kolibe, podigao ga na sećiju, popeo se na nj i stao odlučno vezati konopac za rog. Zatim sam napravio omču, nataknuo je oko vrata i malo zategnuo. I baš kad sam htio da izmaknem panj jednom nogom, počele su mi se u glavi rojiti razne misli. 'Možda Eso i neće umrijeti. Neće sigurno! A i ja nisam htio da ga ozlijedim. Bilo je to slučajno, u igri. Zato i nisam kriv.' Pa sam tek tad stao razmišljati o smrti, i uplašio sam se. Počeo sam drhtati. Tresao sam se kao barska trska na vjetru. Polahko sam svukao omču. Čvrsto sam odlučio: neću se objesiti pa ma šta se dalje događalo. Odvezao sam konopac i ponovo ga stavio na ekser. I sutradan sam proveo u kukuruzu. Sljedeće noći dugo sam sjedio budan, plakao i drhtao od iznenadnog osjećaja hladnoće. Predzoru sam ipak zaspao, iscrpljen gladu i svime proživljenim. Probudio me otac. Tražio me i pronašao u kolibi. U rukama je imao šibu. Izgrdio me i išibao, a onda za ruku poveo kući. Kad su roditelji vidjeli da padam u nesvijest od opće iscrpljenosti, dali su mi da jedem i pijem. Hrana mi je bila gorka, i jedva je prolazila kroz ždrijelo. Te noći spavao sam u kući, a narednog dana odnekud je došao otac i javio užasnu vijest. Za me gotovo smrtonosnu:

— Eso je umro u zeničkoj bolnici!...

Od tog saznanja doživio sam strašan šok. Otac je iz hlača izvadio kožni kaiš, svukao mi kratke gaće i išibao me svud po tijelu. Nije bilo mjesta na meni gdje nije bilo masnice od kaiša. Od njegovog bijesa zaštitila me i jedva spasila majka. Otac je bio raspamećen. Da se nije zauzela majka, imao sam dojam da bi me ubio. Zato me svo tijelo užasno boljelo, štaviše i danima nakon toga.

Sutradan me otac htio povesti Esi na dženazu, ali je odustao kad je vidio u kakvom sam jadnom psihofizičkom stanju i da takav stvarno ne bih mogao poći. Ali ono što me hiljadu puta više boljelo od ikakve očeve fizičke kazne, jeste bol u duši. Bila je neprekidna i nepodnošljiva, nastala je kao saznanje da su me od tog događaja svi počeli izbjegavati, a u njihovim očima vidio sam samo osudu, štaviše i mržnju, i neizgovorene riječi: Ti si ubica! Ubio si našeg Esu! Svi, baš svi su me osuđivali: moji drugovi, odrasli ljudi i žene, čak i moji roditelji, braća i sestre. Ipak, najteže mi se bilo sretati s Esinim roditeljima i braćom. Takve susrete izbjegavao sam po svaku cijenu. Susret s njima značio mi je kao da iznova proživljavam sve već proživljeno. I ne samo njih, izbjegavao sam sve ljude. Nisam imao društva, povlačio sam se u sebe i bježao u samoću. Jedva sam dočekao punoljetstvo. Tad sam slučajno saznao da mesaru Nedi u Tesliću treba pomoćni radnik. Došao sam kod njega u mesarsku radnju i ponudio se. Počeo sam raditi težak, a slabo plaćen posao. Sve više sam boravio u Tesliću, a sve rjede odlazio u Kalošić. Izbjegavao sam svoje seljane i njihove poglede, kojima me osuđuju. Nakon šest mjeseci odlučio sam mijenjati posao. Teslički Graditelj trebao je fizičkih radnika. Prešao sam kod njih i pošao na kurs za zidara. Čim sam uspješno završio, počeo sam raditi kao zidar. Nekako u isto vrijeme sam se i oženio, našao stan pod kiriju i sasvim preselio u Teslić. To je za me značilo veliko olakšanje. Kao da mi je pao ogroman

kamen sa srca. S dvadeset tri godine prestao sam odlaziti u svoje rodno selo, pa i roditeljima. Oni me nisu željeli, ni braća, također. Ma, iskreno, imao sam utisak da me od mojih seljana niko ne želi niti vidjeti. Onda sam stekao dvije kćerke, a u preduzeću postao poštovan majstor zidar te su mi dodijelili i nov stan. E, otad sam se skrasio u Tesliću. Nadao sam se — do kraja života.“

Dok je Husref privodio kraju svoje mučno kazivanje o doživljajima iz tog perioda svog života, ispred mojih očiju, također, stale su se redati slike kao u uzbudljivom filmu s nadrealističkom radnjom. Glavni protagonist tog životnog filma je Husref. Ja sam beznačajni statist ili pažljivi promatrač. Zapazio sam i zapamtio mnogo toga, o čemu ću vam upravo kazivati.

Iako sam bio mali dječak, nekako sam jasno osjećao i zapažao svu tu golgotu kroz koju je prolazio moj prvi komšija i moj idol Husref. Čak se sjećam kako su ga izbjegavala ostala djeca, pa i njegovi drugovi, vršnjaci. Ako bi se igrali, a on im se približio, napuštali bi igru, podozrivo i mrko bi ga gledali i odlazili bi. S njim niko nije htio čuvati krave, čak ni kupati se u rijeci. A odrasle osobe bi često u njega upirale prstom i govorile: „Eto onog hajduka — što je ubio Hamdaginog Esu!...“ Znam da ga je to boljelo, da je zbog toga bio duboko razočaran i nesretan. Zato je sve više bježao od ljudi, povlačio se u sebe i samoću i rastao kao divlja ruža. Ruža, koja je sve češće stala pokazivati svoje trnove, bodlje, braneći se njima od ljudske nepravde i zlobe. Zato se stao družiti s nekoliko dječaka u selu, koji su bili odgojno zapušteni, gotovo pa skloni delikvenciji, a koji su ga rado prihvatili u svoje društvo. I rastao je te se razvijao u skladno građenog i snažnog mladića. Počeo je odlaziti na seoska veselja, u prvom redu na pjerove i zabave povodom nečije ženidbe, odlaska u vojsku ili kakvog drugog razloga. Mladići s kojima se družio željeli su svima pokazivati

svoju snagu i silu, pa tako i na tim seoskim teferičima. Na njih su dolazili obično u grupi, s flašom rakije u ruci, dobrono već pijani tražili bi kavgu. Udruživši se s jednom takvom grupom, dolazio bi i Husref. A tog dana bio je pijer na Begluku, stotinjak metara udaljen od Husrefove kuće. Husref i njegovi jarani već su bili dobrono pod dejstvom alkohola. Igralo se kolo, koje je naručio i platio Meho iz Mirinovaca. Došao je s nekoliko svojih drugova, a bio je čuven po snazi i kao česti učesnik tuča na teferičima. Muhidin je ironijom obojenim glasom rekao Husrefu da nema petlju zaustaviti Mehino kolo. Dirnuo je u sujetu nadobudnog svog jarana. Husref je odmah iza pojasa izvadio nož i s litrom rakije u drugoj ruci, ali teturava koraka, uputio se harmonikašu. Stavio je ruku na harmoniku i zaustavio svirku, a tako i kolo. Reagovao je Meho, udarivši Husrefa šakom u lice. Onda se umiješao Ruždija, Husrefov stariji brat, udarivšu Mehu metalnim bokserom i ozlijedivši mu pritom donju vilicu. Umiješali su se Mehini, ali i Husrefovi jarani. Nastala je opća mackljaža, rijetko videna na seoskim veseljima. Pijerdžije su se uz dreku i vrisku razbježale na sve strane, dok je Ruždija štitio brata u povlačenju iz tuče, pritom sam primajući debele batine. U tuči je više asija momaka teže ili lakše povrijedeno, ali, srećom, niko nije poginuo. Kad su došli kući, s vidnim ozljedama po tijelu i krvavi, tad je Ruždija očitao bukvicu mladem bratu. Rekao mu je kako se ubuduće neće zauzimati za njega, kad izazove tučnjavu. Prestao je s njim govoriti i odlaziti na seoska veselja. Ruždija se stidio takvog bratovog ponašanja. Još su rigorozniji bili roditelji. Otac je Husrefa nazvao glupim, nepromišljenim magarcom i zaprijetio kako će ga istjerati iz kuće, ponovi li se to još jedanput.

A dogodilo se, i to ubrzo. Husref se nije mogao okaniti svog društva, ali ni riješiti se svojih frustracija koje su se nagomilavale od Esine smrti. One su dugo kuhale u njemu

i on ih jedva potiskivao u sebi, a kad su izbile, bilo je to poput snažnog vulkana i niko ih više nije mogao zauzdati. Ni brat, ni roditelji, pa čak ni sam Husref. Uskoro je ponovo izazvao tuču, i kako je dobio grdne batine, bio krvav, blatan i pocijepane odjeće, nije smio odmah poći u roditeljsku kuću. Pošao je kod daidžića na drugom kraju sela. Kod njega se oprao, malo sanirao povrede i koliko toliko dotjerao odjeću u red. Tu je i prenoćio. Dok se ujutro vraćao kući, na avliji ga je čekao otac. I baš tad smo se na putu zadesili ja i rodak Memo. Nečeg smo se igrali pored Mujine avlije. Ne sjećam se više čega. A Mujo se isprijedio na kapiji i ljutito se obratio sinu:

— Čuo sam kakve si jučer pasjaluke počinio na pijeru. Tebi više ovamo nema ulaza. Odričem te se kao sina i gubi mi se ispred očiju!

— Šta?!... — Iznenadi se Husref. I ljutito dodade: — Ne možeš mi braniti! Imam i ja dio u toj kući!

Riječ po riječ i, kad Husref htjede silom da prode kroz kapiju, Mujo mu složi šamarčinu. Husref se uhvati za okrvavljenu usnu, ali i za nož iza pojasa. Ja i rodak se prepadosmo i pobjegosmo u njegovu štalu. Kroz šipila na stajskim vratima piljili smo u Mujinu avliju i uzbuđeno pratili šta se dešava. Vidjeli smo kad je Mujo utrčao u kuću da bi se odmah vratio sa sjekirom. Potrčao je prema Husrefu, koji je u ruci držao visoko podignut nož. No, momak je valjda skontao da su mu protiv oca u datoj situaciji mali izgledi i nadao je u bježaniju oko kuće. Mujo je sina optjerao oko kuće, otprilike, desetak puta. Otac je u rukama nosio sjekiru, a sin nož. Vidjevši da je vrag odnio šalu, Husref je istrčao na put. Mujo je zakračunao kapiju, a Husref je prijeteći i gundajući otišao niz put. Kud? To Bog sami zna.

A išao je od nemila do nedraga. Dok je trajalo ljetno i jesensko doba, snalazio se nekako. Išao bi kome na dnevnicu, češće u susjedno hrvatsko i srpsko selo. Radio bi šta mu

se ponudi i ne bi pitao za naknadu. Bilo je: Daj, koliko daš, samo da se kakogod preživi. Spavao je gdje stigne, jeo kad stigne. I sve tako do zime, kad snijeg i led okuju srebrom selo i ne odlaze po tri, tri i po mjeseca. Od hladnoće prtime škripa stoji, a kora tužno puckori na drveću. Tad posla nema, nigdje i nikakvog, ono malo para od dnevnica brzo nestalo, a Mujo Husrefu svejednako ne dozvoljava ni da uđe u kuću, a kamoli da u njoj živi. Takav kakav je, nije bio poželjan nikom od ukućana. Znalo se desiti više puta da moji otac ili majka porane u štalu da namire hajvane, i tad bi, vrativši se u kuću, zaibretili: „Uh, da vidite, djeco, gdje Husref leži! Eno ga, sklupčao se na hladnom betonu podesta ispred ulaznih vrata. Ne da mu, haman, Mujo u kuću.“ Ali majka, kao i svaka majka, ostavila bi na podestu par ponjava, kako njen sin ne bi ležao makar na golom betonu. Ostavljala bi mu s vremena na vrijeme i komad pšeničnog ili kukuruznog kruha, no samo da Mujo ne sazna. A čim je saznao, ženi je strogo priprijetio i otad Husref više nije mogao računati ni na takvu majčinu milostinju. Jedne večeri otac je kasno namirio stoku u štali. Čim je ušao u kuću, kroz smijeh veli: „Eno se Husref, haman, vraća s prela i pjeva: ‘Ide currra i pomalo rrrrolja. Nema sisa, natrpala trrrrolja’, he, he...” Otac se smijao jer je Husref umjesto uobičajenog „r“ izgovarao ono kotrljavo: „rrr“. Onda se snuždio, kratko zamislio pa rekao majci: „Deder, ženo, prostri mu kakvu ponjavu jali dekicu na onu drvenu sećiju u kuhinji i vidider ako je šta ostalo od večere. A ja ga odoh zovnuti da kod nas prenoći, kako se momak ne bi smrznuo. Grjehota je od Boga, jah!“ Otad Husref kad god ne bi imao gdje, dolazio bi nama na večeru i konak. Samo je u dogovoru s mojim roditeljima pazio da za to ne sazna neko od njegovih ukućana, kako se njegovi roditelji ne bi naljutili na moje roditelje. Nije, doduše, ni kod nas spavao u svili i kadifi već na drvenoj sećiji i u ledenohladnoj prostoriji, a jeo je ono što

bi ostalo od naše večere. Ali dovoljno za puko preživljavanje. Husref je to znao cijeniti, jer od drugih nije imao ni toliko. Otad se prema mojim roditeljima odnosio s naročitim poštovanjem. Mojoj majci je govorio da je ona njegova druga majka. Možda je zbog tih događaja i mene naročito poštovao. Možda.

Sljedećeg ljeta Husref je negdje ispario na tri-četiri mjeseca. Poslije se saznalo da je bio u Splitu. Tamo je nešto radio i upoznao nekakvu konobaricu. Preplanula od sunca, plave kose i muške frizure, ali mišićava i snažna, kao kakav atleta. Zatim ju je doveo u selo. Rekao je da se oženio i da mu se žena zove Mejrima. Kad su za to čuli roditelji, a na Husrefovu molbu da ga ponovo prime u porodicu, s mukom su pristali. Neko vrijeme momak se uljudio, izgadio odnose s ukućanima i sve je izgledalo potaman. Mejrima je u par navrata dolazila i kod nas. Sjećam se najviše toga da je bila pričljiva osoba, toplog osmijeha i blagih crta lica. Ali brak novopečenih mladenaca jedva da je potrajao i desetak dana. Onda se jedno jutro Husref pojavi na vratima i u avliji s crnim šljivama po licu. Neko ga je pitao šta mu se desilo, a on je ispričao kako se potukao sa ženom, a da ga je ona potom napustila i otperjala svojim u Split. I priznao je da se nije zvala Mejrima već Marija. Ni porodična idila ne potraja dugo. Husref se zbog nečeg ponovo pobio s ocem, a zamjerio se i ostalim ukućanima. To je vrijeme kad se zaposlio u Tesliću kod mesara Nede. Ostalo ste već saznali...

Od mog razgovora s Husrefom u parku jedva da je prošlo mjesec dana. Pošao sam do pošte i usput sretnem Mustafu. Mustafa je Teslićanin, izbjegao u ratu i nastanio se zastalno u mom komšiluku. Nakon pozdrava on me radoznalo upita:

- Jesi l' čuo da je umro Husref? Danas mu dženaza.
- A koji ba Husref? – trgnem se iznenadeno.
- Eh, pa srpski 'eroj i tvoj rodak.

Idući do pošte i vraćajući se, stalno mi je na umu bio Husref i njegova iznenadna smrt. Pošto sam dobro razmislio, odlučim poći na njegovu sahranu. Odem kod Vedada, njegovog mlađeg brata, stariji, Ruždija, više nije među živima, i pitam ga bi li pošao sa mnom.

– Ako mi još jednom samo njegovo ime spomeneš, naljutit ću se na te! – odgovorio mi je povišenim glasom, gotovo uvrijeđen zbog mog prijedloga. Odlučim poći sam. Tako... Više iz radoznalosti... Ta, bio mi je uzor u djetinjstvu.

A na dženazi izbrojim slovom i brojem šesnaest ljudi, ne računajući tu i dva efendije. „Trinaest Srba i tri Bošnjaka. I svi bivši borci Vojske Republike Srpske“, komentarisali su neki iza mojih leđa. „A za deset dana trebalo je da s kćerkom seli u Ameriku, u Čikago. Pričao mi je da je dobio i sve potrebne papire. Ali, eto, smrt ne pita... Bila je brža...“ „Je li mu to kćerka iza nas?“ „Da, to mu je mlada kćerka...“ Dalje nisam slušao njihov razgovor jer je dženaza bila završena. Osvrnem se i vidim desetak metara udaljenu od nas zabrađenu djevojku. Kratko sam razmišljao da li da joj izrazim saučešće. „Ali, mi se i ne poznajemo. Niti ona zna ko sam bio njenom ocu“, pomislim, još jednom se okrenem, pogledam Husrefov mezar pa snužden i zamišljen podem kući.

U Kaloševiću, 17. 6. 2020.

Muhadžirkin san o Bosni

Sanjala sam kao ja muhadžirka iz srcolike zemlje, zemlje nalik velikom ranjenom srcu, koje obilato krvvari. Helem, ja muhadžirka daleko od te drage zemlje, potucam se po bijelom dunjaluku, po centrima za muhadžire, što bi se reklo, od nemila do nedraga. Ko sam, šta sam?! Tijelo u tuđini, duša u Srolikoj. Slična listu otrgnutom s grane, vjetru beskućniku. Niti koga znam, niti me ko zna. Niko me ne ferma, nikog ne šljivim. Tu sam samo broj koji oni trebaju nahraniti, zbrinuti ga, s ironijom, a neki i s prezirom na usnama, iskazati svoje zapadnjačko milosrđe i humanost mrvicama s trpeze bogatih bjelosvjetskih buržuja. Neki od njih gledaju me s manje suosjećanja nego što bi ga iskazali prema svojim kućnim ljubimcima. I ne bi imali ništa protiv da im grlim skutove ili da im ljubim cipele, stavljajući mi do znanja da sam za njih biće manje vrijedno, može biti, biće neke niže vrste. Moram priznati da mali broj njih istinski suosjećaju s muhadžirima, no većina ih je posve ravnodušna, gledajući me blijedo i kao da sve to rade da bi prekratili vrijeme, onako, čisto iz dosade. Imaju oni i lijepo ime za humanitarce: volonteri. Baš im pristaje takav naziv, s obzirom kako se odnose prema nama – kao da neko volove tjera, hm, volonteri... Ponekad mi centri za muhadžire prije izgledaju kao koncentracioni logori, a odnos humanitaraca

prema nama kao stražara prema zatočenicima. Zaključak o našem uzajamnom odnosu u tim cenrima za muhadžire općenito bi mogao biti: ni ja kome slana, ni meni ko sladak. Ali, vratimo se mi priči o mom neobičnom snu.

Jer, ovo je, zbilja, malo neobičan san. Neobičan zato što ja sanjam da sam muhadžirka, a onda ta muhadžirka kao sanja Sroliku. A evo kako u njenom snu izgleda ta Zemlja-Srce.

Nikad ranije nisam sanjala a niti zamišljala kako uistinu izgleda Džennet. I eto, ovaj put mi se Zemlja-Srce u snu prikazala baš kao pravi Džennet. Sve je izgledalo neobično, neobično i veličanstveno. Ta Zemlja-Džennet bila je prostrana i srolikog oblika. Po njoj se prostirali prekrasni nepregledni vrtovi, koje je kitilo razno cvijeće, svih mogućih oblika i boja. Zrak je svuda bio zasićen ugodnim mirisima. Osim šuma, koje su nastanjivali slavuji i druge ptice pjevačice, čija pjesma nije nikad prestajala, postojale su i plantaže najrazličitijeg voća, pri čemu su dominirali voćnjaci hurmi, smokava, banana i grožđa. Stabla voćaka i visoke palme stvarali su debelu hladovinu, koja je osvježavala i s opojnim mirisima činila jedinstven, neizreciv ugođaj. U vrtovima se šepurile, bit ću skromna ako kažem, superluksuzne palače. Okruživali ih bazeni, mnoštvo šadrvana i rječica, čije su vode, ljeskajući se i blješteći na suncu, činile spektar najfinijih duginih boja. Po tim kristalno bistrim vodama igrala se jata labudova, divljih pataka, gusaka i drugih ptica, koje su se brčkale i lovile zlatne, crvene i srebrene ribice. Bez jata riba u boji vode oko palača ne bi se mogle ni zamisliti. Vode bi bile nekako puste, sticao bi se dojam kako im uvijek nešto nedostaje, jer tek s prekrasnim razigranim ribicama one su činile sklad i jednoću. Na sličan način su visoke palme, parkovi čempresa i stabla najrazličitijih voćaka činili sklad s neizbrojivim pticama neopisive ljepote, što su prhtale u krošnjama drveta, dok bi im se iz grla izvijala tako milozvučna pjesma, s kojom

se ne može uporediti ništa što sam ranije slušala.

Planine u Srolikoj zasebna su priča. Mnogobrojne su i mogle bi se razvrstati po veličini na visoke, srednje i niske. Njihova ljepota čuvena je nadaleko: po bogatstvu šuma, čistoći prirode, čistom zraku, mnoštvu divljači, šumskih plodova, bistrih izvora, ljekovitog bilja i prelijepih izletišta. Najviša je Maglič. Ime je svakako dobio po tome što je zbog visine bio često zaogrnut maglenom koprenom te mu se vrh zbog toga i nije mogao sagledati. Nedaleko od njega je ljepotica Zelengora. Uopće nije teško pogoditi zašto su je tako nazvali. Sva u zelenosmaragdnoj haljini, lijepa djeva obavijena zelenom šumom, Zelengora. Osim po svojoj ljepoti poznata je i po tome što je utočište i zaštitu pružala borcima protiv fašizma, Savinim partizanima. Otud i stihovi: «...Al' je Sava heroj pravi, na čelo se vojske stavi. Pa povika iz sveg glasa, Zelengoru zatalasa: 'Naprijed, braćo partizani, moji borci odabrani!...'» Tu je i kanjon rijeke Sutjeske, Kanjon heroja. Tu junački pogibe komandant Sava i još mnogo njegovih junaka partizana, ali tu je grobnica i mnogim fašistima različitog soja: njemačkim, talijanskim, srpskim, hrvatskim i mnogim drugim. Nedaleko je Perućica, najveća prašuma u Evropi, tako kažu. Nešto sjevernije je Sarajevo, glavni grad Srolike, a njegovi stanovnici kažu i najljepši grad na svijetu. Okružuju ga djeve, sve ljepša od ljepše: Jahorina, Romanija, Bjelašnica, Treskavica, Visočica i par momaka: ponositi Trebević i nadaleko čuveni i u pjesmama opjevani i slavljani Igman. Kažu da je Bjelašnica nazvana tako što se njen vrh bijeli većim dijelom godine, pa i onda kad od snijega više nigdje ne ostane ni traga ni glasa. A zar je teško pogoditi zašto se Visočica tako zove? A Treskavica? Naravno da nije. Romanija i Jahorina poznate su tako što su bile utočište hajducima i njihovim harambašama, koji su otud ispadali na drumove, pravili busije i tako pelješili age i begove, ali i bogate trgovce.

Romaniju je proslavio i Slaviša Vajner Čiča, Čiča s Romanije, čuveni partizanski junak i heroj u II svjetskom ratu. Igman se ponosi što ispod njega izvire čuvena bosanska rijeka («Haj, sa Igmana pogledat' je lijepo, aman, gdje se Bosna razl'jeva daleko...»), ali je poznat i po Igmanskom maršu, sjećanju na vrijeme kad su partizani umorni, gladni i promrzli prepješačili Igman po najvećoj hladnoći, kako bi se izvukli iz neprijateljskog obruča. Igman je heroj-planina, poznat i po tome što je u ovom zadnjem ratu stalno bio u rukama i pod kontrolom branilaca Sarajeva i Srolike, pod kontrolom «Zlatnih ljiljana», velik i gorak zalogaj za srpskog agresora. Možda je baš ta činjenica bila presudna za odbranu glavnog grada Zemlje-Srca, pa i za samu odbranu Srolike.

Sve planine, sarajevske ljepotice, poznate su još po nečemu. Poznate su diljem zemaljske kugle po Zimskim olimpijskim igrama, koje su na njima održane 1984. godine.

S kraja nakraj Zemlje-Dženeta izbrojala sam pet velikih rijeka.

U jednim je voda bila zagasitozelena, a u drugima tamnomodra. Te rijeke su iskrile i neprestano isijavale zvjezdice i zrake, reklo bi se, svih poznatih boja, koje bi bilo nemoguće riječima dočarati.

Rekli su mi da se jedna zove Drina. Teče granicom Srolike i njoj s istoka susjedne zemlje. U gornjem toku je bučna i moćna, čista i pjenušava, a u donjem stišana i često vodoplavna. Na njoj je nekoliko poznatih mostova, a najpoznatiji je most u Višegradu. Rijeka je često tekla mutna ali i krvava. Istočni susjed bio je neprijateljski nastrojen prema Zemlji-Srcu, jer je u više navrata nastojao da je osvoji i porobi. Pritom je njene stanovnike svirepo ubijao, zlostavljao i pljačkao, a ubijene bi baca u rijeku, najčešće s drinskih mostova. Tako ova plaha i moćna rijeka umjesto da spaja, često je susjede razdvajala. Umjesto da bude rijeka prijateljstva i suradnje,

češće je bivala rijeka podjela, straha i terora, koji je istočni susjed činio narodu Srcolike. Kažu, kad bi pjenušava rijeka umjela da priča pa ispričala sve zločine koje je zapamtila, a koje je počinio istočni susjed prema zapadnom – svakako bi čitav svijet zanimio od tolike tuge i boli.

Sredinom Zemlje-Dženeta protiče rijeka, po kojoj je Srcolika dobila ime – Bosana, Bosnia iliti u skorije vrijeme: Bosna. Može li se nekoj rijeci dati veći značaj i čast, osim što se njenim imenom nazove cijela jedna zemlja kroz koju ona protiče. Naravno da ne može. I ne treba, jer veća čast i priznanje i ne postoji. A ona to uistinu i zaslužuje: jer protiče kroz samo srce Srcolike, Zemlje-Dženeta. Jer su se njenom dolinom vodile mnoge bitke, presudne za odbranu Bosane, a njene klisure i kanjone krasili su brojni bedemi i neosvojive tvrđave, s kojih su stari dobri Bošnjani branili slobodu, gole živote, svoje i svoju domovinu. Dolina Bosne je golemi mezaristan mnogobrojnim šehidima i domoljubima, koji su svojim grudima i svojim životima branili svoju čast i čast i slobodu Zemlje-Srca. U toj junačkoj dolini svoje osvajačke zube polomio je i austrijski princ Eugen Savojski, ali i mnogi drugi osvajači, kako oni sa Istoka tako i oni sa Zapada. Rijeka Bosnia je slavom ovjenčana i kao rijetko koja rijeka u pjesmama opjevana, od mnogih znanih i neznanih starih dobrih Bošnjana. Rijeka Bosana najveći je simbol Srcolike, zemlje Bosnie. I tako će to ostati, nadam se, dok je svijeta i vijeka.

Kažu da je šehar Banja Luka izuzetno lijep grad, okićena i utonula sva u bujno zelenilo, a njene zgrade i ulice kao da su iz golemog rukava rasute svud po nepreglednom zelenom polju. Čuvane su njene džamije i čardaci, mahale i sokaci, čuvane i uzmiruhale bašče, pune šarenog cvijeća zasadenog i njegovanog vrijednim djevojačkim rukama. Banjalučke ljepotice čuvane i opjevane su zbog svoje ljepote,

zbog ašikovanja u akšame, zabranjenih i često tragičnih ljubavi. Ali, šta bi bila šehar Banja Luka bez rijeke koja kroz nju protiče, bez Vrbasa? Ili, haj'mo ovako: možete li zamisliti prelijepu Banju Luku bez ljepotana Vrbasa? Pa jasno da ne možete. To vam je kao nokat i meso – jedno bez drugog ne ide. Ljudi misle da Banja Luka ni upola ne bi bila tako lijepa bez Vrbasa, koji je krasí. Taj bistri, svijetlozeleni vragolan dok se spušta od svog izvorišta kroz krševite predjele, mnogo je bučan, nestašan i zapjenjen asija. Ali dok stigne do posestrime Banje Luke, on se izduha, istroši i umori i dok protiče kroz pitomi šehar, kao da se i sam zastidi te se stiša, umiri i dalje kroz Lijevče polje, sve do ušća, i sam izgleda pitomo i sasvim pristojno momče. Za nevremena, kad se oboruža nabujalim pritokama i bujicama s obližnjih planina, zna se i razgoropaditi, kad nosi drvlje i kamenje i sve što bi mu se našlo na putu, tako životinje pa i ljude, a što je zabilježeno i opjevano i u pjesmama: «Vrbas voda nosila jablana, haj, na jablanu Muju kujundžiju!...»

Za razliku od Bosne, Hercegovina je znatno krševitija i ima manje ravnica, tim prije ako zanemarimo njena kraška polja. Hercegovina je zapravo drugo ime za otprilike pola Bosne, ime koje je nastalo u ne tako davnoj prošlosti, a dobila ga je po hercezima, koji su jedno vrijeme njome vladali. Ime Bosana, Bosnia, Bosna mnogo je stariji naziv za Srcoliku, svakako stariji od hiljadu godina, a koliko stariji, sam Bog zna, a obuhvatalo je osim sadašnje Bosne i Hercegovinu, a pod različitim vladarima i neke druge dijelove nama susjednih zemalja. Hercegovina je poznata po duhanu, grožđu, starim kulama po brdima, po plavom nebu, a nekad i po orlovima i sokolima koji su se nastanjivali po hercegovačkim krševima, nebu pod oblacima. Poznata je po lijepim gradovima kao što su Stolac, Trebinje i drugi, a svakako je najpoznatija po najvećem gradu Mostaru i najvećoj rijeci Neretvi. Mostar je

svake vrste središte ove pokrajine i da nije ljepotice Neretve, upitno je da li bi ikad i bio podignut tu gdje je. Taj stari lijepi grad podignut je upravo na rijeci Neretvi, koja ga dijeli na dva dijela: zapadni i istočni. I ime je dobio po mnogobrojnim mostovima, koji su omogućavali njegovim stanovnicima da prelaze iz jednog u drugi dio grada. Najpoznatiji i najljepši od svih mostova na Neretvi svakako je Stari most u Mostaru, remek djelo nekadašnje turske arhitekture i njihovog neimara Mimar Hajrudin-age Mladeg, kome se i danas dive brojni turisti iz cijelog svijeta. Poznato je takmičenje u skokovima sa Starog mosta, a mnogi su skočili kako bi prekratili razne životne, i naročito ljubavne, muke. Najpoznatija neostvarena ljubav u istoriji grada Mostara je ona koju je osjećao pjesnik Aleksa Šantić prema Emini, o čemu svjedoči i dobro poznata Šantićeva pjesma: Emina. Mostar, kao uostalom i većina drugih naselja, najljepši je u proljeće, kad u njemu sve probehara i procvjeta. O beharu u Mostaru, i Mostaru u beharu, napisane su mnoge pjesme, jer tad je i nebo najplavlje ponad Mostara, a i Neretva je najzelenija i najljepše žubori i pjenuša. Neretva je Božije remek djelo, biser ne samo Mostara već i cijele Hercegovine.

Nisu je bez razloga još u prastara vremena prozvali Una, jedna i jedina. Sa svoje ljepote unikatno remek-djelo prirode ne samo u Krajini i cijeloj Dženet-Zemlji već i mnogo šire, na Balkanu i, svakako, jedna od najljepših rijeka Evrope i svijeta. Njena boja je tako prirodno čista i zelena da je porede s draguljima smaragdima, i to ne samo po zapanjujućoj ljepoti već i po neprocjenjivoj vrijednosti. U harmoniji s prebogatom florom i faunom čini zaista jedinstvenu savršenu ljepotu, ne zna se za šta više: za oči ili za dušu. Kao Banja Luka na Vrbasu, kao Mostar na Neretvi tako je i Bihać nastao i izrastao na jednoj rijeci, na krajiškoj ljepotici. I da nije izgrađen baš na njoj, ko zna da li bi Bihać bio tako lijep i toliko čuven grad.

Čuveni su bukovi na Uni, čuveni su unski slapovi, čuvena je i ljubav Krajišnika spram svoje ljepotice. Kažu da je njena ljepota nadahnjivala još krajiške junake poput Muje Hrnjice i Gojenog Halila te da su oni bili tako hrabri i tako moćni kad bi dijelili mejdane sa svojim protivnicima, zato što su uživali akšamlučiti i seiriti sa svojim dobrim ahababima uz piće, mezu i pjesmu, a na mehkim, zelenim obalama krasotice Une. Kažu da ih je baš ona nadahnjivala kad bi polazili u boj i da su zato bili nepobjedivi. Una sa svojom nesvakidašnje lijepom okolinom čini jedinstven nacionalni park prirodne ljepote, koji treba da štiti i UNESCO, i Krajišnici, i Bosanci, ali i svi ljudi svijeta koji znaju cijeniti, voljeti dženetsku ljepotu i uživati u njoj. Una, jedna i jedina, i jeste rijeka kao da je preslikana iz Dženneta.

U vrtovima, u hladovima, pored divnih rijeka i u lijepim gradovima, u raskošnim palačama i posvuda susretala sam duše muškaraca. Bile su to neobične duše, jer su imale i tijelo. Bile su nasmejane, ponosne i sretno. Posebno moram naglasiti još jednu njihovu plemenitu osobinu – gostoljubivost. Svakog dobronamjernog, ko bi dohodio u ovu zemlju, domaćini bi dočekivali otvorenog srca i duše, kao dragog prijatelja. I takvome bi podastrli sve: pažnju, ljubav, dobrotu i susretljivost na svakom koraku. A nedobronamjernima i neprijateljima diskretno bi stavili do znanja da ne gaze i tako ne skrnave ovu Dženet-Zemlju. Jer... takvi nisu dobro došli! I bolje im je da ne iskušavaju strpljenje i ne navlače na sebe bijes domaćina. Susretala sam i žene, Bosanke. Sve su bile mlade i osim duše imale su i tijelo. Itekakvo tijelo. Zato kažu da su Bosanke najljepše žene na svijetu. Trebalo bi mi mnogo vremena i prostora da vam barem pokušam opisati ta prozračna božanstvena bića, za koja su mi rekli da su zapravo – hurije. Hurije su u svemu opsluživale muške duše. Na velikim srebrenim pladnjevima prinosile im raznovrsne

dakonije, među kojima ističem voće i šerbet, čiji okus i slast je nemoguće predočiti.

Osim hurijana i hurija, u Zemlji-Srcu vidjela sam i naročitu sortu ljudi. Ovdje ih zovu – uhljupi! Uhljupi su ljudi spletkaroši i smutljivci. To su licemjeri i beskičmenjaci – bez imalo poštenja, bez časti i dostojanstva, spremni na sve: na laži, prevare, pljačke, otmice, mito i korupciju. Kažu da su po zanimanju političari, vode nekakvih vražijih stranaka, tajkuni, kriminalci, profiteri i njihovi poslušnici. Uhljupe niko ne voli, i oni su i od Boga i od naroda prokleti i na ovom i na onom svijetu. Samo sam pomislila: «O, Bože Svemogući, udalji me od uhljupa – i neka su prokleti, i na ovom i na onom svijetu! Amin, ja-Rabbi!»

Zaokupljena razgledajući i uživajući u ljepotama Srcolike, gotovo da sam bila zaboravila da je vrijeme kad moram da podem u sabirni centar za muhadžire. Mojoj tuzi nije bilo kraja. Dok sam se opraštala od stanovnika Srcolike, oni mi rekoše: «Dodi, vrati se i ti. Bit će ti ovdje kao i nama. Sad ti je barem jasno – da ljepše zemlje nigdje nema, pod kapom nebeskom!» Čvrsto odlučih, i obećah im da ću se vratiti, što je to prije moguće.

U mom srcu se zakopiti nada, koja mi ublaži veliku tugu.

Čim stigoh u sabirni centar, odmah počeh da se prijavljam za povratak u Dženet-Zemlju.

U Kaloševiću, 23. 3. 1997. godine

Četiri smijeha u jednom danu

Ratovi su poznati po užasavajućim strahotama i grozotama. Mogao bih vam pričati o tome unedogled. I o ličnim preživljenim strahovima: o dočekivanju brojnih agresorskih napada koje smo, sve do ijednog, uspješno odbijali, uz brojne žrtve, neuporedivo veće neprijateljeve nego naše; o izvlačenju ranjenih diverzanata iz okupirane teritorije i s agresorskih linija; o izvlačenju onesposobljenih neprijateljskih tenkova s «ničije zemlje», s prostora između dvije linije; o dojavama kako se neprijatelj podvukao pod naše rovove i sad se svakog trenutka očekuje njegov silovit napad, da bi nas u zoru izvijestili kako je to ipak bila samo lažna dojava, kad bi nam spao kamen sa srca velik kao Lijepo brdo (ko ga samo tako nazva, kad nam je neprijatelj s njega u ratu nanio toliko zla, sve dok ga nismo u silovitom jurišu preoteli od agresora?!); o mecima i granatama koji su nam očešali uši i kosu ili se raspršili tu pred našim nogama, samo nije bilo sudbine da nas zakače i rastave od života; o snajperisti koji te gada s prozora kuće dok se umoran i nenaspavan ujutro vraćaš s linije, ali bi ti meci prošlišali tik pored čiverice, a nikako da te koji potrefi; mogao bih pričati o nedostatku oružja i municije, za vrijeme najžešćih neprijateljskih ataka na naše linije; o nedostatku hrane, odjeće, obuće, cigara...; o tome kad odlučiš da malo pridrijemaš u rovu i pokriješ se ćebetom po

glavi, e da ti ne bi pacovi veliki gotovo kao mačke skočili izravno na lice i načinili teške povrede; i o tome da ti zmije ne bi kanule za vrat kad ulaziš u rov ili zemunicu, uklesanu u samom kamenu; o tome...

Ali dosta više o užasima rata, kojih kad se sjećam, i sad mi se unutrica okreće u stomaku. A i da ne biste pomislili kako je u ratu bilo sve tako strašno i tužno. A nije, makar je preovladavalo. No, bilo je tu i raznih zgoda i nezgoda, štaviše i jako smiješnih događaja, sličnih anegdotama. Ovaj put o njima želim da vam pričam, kako se ne bi zaboravili. Zato što se mučni i tužni događaji pamte duže od onih humornih. E, pa sad zamislite kad svakog dana preživljavate razne mučne stvari, gotovo do nepodnošljivosti, i onda četiri smiješna događaja, a sve u jednom jedinom, ratnom, veoma kritičnom i napetom danu, kad se odlučivalo možda o biti ili ne biti, našem ili agresorskom.

U ratu su me šutali, sad tamo sad ovamo. Od Civilne zaštite, Ratnog predsjedništva moje mjesne zajednice, komandira voda, nastavnika u dvije ratne osnovne škole, do pripadnika protivvazdušne odbrane u samom njenom začetku, tačnije zaduženog s još jednim momkom na «crvenoj strijeli», kojom je moguće oboriti kakvu letjelicu, a najlakše helikopter. Sad vam govorim o periodu kad sam bio zadužen upravo za crvenu strijelu. Stanovao sam u srpskom zaseoku Kneževići, koje su naše komšije samovoljno napustile neposredno pred rat, a koji se nalazio duboko u «našoj teritoriji». Tu sam se odmarao u srpskoj kući samo danju, a boravio bih i noću, kad smo u pripravnosti i kad se očekivao neprijateljski napad, s velikim izgledima na helikopterske desante. Sa mnom je bio moj rodak Eko, tek napunio osamnaest, dobrovoljac, jer je bio oslobođen vojne obaveze, zato što mu je najstariji brat poginuo kao prvi borac (šehid) Kaloševačkog bataljona. Drugi brat je također bio borac, a otac pripadnik Radnog

voda. No, Eko je bio veliki rodoljub i hrabar momak. Prilično šutljiv, povučen u se i stidljiv, ali inteligentan i s velikim smislom za humor. Na strijeli (jer smo imali samo jednu, ko zna kako i otkud je dospjela baš nama u ruke), obučavao nas momak za to poslat čak iz Hadžića. Fin neki momak, hrabar, marljiv, sposoban i dobar poznavalac oruda na kome nas je obučavao. S nama je činio «posadu» crvene strijele oko dvije sedmice, ali sam mu ime i prezime, nažalost, zaboravio. Nakon što nas je obučio do najsitnijih detalja za rukovanje tim orudem, samo se izgubio, vjerovatno se vratio tamo otkud je i došao. U Kneževićima je u tom vremenu bila smještena i Komanda našeg bataljona, vojnička kuhinja i još ponešto. Polahko je prolazilo ljeto i nastupala rodna jesen, a sjećam se da je bilo mnogo voća, raznog: grožđa, jabuka, krušaka, šljiva, oraha... To voće, nažalost, niko nije brao, ono je truhnulo i uglavnom propadalo. Ono što je mene i još neke borce, pušače, naročito zanimalo jeste biljka podbjel. Bilo ju je u tom zaseoku kao da ju je neko uzgajao na zasijanim plantažama. Kako su borci u nedostatku duhana pušili sve i svašta, podbjel je bio idealan, još ako se u njega doda trun duhana, eto ti uživanja neuporedivo većeg nego kad u miru pušiš «marlboro», «kent» i druge najskuplje cigarete. Koliko li sam ga tad popušio, motajući od njega cigare u obični novinski papir ili onaj istrgnut iz kakvih knjiga za čitanje, svesaka i slično, jedini Bog zna, kao i to koliko mi je naštetio zdravlju, a posljedice svakim danom osjećam sve veće. Ali tad o tome nisam uopće razmišljao. Ko i da razmišlja o takvim «sitnicama» kad je glavna briga bila kako preživjeti i zdrav dočekati makar i sutrašnji dan. Jer bilo je to nezaboravno vrijeme neprijateljskog okruženja slobodne tešanjske i maglajske teritorije i najodlučnijih agresorovih nastojanja da zauzme tu slobodnu teritoriju po svaku cijenu. Na neprijateljskim linijama glavnokomandujući su se smjenjivali

tako reći svakodnevno, a njihove žestoke ofanzive gotovo da i nisu prestajale. Kidisali su na linije branilaca poput osa, ne bi li ih ma gdje oporili, ali zahvaljujući junačkoj hrabrosti i požrtvovanosti naših boraca – u tome nisu uspijevali, pa ni za pedalj, a sami su pritom doživljavali nemjerljive gubitke, kako u ljudstvu tako i u raznovrsnim materijalnotehničkim sredstvima: oruđu i oružju. Svakodnevno su na slobodnu tešanjsku i maglajsku teritoriju ispaljivali toliki broj granata, najvećeg kalibra, i razne druge municije, da je bilo prava muka doći od kuće na ratne položaje i vratiti se živ i zdrav. Mnogi su borci tako stradali ili bili ranjeni. Putevi i stazice kojima bismo odlazili na ratne zadatke često su bili izrovani, bukvalno preorani, od neprijateljskih granata.

Bilo je oko jedan sat iza ponoći tog oktobarskog dana kad se oćutjelo lupanje na kućnim vratima. Prva je ustala preplašena majka, a potom probudila i mene, govoreći:

– Neko lupa na vratima! Haman je kurir. Zove te na zadatak!

Brzo sam skočio iz postelje, uvijek spreman za slične pozive, obukao se i izišao u tamu noći. S kurirom je bio i Eko, kojeg je kurir prvog probudio, a potom su naišli kraj mene.

Iz pouzdanih izvora u Komandi su saznali da će neprijatelj danas vršiti najžešće napade na našu teritoriju. Grupisali su mnoštvo vojnika i ratne tehnike, a naši su izviđači uočili zadnjih dana užurbane tehničke i druge pripreme na i oko neprijateljske linije. Za komandanta su postavili ozloglašenog Slavka Lisicu. Naši su presreli njegov razgovor s Ratkom Mladićem, kojom prilikom je general Lisica zahtijevao borbene helikoptere, kako bi pomoću njih izvršio masovni desant na slobodnu teritoriju. Planira na nekoliko mjesta helikopterima prebaciti vojnike iza leđa naših boraca ne bi li tako uspjeli oporiti naše linije. „Danas bi vaša strijela mogla odigrati značajnu ulogu. Zato vas hitno zovu u Komandu“ – precizno nas je o svemu izvijestio kurir.

Ne znam šta je tad osjećao Eko, a ja uopće nisam osjećao strah, koji sam bio zatajio duboko u sebi. Samo sam razmišljao kako tog odlučnog dana pružiti maksimum od sebe, maksimum hrabrosti, sposobnosti i učinkovitosti. Jer pobjeda ili poraz, život ili smrt u takvim sudbonosnim časovima zavisi i od svakog pojedinca, od njegove hrabrosti, snalažljivosti i herojskog podviga. Znao sam to dobro, ali ono čega sam se najviše plašio to je – nepoznato oruđe i vatreno krštenje na njemu. Jedno je obučavati se u miru i pritom ne ispaliti nijedan projektil, a drugo je s takvim nepoznatim oruđem učestvovati u presudnoj bici. «Ali, šta je tu je!», mislio sam. «Iz ove se kože pobjeći ne može. Dat ću sve od sebe, pa šta bude!»

Do Komande je oko kilometar puta, prećacem, preko njiva. Noć, bez Mjeseca, pomrčina. Slabo se šta vidi. Kurir je naprijed, spretan i lahak kao zvjerčica. Za njim Eko, i ja na začelju, poprilično zaostajemo, sudaramo se i svakog časa

upadamo kojom nogom u rupe, zakačamo za busenje i mede, gotovi vrat da slomimo. Borimo se da ne slomimo nogu do Komande te i nemamo kad misliti na ono što nas, možda, očekuje tog dana. A pred Komandom pravo mobilno stanje. U mraku, svi su već na nogama. Najviši je stepen borbene pripravnosti. Svi znaju svoje zadatke i svi se spremaju da ih krajnje ozbiljno i profesionalno izvrše. Tu su i dva ofanzivna voda, spojena u jedan, u rezervi, pripralni ako gdje zaškripi da uskoče. Kurir najzad javlja komandantu Bataljona da smo stigli i mi na crvenu strijelu. On naređuje oficiru za bezbjednost (kraće: bezbjednjaku) da nas odvede na naš položaj, koji je udaljen od Komande kojih dvije-tri stotine metara, ne više, i objasni nam kakvi su naši zadaci. S nama je i instruktor, što nas je obučavao na strijeli. Bezbjednjak je omalen, žgoljav momak, nekad bio komunist i onda odjednom, od prvog dana osnivanja SDA stranke, esdeaovac. Na osnovu stranačkih zasluga, uglavnom, su se dijelile i funkcije i činovi u Komandi Bataljona. Bio je propisno vojnički obučeni i obuveni i s novim «zastavinim» automatom. Ponašao se prepotentno i arogantno, uvijek uobražen i naduham kao pjetlić dudan. Iako je imao završen samo automehaničarski zanat, ponašao se kao da je popio svu pamet svijeta, osobito kad se radilo o bilo čemu vezano za ratna dešavanja. I glumio je hrabrog i sposobnog borca, maltene junaka iz naroda, ala Savu Kovačevića i slične partizanske heroje. Mnogi su ga takvog i prihvatili, osjećajući prema njemu respekt, poštovanje pa i divljenje. U tom svjetlu vidjeli smo ga i nas trojica dok nas je vodio na položaj, obližnje goletno brdo, na kome smo se sve vrijeme i obučavali s našim instruktorom. Brdo je bilo doista dominantna kota, s koje se vidjela slobodna teritorija na sve strane. Kao na dlanu pred očima nam je pucala rijeka Usora i ravno Pousorje, sve od Lijepog brda pa do Doboja, koji se nazirao u daljini. Istom dužinom, pored rijeke Usore, sterao

se i magistralni put Doboj – Teslić, koji i jeste bio agresoru najveći trn u oku i stalna želja da bi ga kako osvojio. Svaka ofanziva na slobodnu tešanjsku teritoriju imala je uvijek prioritetni cilj: zauzeti taj magistralni put i tako spojiti Teslić i Doboj brzom asfaltnom saobraćajnicom. No, svaki njihov pokušaj razbijao se o čelična prsa Kaloševljana, Bobarčana, Putešana, Mrkoćana, Tesličana i ostalih boraca bosanske, uistinu narodne, vojske. Dok smo se obučavali na strijeli sa svojim instruktorom, šetali bismo tim nevelikim brdom, često se odmarali i vodili duge razgovore o raznim, a najviše ratnim, temama. Usto smo svakodnevno, baš svakodnevno, gledali bjesomučna agresorska granatiranja civilnih ciljeva granatama najvišeg kalibra. Činili su to s mnogih položaja, a najviše s Crnog vrha. A kad bi im se cijevi usijale i posada zamorila, tad bi stupali na scenu oni sa Žarkovine od Teslića, da bi suludo orgijanje preuzeli i do duboko u noć nastavljali ispaljivanje teških haubica s Gojakovca, Putnikovog brda, Jeleč-polja i drugih artiljerijskih položaja iz okoline Doboja. Bilo je tužno, strašno, ali i zanimljivo pratiti haubičke granate od sto pedeset pet milimetara dok putuju preko naših glava da bi završavale i eksplodirale oko kaloševačkog Zadružnog doma, oko mosta na rijeci Usori, po magistralnom putu i drugim civilnim objektima. Kad bi koja pala u Usoru, pojavio bi se vodeni gejzir u obliku vodenog stuba, visok desetinama metara, a ako bi pogodila koju zgradu u Jelahu, vidjeli bismo ogromne količine crvene i bijele prašine i dima. Bilo je strašno, samo što se mi nismo sklanjali jer smo znali da ne gadaju nas, na golom, nevažnom brdu, već na kartama ucrtane i dobro znane civilne ciljeve. Zemunica nam se nalazila na rubu šumarka i u nju bismo se sklanjali samo ako bi neprijatelj «tražio» haubicama ili minobacačima naše minobacačije, koji su se nalazili u blizini, uz Ježevački potok, u usjeku između dva brda.

Pošto smo skrenuli s makadamskog puta i prešli nekih tridesetak metara zapuštenog zemljišta, zaraslog vas u gustu bujad, izbili smo na to brdo; bezbjednjak se zaustavio na njegovom samom početku, pored lovačke drvene čeke. Kad sam vam opisivao to brdo, rekao sam da se s njega dobro vidi slobodna teritorija, ali nisam spomenuo da je ono sa sjeverne strane, prema agresorskim položajima, ukriveno nevelikom šumom. U jednu ruku, to je bilo dobro, jer nas neprijatelj nije mogao vidjeti golim okom. S druge strane, to je bila zamka, jer se opustite i taman pomislite kako ste na sigurnom, a onda neprijateljski vojnici iznenada zapucaju prema slobodnoj teritoriji, uglavnom nasumice, i skoro svi meci prolijeću kroz tu šumu te vas lahko neki može zakačiti. E, to je naš bezbjednjak bio zaboravio i umalo je upao u tu zamku. Sreća, brdo se spuštalo prema jugu čineći odličnu zavjetrinu i sigurnu zaštitu od tih nasumičnih neprijateljskih metaka. Dok nam je naš nadređeni oficir, sasvim nepotrebno, objašnjavao gdje trebamo biti i šta raditi u slučaju neprijateljskog desanta helikopterima, jer smo to dobro i sami znali, odjednom je zapraštalo gotovo na svim linijama, zagrmjelo je kao u šišu, dok je VBR preko naših glava prašio salve granata (kasnije smo saznali da su u svojim stanovima u Maglaju od tih granata poginuli neki civili). Neki meci u našoj blizini pogodili su debela stabla drveća i kao rikošet odbijali se od njih praveći gadne ljutite zvukove, u trenutku dok nam je naš vajni bezbjednjak pojašnjavao kako smo tu, na tom mjestu najbezbjedniji, zaštićeni neprozirnom šumom i kako s tog mjesta imamo najbolji pregled cjelokupne slobodne teritorije, kao da to nismo znali i bez njega. Od tih metaka on se toliko uplašio da je ljosnuo na zemlju kao pokošen. Prvo smo pomislili da je pogoden i uplašili se za njega, a da bi zabašurio svoj stid, on je zagalamio na nas:

– A šta vi čekate, što ne legnete?! Zar ne vidite da su mi meci prošli tik pored glave?!

Kad smo u razdanje toga oktobarskog jutra vidjeli da mu nije ništa već da svojom ljutnjom i galamom želi da prikrije svoj trenutačni kukavičluk, nismo mogli odoljeti. Sve trojica smo se grohotom nasmijali. Taj smijeh nismo mogli dugo obuzdati; a naš postidjeni bezbjednjak zgrabi ljutito svoju automatsku pušku i poguren se trkom zaputi prema Komandi. Iako situacija nije bila nimalo za smijanje, mi smo se nakon njegovog odlaska dugo držali za stomake, zbog smijeha. Hudi bezbjednjak da nije bio komandni pacov i da je malo češće boravio s borcima na prvim borbenim linijama, vjerovatno bi oguglao i na metke i na granate, i ne bi se tako kukavički uplašio svakog pucnja. Znao bi barem toliko – da svaki metak ne ubija. Jer da ubija, niti bi ko išao na liniju, niti bi ko preživio, ako bi otišao.

Od lovačke čeke polahko smo se uputili ka zemunici na rubu šume. Borbe su se rasplamsavale, na raznim mjestima, što smo zaključivali po pocnjavi koja je dopirala iz raznih pravaca. S pušćanom paljbom otpočelo je i granatiranje. Borbene linije su na nekim mjestima gorjele. Te borbe negdje bi potrajale kraće, negdje duže, da bi se pucnjava iznenada povlačila, utihnula, nalik ranjenoj zvijeri, isto tako kako je nenadano i započela. Čuo bi se još samo pokoji sporadični pucanj, a oko devet sati ujutro borbe su bile okončane. Sve vrijeme budno smo motrili neće li se otkud pojaviti helikopteri, ali njih nije bilo. Neprijatelj je i ovaj put dobio po nosu i nije se usudio na desantski upad na našu teritoriju. Pošto je na nekim mjestima pokušao zauzeti naše linije idući direktno pješadijom na naše rovove – doživio je značajne gubitke te je iz toga, valjda, naučio novu lekciju. Jer naši borci su ga svuda spremno dočekali. Samo jedan naš borac

imao je prostrelnu ranu potkoljenice, dok su ostali prošli bez ijedne ogrebotine.

Naš instruktor je leškario na ležaju u zemunici, dok smo ja i Eko odlučili da malo prošetamo i osluhnemo šta se dešava napolju. Linije su bile tako mirne da se nije čuo gotovo nigdje nijedan pucanj. Naši su spremno očekivali dalje reakcije neprijatelja i odmarali se, dok su oni s druge strane, po običaju, kupili mrtve i ranjene i vidali rane. Oprezno smo se spuštali malo južnije, zaštićeni od neprijateljskog pogleda šumom, a od metaka i šumom i brdom. Zemlja je bila suha i prekrivena opalim lišćem, najviše bukovim, dan sunčan i topao. Sjeli smo, osluškivali i posmatrali dolinu Pousorja, što se sterala pred nama kao kakva šarena ponjava, istkana koncima svih mogućih jesenjih boja. Nigdje žive duše: ni zvuka ni pokreta. Tek nedugo potom opazili smo naše sanitetsko vozilo kako velikom brzinom prelazi most, izbija na magistralni put i još većom brzinom grabi ka Jelahu i dalje ka bolnici u Tešnju. Vozač je vozio brzo, kako bi neprijateljski vojnici imali manje šansi da ga pogode sa svojih položaja, i da bi se eventualnim ranjenicima što prije ukazala ljebarska pomoć. Kasnije smo zaključili da su to odvezli u bolnicu borca s ranjenom potkoljenicom. Onda smo šutjeli. Bili smo pomalo nervozni. Nešto nam je falilo. Nešto značajno, tad nam se činilo, kao i hrana. Ponekad čak i više od toga. Jer tog dana niti smo imali cigara ni duhana. A stalno smo samo na to mislili. Ja sam imao šibicu i novinskog papira. Onda sam rekao:

– Eko, zar si i ti bez duhana?

– Danas nisam donio ni grama. Nisam sinoć uspio ubrati u bašči i ispržiti – rekao je sa sjetom u glasu.

– Ja nemam nikako. Kod mene nestalo i u bašči. Ih, a tako bih zapalio jednu!... Radije nego da mi daju ručak.

– I ja bih – reče momak zagledan preda se. – A šta misliš da smotamo po jednu od ovog bukovog lišća?

Kratko sam se nasmijao, gledajući u njega i ne znajući šta bih rekao, šutio sam.

– Jesi l' dosad probao pušiti bukovo lišće? – pitao je, s kiselim osmijehom na licu.

– Nisam, Eko. Probao sam dunjovo lišće, koru od grožda, žaru, podbjel... ali bukovo lišće još ne.

– A da probamo po jednu smotati... Šta misliš?

– Haman da i nemamo drugog izbora. Pa ako je i otrov, neka je... – rekao sam odlučno, izvadio iz džepa stranicu nekakvih novina, dao pola Eki, otkinuo primjeren komad i stao motati cigaru od bukovog lišća, koje se nalazilo svud oko nas. Gledajući u me, isto to je činio i moj mladi drugar. Pošto su «cigare» bile gotove, izvadio sam šibicu i zapalili smo.

Čim smo udahnuli prvi dim, osjetili smo takav ljut, ki-seo i u isto vrijeme oduran okus, kao da smo povukli dim samog zapaljenog baruta. Lica nam se pretvorila u smiješne grimase, a mi smo se zakašljali do suza i više od toga, jer suze su nam frcale na oči kao purci. Shvativši šta nam se desilo i gledajući jedan u drugoga, oturili smo se smijati, makar što nam nimalo nije bilo do smijeha. U svom životu nikad gori okus nečega nismo osjetili u ustima: gorko, kiselo, bljutavo, ljuto, razara organe za probavu! Pa ipak, nismo odustali. Sve vrijeme dok smo pušili naše bukove cigare, nismo prestajali plakati, ali ni smijati se, držeći se za stomake od histeričnog smijeha. Nakon što smo ispušili, upitao sam Eku:

– Hoćemo li još po jednu, he, he?...

– Nema šanse, jarane! Čini mi se da bih umro!...

– E, ja hoću, pa makar odmah i umro – rekao sam i počeo motati bukovo lišće u novinu. Pušio sam, kašljao, plakao i smijao se zajedno s Ekom. Ispušio sam pola «cigare» i dalje ni ja, ma koliko uporan bio, nisam mogao. Uto je prispio naš instruktor i upitao što se tako glasno smijemo. Objasnili smo

mu te se i on s nama slatko smijao. Inače je bio principijelan nepušač.

– Da obnovimo ono što smo dosad naučili, a i da bi nam vrijeme brže prošlo do ručka, vježbat ćemo malo na strijeli – reče nakon kraće šutnje. Dohvatio je strijelu što se nalazila pored njega i skočio na noge s takvom lahkoćom i elanom kao da je kakav sportaš.

S nešto manje elana pridigli smo se ja i Eko. Nosili smo na ramenu cjevuru zvanu crvena strijela, šetali je svud po brdu i ponavljali ono što smo o njoj prilično dobro naučili. Nedostajala je praksa. Priželjkivali smo da je upotrijebimo na neprijateljske helikoptere, ali smo se i pribojavali. Šta ako zakaže?! Ili ako promašimo?! Sunčeve zrake padale su na strijelu i odbijale se od nje čineći odbljeske. Četiri-pet kilometara vazdušne linije, prema Tesliću, nalazilo se brdo Stijakovina i na njemu ozloglašena neprijateljska kota Samarnica. Tu je agresor imao zemunice i ukopana teška oruda. Imao je dobar pregled naše teritorije i najčešće bi gadao topom, i to sve živo, što bi vidio da se kreće. Ljetos je gadao kupelice sijena u njivi nedaleko od brda na kome smo vježbali. Bilo je i ranjenih, ali mi smo na to zaboravili i prilično smo se nesmotreno i naivno opustili, ni ne sluteći šta bi nam se moglo desiti. Kad su nas ugledali s visoke kote, Bog zna šta su pritom pomislili agresorski vojnici i stali su nas gadati. Sreća pa su nas gadali pancirnim granatama, koje se ne rasprskavaju. Prva je pala nedaleko od nas, uzorala brazdu zemlje i produžila u smjeru sela Bobara. Pohitali smo za obližnju živicu, uz koju se nalazila ciglom ozidana štala. Oni su pomislili da smo se sklonili u štalu i pogodili su je tik iznad ulaznih vrata. Đule je promijenilo smjer i prošlo kravi gotovo između rogova, ponovo promijenilo smjer, probilo zadnji zid, nanova uzoralo brazdu i fijuknulo u istom pravcu u kome i ono prvo. Uplašena krava prekinula

je lanac kojim je bila vezana, izjurila iz štale, zaprnjicala se uz susjedno brdo i začas zaronila u šumu. Sve se to dogodilo iznenadno, munjevito, naročito ono s kravom, što je u nama izazvalo buru smijeha, unatoč opasnosti i pogibelji kojoj smo bili izloženi. Sreća naša što neprijatelj na nas nije poslao rasprskavajuće granate, inače bismo se veoma loše proveli. Tog trenutka, zapraštalo je ponovo na mnogim linijama, a agresor je stotinama granata stao zasipati slobodnu tešanjsku teritoriju. Zaklonjeni živicom prišli smo našoj zemunici, nalazeći u njoj sigurnost i priliku za miran odmor. Kad je svoj bijes, zbog još jednog teškog poraza, iskalio bjesomučnim divljanjem granatama po civilnim ciljevima, neprijatelj se najzad primirio, i s teškim porazom pomirio.

Tog dana naš instruktor sa sobom je donio mali tranzistor. Predvečer smo slušali srpski Radio Banju Luku. Intervjuisali su generala Slavka Lisicu. On je poručio srpskom narodu:

— Evo me u Jelahu, pijem kavu. Zauzeli smo još jedno uporište Alijinih mudžahedina! Ovo je velika pobjeda srpske vojske. Napredujemo dalje ka Tešnju i Maglaju.

Eh, što smo se tad nasmijali. Četvrti put u jednom danu. Najduže i najslade, od srca. Smijali smo se generalovoj nemoći i njegovim lažima, kojim bi srpskom narodu da prikrije težak poraz i još jedan veliki neuspjeh na tešanjskom ratištu. A «crvenu strijelu» nije nam bilo sudeno upotrijebiti do kraja rata, jer se agresorski generali ipak nisu usudili izvesti helikopterski desant. Možda je tako i bolje. Ko bi ga znao zašto!...

U Kaloševiću, 24. 5. 2018. godine

Muhadžiri

1.

Stojim na peronu glavne autobuske stanice u Zagrebu. Očekujem autobus na relaciji Zagreb – Minhen. U Njemačku sam krenuo iz Bosne, po zadatku.

Noć je. Decembarska. Hladna. Puna stumraščine. Ali bez snijega. Narod bi rekao: suha zima. Kaplju posljednji dani ratne 1992. godine. Sa strepnjom u srcu razmišljam šta će nam donijeti nova 1993. godina – nastavak nesagledivih ljudskih stradanja i patnji, ili kraj rata a time i kraj svekolike ljudske bijede, moralne u prvom redu.

Iz Bosne u sebi nosim stravične slike ratnih razaranja, pustošenja i neprebrojnih zločina, što ih počinise barbari 20. stoljeća – srpsko-crnogorski fašisti i bosanski šovinisti, tačnije bosanski četnici, na čelu sa svojim umobolnim vodama. U ušima kao da mi još uvijek odzvanjaju stravične eksplozije najrazornijih projektila i dugački smrtonosni rafali ispaljeni iz teških strojnica, kojima duhovni divljaci s brda zasipaju, prije svega, civilno stanovništvo, a zatim i linije naših hrabrih branilaca, najboljih bosanskih sinova – heroja Bosne.

Svakog trena osjećam kako se rat duboko usadio u moju svijest, u moje nerve i psihu, kao kakav crv u crvljivu

jabuku, a posljedice toga su strašne i očigledne. Tako, čim bi negdje nešto jače lupnulo, po prirodnim zakonima borbe za opstanak, nagonom proganjane zvijeri (u kakvoj se poziciji našao čitav moj narod), trgnuo bih se i pogledom tražio pogodan zaklon, iza koga bih mogao da zalegnem. A onda bih gotovo istog časa shvatio da je ovo Zagreb, da ovdje, srećom, nema rata, i malčice bih se zastidio pred samim sobom. To su te psihotraume, koje će ljudi nositi na duši kao neiscijeljene ožiljke još dugo, dugo nakon rata, mnogi, vjerovatno, i do kraja života. Njihovo razorno, gotovo pogubno, dejstvo najtragičnije će se odraziti na mlade generacije, osobito na djecu.

Moja zamršena futuristička razmišljanja nemilosrdno presijeca oficijelni spiker najavljujući kako autobus, koji u devetnaest sati polazi u Minhenu, dolazi na peti peron.

Čuvši obavještenje, putnici na peronu se uskomešaše, zažagoriše. Svi bi htjeli što prije s ciče zime u topli autobus. Među njima raspoznajem najviše Bosanaca. I nije ih teško prepoznati. Po govoru. Po odjeći. Po tuzi u duši i životinjskom strahu u očima. Po očajanju i crnom beznadu u riječima i na licima. Po torbama, zavežljajima i najlon-kesama – u koje je stalo svo njihovo bogatstvo. Najčešće su to žene, djeca i stariji, većinom bolesni i nemoćni muškarci. Mladi i sposobni ostaju da se bore. A oni bježe; bježe što dalje od Bosne – koju toliko vole; ali bježe – od rata, od zla, od četničkog noža... Bježe od pogroma! Bježe jer im se ponavlja 1941/42. godina; jer im se ponavlja historija, vjerovatno zato što su bili slabi daci pa su brzo praštali i još brže zaboravljali... Jevreji, Palestinci, Kurdi, Cigani... stekli su novu braću po patnjama i sudbini vječnog prokletstva – Bošnjake, ili ako vam je tako milije: bosanske muslimane. Otrgnuti s rodne grude, iz svog jata, oni su sad repa bez korjena. List otkinut s grane i zavitlan silnom burom. A bijeli dunjaluk im se nudi,

na dlanu: velik, tuđ i hladan. Bijeli svijet – dušmanin! Oni: raštrkani, voljom sudbine razbacani, širom svijeta. U tuđini: tuđi ljudi, tuđi jezik, tuđi adeti. Živjet će od tuđeg milosrđa i od tuđe milostinje. Bježeći od četničke kame glavom bez obzira – u Bosni ostaviše svu svoju ljepotu, sav svoj imetak, sve ono što su sticali mukotrpnim radom, često odvajajući od svojih usta, godinama, mnogi i cijelog života. Sve će to sad, jamačno, opljačkati, porušiti i upeksiniti srpske divlje horde. A oni, u trku, sve svoje dobro, sav svoj imetak potrpaše u par zavežljaja ili u par najlon-kesa i poniješe... I u srcima krpe Bosne, rodnog zavičaja. A u očima bol, beskrajnu, neizrecivu bol... I svi odlaze s istinskom vjerom i čvrstom nadom u skori povratak. No, koliko ih se tek, voljom sudbine, nikad više neće vratiti u svoju Bosnu – mislim, s tugom u srcu i sa suzama u očima, dok stojim na hladnom peronu glavnog zagrebačkog autobusnog kolodvora. Mnogi od njih ostat će u tuđini zarad boljeg života i nimalo sretnije budućnosti. Oni, pak, koji dočekaju kraj rata, neupitnu slobodu od agresora i povratak na svoja ognjišta – šta će tamo zateći?! Hladna zgarišta i grobove svojih najmilijih. Ako i to. Jer mnogim žrtvama srpskog pogroma ni za grobove se neće znati. Zločinci će htjeti da sakriju trag svojih zločinstava!

O, Bosno moja! O, Tamni vilajetu!... O, tempora!... O, mores!...

Konduktier otvara prtljažnik autobusa oko koga se natiskalo mnoštvo putnika. Pažnju mi privlači tanak glasić, koji dopire odnekud iz te uzbibane gomile:

– Aba, ovo je autobus za Minhen!

Odgovori mu hrapav, vjerovatno alkoholom i cigaretama nagrižen, glas starijeg muškarca:

– Je l' ovo? Možda nije, možda nije?!

– Ma jest, aba, hajde da uđemo – molećivo i snishodljivo nekako, ali uporno, navaljivao je glasić.

Jedna riječ, pa iako tudica, ali tako tipična i za moj bosanski muslimanski milje, privuče mi pažnju i zazvuča poput najljepše melodije, poput najljepše bosanske sevdalinke. Riječ "aba" tog trenutka za mene je imala ne samo svoju melodiju već i svoju aromu. Ne bih znao reći zašto, ali sam tu riječ uvijek dovodio u vezu s mirisom iz mog djetinjstva, s mirisom dunja poredanih po prozoru u sobi moje majke, ili njenom rukom stavljenih u seharu kako bi ljepše mirisala. Stoga pažljivije osmotrim osobe što su vodile dijalog. Ali u njihovim pojavama ne primijetih ništa neobično.

Stariji muškarac, pedesetih godina, ulaštenog sakoa i hlača, neizbrijanog upalog lica, rijetke umašćene kose, s ovećom najlon-kesom u ruci, unezvijerena pogleda, pomalo nekontrolisanim trapavim pokretima bezobzirno se probijao kroz gomilu ka ulazu u autobus.

Ne snalazeći se u gužvi kao njen aba, za njim se na priličnom rastojanju s velikom putnom torbom u ruci i s putnicima hrvala trinaestogodišnja ili četrnaestogodišnja djevojčica. Srednjeg rasta, malko debeljuškasta, pomalo krezuba, smeđe kose, živih kestenjastih očiju. Ocu se ob-

raćala raznježenim glasom – kao bolesniku ili malom djetetu. Nosila je farmerice i zelenu zimsku jaknu. Otac ju je oslovljavao imenom te tako saznadoh da se zove Sanela. Otac i kćerka nisu stvari odložili u prtljažnik nego su ih unijeli sa sobom u autobus. Na prvi pogled nisu se ničim posebno isticali. Dapače, takvih se putnika, ili bolje rečeno izbjeglica iz Bosne, tih mjeseci moglo sretati posvuda u Hrvatskoj, na hiljade.

Tako su bosanski muslimani, noseći sve svoje imanje u najlon-vrećicama, zavežljajima ili putnim torbama, postajali savremeni evropski nomadi, njeno ruglo i sramota. Njena nečista savjest i njena noćna mora.

2.

Danju je ugodnije putovati.

Ako slučajno nemate zanimljivog i razgovorljivog saputnika, ako nemate pri ruci knjigu ili novine, pažnju jednostavno usmjerite na zanimljive živopisne predjele ili uvijek interesantna naselja kroz koja prolazite. Kroz prozor do vašeg sjedišta, kao na filmskoj vrpci, smjenjuju se pejzaži, naselja, ljudi... Ko to voli, riješio je problem prekraćivanja vremena i ubijanja dosade, zvane putovanje. Pored navedenog u autobusu se gotovo uvijek nešto značajno dešava, ili se nađe zanimljivih osoba, čiji razgovori i postupci privlače vašu pažnju i zabave vas, barem za izvjesno vrijeme.

Noć je nešto drugo.

Zadovoljstvo posmatranja krajolika kroz prozor noću vam je uskraćeno. Putnici većinom spavaju pa su i svjetla pogašena. Zbog pogašenih svjetala nema mogućnosti za čitanje, nema mogućnosti za razgovor niti za bilo kakva zbivanja u autobusu. Putniku koji ne voli ili ne može da spava u putu, preostaje jedino da bulji u tamu, sluša jednolično brujanje motora i da meditira.

Na spomenutom putovanju, srećom, nije bilo tako.

Svjetla se gotovo i nisu gasila. U autobusu je bilo dosta zanimljivih i za razgovor raspoloženih putnika, kojima se nije spavalo kao i meni. Vozači su prodavali sokove i piva u limenkama, što je pružalo mogućnost toliko potrebnog osvježanja i gašenja žedi. Dva televizora uopće se nisu gasila. Na njima su se smjenjivali uzbudljivi filmovi kriminalističkog žanra. Neki su ih pratili sa zadovoljstvom.

Filmovi me nisu zanimali. Ni čitati nisam volio u prevoznim sredstvima, naročito ne noću. Na dugim putovanjima me radovalo poznanstvo s kakvim zanimljivim osobama i razgovor s njima. Pritom nije bitno kojeg su spola, koje nacionalnosti, vjeroispovijesti, starosne dobi i zanimanja. Važno je da su po nečemu interesantne. Po nečemu, zbog čega ih ne bih tako brzo zaboravljao.

Te noći imao sam sreću.

Iza mojih leđa, na sećiji, sjedio je sitan, upravo žgoljav čičica, Hrvat, oženjen Madaricom. Bio je veoma razgovorljiv, ne naročito obrazovan, običan, što bi se reklo, narodski čovjek. Iznosio je zanimljive podatke iz svoje biografije. O svojoj dvadeset dvije godine mladoj ženi govorio je s velikom ljubavlju i oduševljenjem. I o djeci, također. Bio je star čovjek, a pokazivao nam je fotografije u boji svoje djece, slatkog dječaka i djevojčice – dvije još sasvim malečke bebe. Djeca i žena – sretna porodica, činili su ga sretnim i ponosnim da je, iako već star čovjek, bio pun vjere i nade u život, pun optimizma, elana i ambicija kao kakav dvadesetogodišnji mladić. Bilo ga je zadovoljstvo slušati. Do čiče je sjedjela veoma zgodna djevojka. Krajiškinja, od Bihaća, u plavo ofarbane kose. Viša medicinska sestra na radu u Minhenu. Prijatna, razgovorljiva, bez one ukočenosti i uobraženosti kakvu djevojke često ispoljavaju u nepoznatom društvu.

Jedan red ispred mene, desno, dremuckao je stariji bračni par. Lijevo od njih sjedjele su njihove dvije simpatične djevojčice. Bile su to izbjeglice iz Bosanskog Broda. Bježe od zla, od rata, u Njemačku, kod kćerke i zeta. Njihovo ponašanje bilo je usiljeno. Djelovali su rasijano i utučeno. Vidjelo se na prvi pogled, velika žalost pritiskala im je dušu.

Zajedničko za sve nas bilo je – da nam se nije spavalo. A svima nam je privukao pažnju i, hoćeš-nećeš, uvukao nas u razgovor čiča pričalo, što je imao mnogo mlađu ženu od sebe i dvoje malene, zlatne djece. Učas smo se upoznali i zbližili, nalikujući nekom starom društvu, koje se poznaje ko zna već koliko dugo. Doista je bilo ugodno putovati u toplom autobusu, s tako finim društvom. To nam je pomoglo da barem na momente ne mislimo na jad i čemer što je ostao za nama u Bosni. Ali – teško je, jako teško, bilo ne misliti...

U takvoj atmosferi vrijeme je brzo odmicalo, kilometri se ukradali. Bio sam zaboravio na oca i kćerku što su sjedjeli pet-šest redova ispred mene i, činilo se, mirno spavali. Nenadano nas trže i privuče našu pažnju neko komešanje u autobusu, a potom i prigušeni povici:

– Nemoj, aba, šta ti je?! Aba, smiri se!...

Svi se kao, po dogovoru, okrenemo prema mjestu gdje se nešto zbiva i vidimo: razjareni otac uhvatio kćerku za okovratnik jakne i za kosu te bjesni:

– Sanela, nemoj da se igraš sa mnom, ubit ću te, Sanela!

Pritom je čudno zvijerao uokolo. Istog časa zapljuštaše šamari: jedan, dva, tri. Nisu bili snažni, no za djevojčicine obraze ni sasvim bezazleni. A ona je šuteći, oborene glave, trpjela očeve šamare – šamare života. Sirotica je stojički podnosila fizičku i, osobito, duševnu bol. Bilo ju je sigurno stid zbog takvog očevog ponašanja i očito je željela, znam da je žarko željela, da to prode neopaženo od putnika, ali se nije opirala. Njeno neopiranje kao da smiri razbjesnjenog oca

te ponovo sjede na svoje sjedište. Uskoro oboje zakunjaše i zaspase, kao da se samo koji trenutak ranije ništa nije ni događalo.

Budni putnici sve su pomno pratili. Zgražavali su se nad očevim postupcima, ali su bili zatečeni i niko se nije miješao. Sve se odigralo iznenada i brzo da putnici jednostavno nisu znali šta se to i zbog čega događa između oca i kćerke. Većina nije znala ni u kakvim su odnosima dvoje putnika. I sam sam bio iznenađen i preneražen, a moji saputnici, što sam se s njima upoznao i zbližio na ovom putovanju, gledali su se u čudu i nemoćno slijegali ramenima.

Malo-pomalo ponovo se otkravismo i nastavismo započete razgovore, ali sad nekako pod snažnim dojmom onog što se prethodno dešavalo.

Upravo smo prolazili kroz jedno od predgrada Minhena. Moglo je biti oko tri sata ujutro. Većina putnika je tvrdo spavala. U prednjem dijelu autobusa, u desnom redu, neko je jednolično hrkao, kao da testerije drvo ili kao da neko uvijek u istom tonu prevlači gudalom po žicama nekog muzičkog instrumenta. Čiča pričalo je i dalje glagoljao, bez ikakvog izgleda da bi uskoro mogao prestati. Nas nekolicina noćobdija slušali smo, zijevali i s vremena na vrijeme, tek reda radi i iz učtivosti, uplitali se u razgovor, dodajući kao prilog i gdje koju svoju riječ. A baš tad nam nanova pažnju privuče probuđeni otac. Uhvatio je kćer za rame te ju je počeo gurkati u namjeri da je razbudi, galameći:

— Hajde, Sanela, ustani. Ovo je Minhen. Moramo izaći!

Djevojčica se preplašeno trgnula iz sna, namještala je razbarušenu frizuru, trljala dlanovima pospane oči i molećivim glasom govorila:

— Ma, nije, aba, stat će autobus kad budemo stigli u Minhen.

— Jest, Sanela, ubit ću te, hajde izlazi!

Zatim joj je nešto ružno opsovao, pograbio stvari, došao do vrata i stao na njih da navaljuje, kao da su otvorena. Odbivši se od zatvorenih vrata nalik gumenoj loptici- skočici, otac opet pride kćerkinom sjedištu, dohvati je za okovratnik, grubo prodrmusa i poče na razne načine maltretirati. Sanela je sva očeva šikaniranja podnosila dostojanstveno, sabureći i ne pružajući otpor. Ono što joj je najteže padalo, a što se lahko dalo pročitati iz njenih tužnih, kestenjastih očiju, bilo je – stid; stid što se to događa na javnom mjestu, pred tuđim svijetom.

Bilo mi je veoma žao djevojčice. Jako sam suosjećao s njom. "Ovaj čovjek ili je lud ili je notorni pijanica i siledžija kad se tako brutalno ponaša prema svom bespomoćnom djetetu", mislio sam, posmatrajući naturalističke scene što ih je režirao sumahnuti otac.

U porodične odnose između oca i kćerke niko od putnika nije se miješao. Vjerovatno iz istih razloga kao i ja. Zaboga, ovo je tuda zemlja, tudi zakoni. Ko zna kakav je taj čovjek, šta nosi uza se, i u šta se sve to može iskomplikovati. Niko zbog tuđih porodičnih problema nije želio neprijatnosti po sebe.

3.

Napokon stigismo u srce Minhena, ispred glavne željezničke stanice, na takozvani Bahnhof, ili sam ga barem ja tako čitao i izgovarao. Otac je svejednako maltretirao kćerku. Pri izlasku iz autobusa to je toliko postalo neprijatno da su putnici grabili svoje stvari i nastojali da se čim prije udalje, kako bi izbjegli biti svjedoci krajnje neugodnih scena između oca i kćerke. Tad sam se zapitao, ljudski: zašto niko ne zaštiti djevojčicu? Zašto se svi ponašaju tako kao da ih se to uopće ne tiče? Gdje im je savjest?

Mnogo sam suosjećao s djevojčicom.

Nisam je mogao prepustiti samu sebi, bespomoćnu, u tuđoj zemlji, u velikom gradu, s ocem pomućenog uma. Čvrsto sam riješio da joj pomognem pa makar me to koštalo šta mu drago. Izašao sam na pločnik, spustio putnu torbu i s nevelikog odstojanja pratio šta će se dalje događati. Bacio sam letimičan pogled na sat. Bila su četiri sata iza ponoći. Rano jutro. Ulice prazne. Poneki putnik pride taksijima parkiranim sa strane, zabrekće automobil i brzo se izgubi u nekoj od sporednih ulica. Napolju je veoma hladno, naročito nakon izlaska iz ugodno toplog autobusa. Narandžastožuta svjetla uličnih svjetiljki napadno su blještala, tjerajući me da neugodno žmirkam dok mi se oči priviknu. Osjećao sam kako mi je tijelo veoma nenaspavano i umorno, skoro pa iscrpljeno, željno odmora i sna u toplom, udobnom krevetu.

Otac i kćerka stali na pješačko ostrvo, spustili prtljag i oko nečega se žučno raspravljaju. Katkad se otac naprosto zaleti prema kćerki, ščepa je za ramena ili kosu, galami, psuje, tuče je. Scene krajnje ružne, nemile. Ne mogu i dalje samo tako beskorisno buljiti, a da ništa ne poduzmem. Obuzima me sve više bijes. Uzimam torbu i oprezno im prilazim. Zovnem djevojčicu imenom:

- Sanela, gdje putujete, treba li vam pomoć?
- Ovdje putujemo, u Minhen.
- A ko ti je on, je li otac?
- Jest, otac mi je.
- Sanela, evo autobusa za Gračanicu! – poviče otac, zgrabi stvari i stane da gura djevojčicu, sav izbezumljen od straha da im autobus ne pobjegne.

Odjednom mi sve postade jasno. Ovaj čovjek uistinu nije normalan. Jadna djevojčica, moram joj pomoći.

- Nije, aba. Ovo je Minhen, Minhen! Eno, pogledaj šta piše na onoj zgradi!... – plačnim, preklinjućim glasom zavapi Sanela da nekako urazumi nerazumna čovjeka. I

tek tad shvatih u kakvom je očajanju i opasnosti. Pitam je otkud su.

– Iz Gračanice – veli Sanela.

– Šta je bilo s ocem?

– Pala granata pored njega kad smo bili kod kuće. Tad mi je poginuo brat, a ocu su strašno popustili živci. Zna, čiko, tamo kod nas, u Bosni, je rat. Užasan rat! Da bi me sklonio od rata, otac me od kuće poveo ovamo kod svoje sestre. Dok smo boravili u Zagrebu, neki ga ljudi pretukli, uzeli mu novac i neke dokumente. Nikad nije bio ovakav!...

– Jesi li dosad bivala u Minhenu?

– Nisam, ovo mi je prvi put.

– Imaš li broj tetkinog telefona?

– Ima aba, ali...

– Je li otac radio u Minhenu ili...

– Da, radio je u nekoj firmi.

Pridem ocu i molim ga da mi da broj sestrinog telefona.

– Šta će ti?! – čudi se. – Pa ovo je Gračanica. Eno, ondje stoji autobus. Haj'mo, haj'mo da ne zakasnimo kući...

I vuče me za rukav. Jedva uspijem da se oduprem i da ga koliko-toliko umirim. No, da ga uvjerim da ovo nije Gračanica, e, to nikako. Ipak, nakon mnogo muke i natezanja izvadi iz kaputa zgužvan papirić na kome je broj nečijeg telefona.

– Na ti – kaže – samo, džaba zovete. Ona je u Minhenu pa...

Nisam ga više slušao. Umjesto toga, bolje pogledam ovog nesretnika, i njegova nesreća duboko me ganu, te još čvršće odlučih da nikamo ne idem dok ovim ljudima ne pomognem. Kažem Saneli da podemo do telefonske govornice, što je bila udaljena kojih tridesetak metara. Onda okrećem broj telefona po ko zna koji put. Telefon u stanu zvoni, ali se niko ne javlja. Okreće Sanela, sve džaba. Dugo smo se trudili nazvati tetku, no, uzalud. "Ili nije u stanu ili je gluha, ili ima

tvrd san da je ni četničke haubice ne bi probudile", pomislim izlazeći iz govornice.

Ispred javne govornice stoje tri policajca. Očigledno, mene su iščekivali, ali me nisu htjeli ometati dok telefoniram. Jedan mi se obraća, na njemačkom. Nešto pita. Ja njemački ne razumijem i ne govorim, ni beknuti. Pokušam gestikulacijom i s nešto riječi engleskog, kojih se sjećam još iz srednje škole, da im razjasnim očev i kćerkin problem i da ih zamolim da nam pomognu. Na kraju mi je jasno da je sav moj napor samo sizifovski posao. Pokazuju mi da uđem u policijski automobil, što je stajao tik iza govornice. U hipu shvatih: odnio je vrag šalu! Uđem u auto i mislim kako će me sad odvesti u policijsku stanicu gdje ću, sigurno, doživjeti nove neprijatnosti. U očaju ponovo pokazujem na djevojčicu i na oca u nadi da ću im nekako uspjeti objasniti te da će mi pomoći. Ali, avaj! Oni od mene nešto uporno traže. Konačno dižu ruke od pokušaja da se sa mnom sporazume te stoga zatvaraju vrata i pale motor. Sanela stoji kraj automobila i zabezeknuto gleda u nas. Po čelu osjećam: poskakali mi krupni grašci hladnog znoja. Nije mi zbog mene – već šta će se desiti s djevojčicom i s ocem? Ko će im pomoći, ako mene odvedu u policiju?

Mozak mi počne grozničavo razmišljati, tražiti izlaz iz skoro bezizlazne situacije. Napokon se dosjetim i lupim po zablokiranom čelu. "Pa oni traže dokumente, pasoš!" Izvadim nabrzinu putnu ispravu i gotovo je tutnem u ruke policajcu pokraj sebe. Uz pasoš im dam i potvrdu o prijavi stana.

– A, gut, gut – klima policajac glavom, pregledajući moje isprave. Zatim naredi kolegi da pogasi motor; meni vrati isprave, otvori vrata i pokaza rukom da mogu izaći, da sam slobodan.

– Danke, Dankešen – reče učtivo uz profesionalni smiješak.

Izadem napolje, i odahnem. Policajci upale motor i automobil se začas izgubi s vidika.

4.

Sanela, sva očajna, krši ruke, upiljila u me pa ni da se makne ni da progovori; bi rekao: ukipila se. Prvi put je bolje pogledam, što bi se reklo: analitički i kritički. I zaključujem kako je to doista lijepa, umiljata djevojčica, trenutno lica umivenog suzama, ali lica ozbiljnog i izmučenog. "Tako mlada, a žrvanj života već je nemilosrdno tare", razmišljam koji časak, posmatrajući je. "Ostarjet će prije vremena. Bože, koliko je ovakvih teških i gorkih sudbina bosanskih muslimana? Koliko je ovakve djece: pobijene, unakažene, silovane, obogaljene, osirotjele, istjerane iz svojih domova?... A sve je kriv glupi, krvavi rat. Bože, kazni one koji su u svojim bolesnim umovima željeli, planirali i započeli ovaj rat, i to sve zarad ličnih šćardžijskih interesa!..."

– Imaš li adresu tetkinog stana? – jedva se sjetim da upitam jedno dijete.

– Ima aba... ako htjedne dati.

– Dosad se nisam sjetio da te pitam. A kako je ime tvom abi?

– Ime mu je Husein, a svi ga zovu Senika – objašnjava Sanela i briše rukavom suze što naviru iz očiju poput bujice, i curkom se slivaju niz dječije obraze. Istog časa uputim se prema njenom ocu, koji se i dalje nalazio na pješačkom ostrvu. Molim ga i ubjeđujem da mi da adresu stana svoje sestre. On – ni da čuje; zove kćer u autobus.

– Eno, eno gdje staje autobus za Gračanicu. Ma, šta čekaš, Sanela? Znat ćeš ti, samo da dodemo kući!

Odmah mi bi jasno da mi lijepim neće uspjeti da od njega izmudrim traženu adresu. Kažem mu:

– Daj, Huseine, adresu. Ako ne nađemo tvoju sestru, odmah idemo kući, u Gračanicu.

Moje riječi izazvaše u njemu čuđenje i još veću zbunjenost. Gleda me s nevjericom, smeteno, ustakljenim očima, izgub-

ljenim, čini mi se, ludačkim pogledom. Ništa ne govori, ne vadi adresu, a uzmiče natraške ispred mene. Odlučim mijenjati taktiku. Pridem mu bliže, uhvatim ga objema rukama za kragnu kaputa i podviknem:

— Daj adresu, nemam se ja kad tu s tobom svu noć zamajavati! Brže adresu!

Ove riječi kao i prijeteći ton kojim su izrečene imali su učinkovito dejstvo. Husein zavuče ruku u unutrašnji džep kaputa, izvadi zgrudani papirić i pružajući mi ga reče:

— Evo, evo vam adresa. A vi, vi ste budale. Nurka je u Minhenu, nije u Gračanici.

Istog trena zažalim što sam na ovakav način morao iznuditi potrebnu adresu. Samo, vremena za sentimentalnosti nije bilo. Važno je pomoći Saneli, i njenom ocu, također.

Kažem joj:

— Kupi stvari, Sanela, idemo do taksija.

— Hvala vam, čiko. Da vas nije bilo, ne znam šta bi nam se sve desilo. Aba meni ne bi dao broj tetkinog telefona, a ni njenu adresu.

— Pusti sad to, Sanela. Bitno je da nademo tetku. Ona će vam već dalje pomoći.

Ali, čovjek slomljenih živaca ne želi u taksi. Kao papagaj uporno ponavlja da podemo autobusom u Gračanicu. Nikako ne može da shvati da smo u Minhenu. Njegova pomjerena pamet bila je na nivou malog djeteta. Zato opet pribjegnem sili. U jednu ruku uzmem torbu, drugom pograbim njega i naprosto ga uguram u prvi taksi. Vozač nas gleda, ništa ne shvatajući; samo mu u očima čuđenje. Nijemac je na takvom radnom mjestu na kome se susreće sa svakojakim ljudima. Vjerovatno pretpostavlja da je riječ o pijancu. Poturim mu pod nos ceduljicu s adresom, on klimnu glavom i vozilo krenu. Još nije bilo intenzivnog saobraćaja te smo relativno brzo stigli na željenu adresu, otprilike nakon dvadesetak minuta

vožnje. Tokom vožnje Husein se nekako primirio, šćupurio i snuždio, i nije pravio ekscese. No, izašavši iz taksija, ne želi s nama poći u zgradu; moram ga gurati kroz neku kapiju sve do ulaza. Ispred nas žurila je djevojčica. Popnemo se uz kratko stepenište te se nađemo pred nekim vratima na prvom spratu. Na njima je stajao natpis: Nurka Hrnjičić. Sanela je bila nestrpljiva i nije mogla sakriti ogromno uzbuđenje. Odmah pokuca. Ništa. Pokuca jače i sačeka. Opet ništa. Od silnog uzbuđenja nije primijetila zvonce. Ali ja jesam. Stisnem ga da je sav stan morao brujati, najmanje sedam-osam sekundi. I tek tad se unutar oćuti neko šuškanje, užurbani koraci; neko se žurno oblaćio.

Djevojčica ponovo pokuca i progovori, malo povišenim glasom:

– Tetka, otvori, ja sam... Sanela!

Napokon: vrata se otvoriše. Na njima se ukaza, prije bi se reklo, začepi ih neobićno krupna žena, crne puti, razbarušene, neuredne, crne kose, koja je mjestimićno bila vrlo rijetka; ženetina je djelovala tako zbunjeno i smušeno, da me je odmah neodoljivo podsjetila na nesretnog brata. Na licu joj se, kao iz otvorene knjige, mogla ćitati ljutnja i nezadovoljstvo zbog bratovog i bratićinog dolaska. “Ko zna šta radi, od ćega živi, pa joj se sad na vrat usturiše još i takav brat i djevojćica. Nije joj lahko”, mislim, nastojeći opravdati takvo Nurkino ponašanje.

Sanela joj se, grcajući u suzama, baci u zagrljaj i zaćas se sva utopi u narućju ove masivne žene, ukratko je obavještavajući o ocu. Onda se sjeti i prošapta:

– Tetka, daj ovom ćiki novac da plati taksisti.

Ženetina, nimalo nježno, odgurnu djevojćicu pa stade da se muha, govoreći kroz stisnute zube:

– Evo, br'te, sad ću ja donijeti...

Čujem je kako tumara po stanu i lupa, otvarajući škripava vrata, vjerovatno, nekakvog starog ormara. "Ja sam svoje obavio", pomislim. "Već mi je svega i preko glave. Da mi se što prije dovući do kreveta da se valjano naspavam i odmorim."

— Eto, Sanela, ja sad odoh. Reci tetki da ću ja platiti taksisti — kažem i žurno izadem napolje.

Iza leda čujem bat Sanelinih sitnih koraka; trčala je za mnom i molila da sačekam dok tetka nade novac. "Odnio davo i novac i sve! Halalusum, Sanela!", zaključim u sebi i ubrzam hod, da što prije stignem do taksija. Za mnom dotrča i izbezumljeni čovjek. Gombajući se s njim, nekako udem u automobil, zaključam sva vrata te pokretom ruke dam znak vozaču da što prije krene. Husein obigrava oko auta, navaljuje na sva četvera vrata, htio bi pošto-poto s nama. Nijemac se malo uplaši. Vidi da s ovim čovjekom nešto nije kako treba pa, manevrišući brzo, okrenu vozilo i pričepi po gasu. Kroz prozor spazih još samo to: kako Husein, široko raširenih ruku, sličeci strašilu za ptice, iskrivljenog vrata i glave, na kojoj se vihorilo nekoliko pramičaka slijepljene kose, otrča kroz kapiju prema ulazu zgrade; i Sanelu, dok je stajala ukrućeno, nalikujući Kipu slobode, ispraćajući me i zahvaljujući svojim umiljatim dječijim pogledom.

Najzad odahnem.

Dok smo se vozili ulicama Minhena, misli mi nakratko ponovo odlutaše u dragu Bosnu, na rat koji dolje bjesni svom žestinom, na sve hrabre branitelje i na cjelokupni bošnjački narod, koji proživljava jedno od najvećih i najtežih stradanja u svojoj dugoj, hiljadugodišnjoj historiji. Iz crnih, turobnih misli trže me vozačev glas. Obraća mi se na njemačkom. Ja nemoćno širim ruke, sliježem ramenima. Šta mogu — nismo, burazeru, iste sorte. Onda u bujici kao čelik tvrdih riječi, isprekidanih grohotnim smijehom, razabirem nešto kao:

“... vas mozgen, vas mozgen...” Naravno, meni se tako samo činilo, jer sam za njemački jezik pravi laik.

— Ja, ja, vas mozgen, vas mozgen — velim i usiljeno se osmijehnem, koliko radi učtivosti, a ovamo u sebi mislim: “E, moj ludi Švabo! Kad bi ti nešto dolazio, reći ćemo, iz zlehude Bosne i kad bi ti srpski fašisti (a fašizam je, koliko me pamćenje služi, vaš, švapski pokus u svjetskim razmjerama) nanijeli onoliko zla koliko nanose Bošnjacima, koliko su nanijeli jadnom Seniki, i ti bi bio sav bezmozgen.”

Sve vrijeme dok je izgovarao ono — kako sam ja razumio — “vas mozgen”, Nijemac se čvoketao kažiprstom po čelu. Sad naglo skide kažiprst s čela, unese mi se u lice i, već poslovno ozbiljan, nešto me je uporno pitao. Po tonu njegova glasa, po čestoj upotrebi vokala “a” u upitnom značenju na kraju rečenice i, naročito, po čestoj upotrebi imenice štrase, čije mi je značenje od ranije bilo poznato (kao i značenja još desetak riječi “mog” njemačkog jezika), lahko zaključih da želi saznati adresu na koju treba da me odveze. Brzo zavučem ruku u džep, izvadim notes s adresom i poturim mu pod nos. Taksist zadovoljno klimnu glavom; otad zašutjesmo i do kraja vožnje nismo niti pokušavali da uspotavimo bilo kakvu komunikaciju. Razmišljao sam o tome kako zbog nepoznavanja nijednog jezika na kome bismo se mogli sporazumjeti, zapravo smo jedan za drugog gluhonijemi. Tad sam, kao i mnogo puta ranije, shvatio pravu vrijednost poznavanja svjetskih jezika i već utonuo u polusan dodoh nekako do zakašnjelog, i stoga beskorisnog, zaključka: kad bih ponovo imao priliku da učim, postao bih poliglot.

Tog dana spavao sam neuobičajeno dugo, čak do poslijepodnevnih sati. Pošto sam ustao iz kreveta, primijetio sam da sam u stanu sam. Sjetio sam se da je moja prijateljica na poslu, a njena kćerkica u školi. Osjećao sam se odmoran i naspavan. “Oh, kako san krijepi čovjeka!”, pomislim, uputivši se u kuhinju.

Uskoro čitav stan zamirisa jakom crnom kahvom. Uz kahvu i cigaretu sjetim se događanja s ocem i djevojčicom. U džepu pantalona još uvijek su mi se nalazile cedulje s brojem telefona i adresom Nurkinog stana. Odlučim da okrenem broj telefona i raspitam se za moje sinoćne saputnike, Huseina i Sanelu.

– Halo, dobar dan!...

– Dobar dan! Izvolite, koga trebate? – prekide me, ne dozvolivši mi da se predstavim, nepoznat ženski glas s druge strane žice.

Nepoznatoj ukratko objasnim šta se dešavalo u putu između oca i kćerke i da sam im pomogao da dođu do Nurkinog stana. Pitam za Sanelu i Huseina.

– Ovo je susjedni stan. Nurka nema telefon u stanu pa se koristi mojim. A kako smo zemljaci i komšije, poprilično smo upoznati sa svim. Sanela je dobro. Trenutno spava.

– A Husein?... – uporno navaljujem.

– Pa, šta da kažem?... I on je, sad-zasad, dobro.

– Znači, sve je uredu? Zbrinuti su?

– Da, zasad je sve uredu. Hvala vam što ste im pomogli!

– Nema na čemu. Dovidjenja, prijatno – kažem, spustim slušalicu, pocijepam papiriće i bacim ih u korpu za otpatke.

Nikad i ništa više nisam saznao o bošnjačkim muhadžirima: jadnom Huseinu i nesretnoj Saneli. Nisam, kažem, a volio bih.

U Zenici, 6. 6. 1993.

Imaju li ptice dušu

Kao odrastao čovjek, sad već u srednjem životnom dobu, često se sjetim goluba Jare, tako sam ga zvao, i događaja vezanih uz njega. Ali i drage majke, koja se nesebično brinula o meni, ovako nepokretnom, i trudila se da mi priskrbi sve što poželim, a što je u njenoj moći. Ali, vremena su bila teška i nije mogla mnogo. Ono što je mogla, i čega mi nije nikad nedostajalo, dijelila je nesebično i u izobilju. A to je majčinska ljubav, taj zaštitni omotač, ta druga ovojnica, koja me štitila od zlih ljudi i njihovih zlih namjera, kao i od drugih zala ovog svijeta. Naravno, sjećam se i pitanja postavljenog majci, nakon Jarine tragične smrti, kao i njenog odgovora, nakon čega sam bio beskrajno tužan. No, da vas ne ubijam tolikom neizvjesnošću i znatiželjom, najbolje je da vam ispričam priču od samog početka, od mog, da li sretnog ili nesretnog, rođenja.

Majka kaže da sam rođen jednog nevjerovatno hladnog, olujnog petka, oko tri sahata popodne. Bila je sama, a prokmećao sam za sobnim vratima, gdje su majku savladali porođajni bolovi. Uskoro se pomolila strina Siha, nekako ušla pored majke u sobu i našla joj se u pomoći. Otad sam rastao nepokretan, zbog urođene cerebralne paralize donjih ekstremiteta. Zatim mi je bilo sudeno da čitav život provodim u invalidskim kolicima. Pa iako sam nastojao da to prihvatim

kao dosudenu mi sudbinu, često sam bivao tužan, nervozan pa čak i depresivan. Naročito dok bih posmatrao svoje vršnjake, kako nesputano i radosno trče seoskim sokacima, igraju se raznih igara i raduju se punoći života. Kasnije, odrastajući, sam se pomirio sa svojom zlom kobi. Pomislio sam: „A zar da hulim na Boga?“, i od tog dana svim silama sam se trudio da ne mislim na svoju nesreću, shvaćajući da je život jedan i veoma kratak. Nastojao sam da od njega uzmem barem onoliko koliko mi nudi, a s obzirom na moj fizički nedostatak.

Ali, dok sam još bio tužan i nesretan, često bih zahtijevao da me neko od ukućana doveze na naš mali balkon, otkuda bih iz invalidskih kolica čeznutljivo posmatrao kako se razgorijeva još jedan proljetni dan i kako razgoropadeno pulsira život. Naravno sa svim svojim čarima, a za koje sam tad smatrao da su dostupne samo fizički zdravim insanima. Najteže bi mi padalo kad bi putem pored mog balkona nailazio Nesko, šesnaestogodišnji šumarev sin. Bio je jedar, crven u licu, zdrav kao drijen. Ma, brdo s njim da razbiješ, što bi rekao narod. U oca jedinjak, razmaženjak i, očigledno, bešćutni samoživko. Čim bi me ugledao, raskesio bi se nalik pečenom krompiru i zakokodakao:

– Ha, gdje si, Hare, nepokretno jare, he, he!... (Puno ime mi je Muharem, ali me ukućani iz milja češće zovu Hare.) Hajde sidi dolje da šetamo i da igramo fudbal, he, he!... – Ili bi lupao slične nesuvisle šale. S očitom namjerom da mi se naruga i da me povrijedi.

Ne znam zbog čega je to baš meni činio. Ničim to nisam kod njega zaslužio. Niti sam želio bilo kome učiniti nešto loše, a niti sam mogao, sve i da sam htio. Stoga su mi teže padale njegove posprdne riječi, njegovo očigledno zlonamjerno ismijavanje. Ja bih tad gorko zaplakao i pozvao nekog od ukućana da me vrati u našu malu dnevnu sobu. Tu bih u

sebi duboko patio, dugo, dugo, ne mogavši zaboraviti svoju zlu kob, na koju bi me ironično podsjećao Nesko, svaki put kad bi me ugledao na balkonu.

Tog dana, na svu sreću, putem nije nailazio Nesko. I dok sam u miru, a s tugom u srcu, čežnjivo posmatrao dječake kako na livadi igraju nogomet, odnekud je na ogradu naše terase sletio golub. Nalazio se na rukohvat od mene. Počeo me posmatrati. I ja njega. Njegovo perje bilo je iznijansirano raznim bojama. Sivom, crnom, bijelom, plavkastom pa i ljubičastom... Šareno. Možda malo tačnije rečeno: grahorasto. Nije me se uplašio. Naprotiv. Svojim ružičastim nožicama odlučno je krenuo prema meni. Instinktivno sam ispružio ruku. Prhnuo je na moj dlan. Znatiželjno me posmatrao svojim lijepim, staklastim okicama. Čini se da je stekao potpuno povjerenje u mene jer je odlučio da prhne na moje desno rame. I tu je ostao barem desetak minuta. A kad je htio da odleti, zagugutao je svojim milozvučnim glasom. Je li to bilo slučajno ili je htio nešto da mi kaže, ostat će mi zauvijek nepoznato. Nismo poznavali jezik na kome bismo se sporazumjeli. Osim ako to nije bio jezik ljubavi...

Od tog dana ja sam redovito izlazio na našu terasu, a gotovo da nije bilo dana kad na moj dlan ne bi sletio moj mali pernati prijatelj. Sprva sam ga htio nazvati Grahoran. A onda sam odlučio da je ljepše i prikladnije zvati ga Jaro. Družili smo se cijelo proljeće i veći dio ljeta. On je postao najveća moja radost i ljubav. U znak našeg prijateljstva redovno bih ga počastio kakvom hranom: zrnavljem pšenice, kukuruza ili mrvicama hljeba, ostavljenih od mog obroka. On je svoju zahvalnost iskazivao na svom jeziku, tako što bi mi na polasku neizostavno izbiflao svoju gugutanku.

No, prolazeći putem pored naše terase, goluba Jaru, naše prijateljstvo, moju radost i sreću nije mogao trpjeti šumarov Nesko. U početku nam se svetio samo verbalno. Smišljao bi

razne rugalice, upućene meni i mom golubu. Jedna od njih je:

— Hare, jare! Tvoj golubanko je obični posranko, he, he... Otjeraj ga da ga više ne gledam.

I dok bih ja plakao, on bi uživao u tome. Išao je dotle da mu verbalna vrijeđanja nisu bila dovoljna. Jednog dana se pomolio noseći pune džepove kamenica. Njima se stao bacati na mog goluba. Jednim ga je pogodio u nogu i slomio mu ju je. Ja sam tad zaplakao, a na pojavu moje majke Nesko je pobjegao, bestragom. Majka mi je pomogla da malim daščicama učvrstimo slomljenu golubovu nogu i da ga liječim. Nalazio se stalno na našem balkonu. A ja sam ga dvije sedmice hranio i brinuo se o njemu. Oba smo bili sretni kad je ponovo mogao da leti. Ali, sretan zbog toga nije bio i Nesko. Nastavio me maltretirati pjesmama rugalicama, a katkad bi na moju terasu, krijući se iza živica, uputio i pokoji kamen. Ja bih tad zaplakao i pozvao majku, a on bi se dao u vratolomnu bježaniju.

Moj prijatelj, moj Jaro, nedostajao mi je čak i noću, pa sam ga često sanjao. Sjećam se zadnjeg sna. Neobičnog sna, do apsurdna.

Kao ja lutao i zalutao u nepoznatoj mi zemlji. Ali, zamislite, lutao na vlastitim, zdravim, nogama. Bit će po onoj: Babi se snilo šta joj je milo! Zemlja je to nekih šeika, maharadža, šta li? Puna ljepota neizmjernih. Hoćeš parkove nepregledne, pune zelenila i cvijeća, hoćeš palme visoke, toliko visoke da se vežu za samo nebo, hoćeš smokvike pune dozrelih smokava, ma sve ljepota do ljepote. Razgledajući razrogačenih očiju i ne znajući čemu da se prije, ili više divim, naidem pored ogromne raskošne palače. Ispred nje drvo pozlaćeno. Na najdonjoj grani krošnje gnijezdo. U gnijezdu moj prijatelj Jaro. Oba mu krila slomljena. Zastanem i kroz suze ga pitam šta mu se desilo. On stade da guče, ali nekako ljudskim jezikom, tako da sam razumio svaku riječ:

– Ja nisam golub. Ja sam golubica. Prije toga, bila sam krasna princeza, rodom iz susjedne zemlje. U ovom dvoru živi mlad i lijep princ. On se u me bio zaljubio, a kad je htio da se sa mnom oženi, njegova majka kraljica nije mu dozvolila. Ona je istovremeno bila i čarobnica. Poznavala je tajne vraćanja. Ne mogavši spriječiti sina na drugi način da me uzme za ženu, ona me začarala, pretvorivši me u golubicu. Dok sam ležala u gnijezdu, stazom pored gnijezda prolazio je Nesko. Bio je preobučen u prosjaka. Ugledavši me, s ramena je skinuo štap na kome se nalazila prosjačka torba. Udarcima štapa slomio mi je oba krila. Imao je namjeru da me ubije. To bi se svakako i dogodilo, ali ga je ugledao mladi princ. Nesko je pobjegao, a princ je dugo plakao i tužio, žaleći me.

Dok mi je Jaro kazivao svoju tužnu životnu priču, iz palače nam se približavala kraljica, prinčeva majka. Prilazeći nam, cinično se nasmijala i rekla:

– Znam ko si i odakle si. Sve o tebi znam. Jedino ti možeš izliječiti ranjena krila svojoj prijateljici. Ali ako prihvatiš jedan uslov.

– Prihvatam, samo reci koji – izbiflao sam bez imalo razmišljanja.

– Nakon toga, i tebe ću začarati. Postat ćeš golub, zauvijek. Pogledao sam svoju nesretnu prijateljicu i brzo rekao:

– Uredu, pristajem!...

Kraljica se iznenadila mom tako brzom pristanku, ali se odmah zaputila u palaču. Uskoro je stigao sluga koji je donio mehlem, čiste zavoje i toplu vodu. Ja sam nastavio previjati i njegovati golubicu sve dok joj oba krila nisu posve ozdravila. Tad mi je rekla:

– Liječeći moja krila, učinio si dobro djelo. Ustvari si mi spasio život, prihvatajući tako za tebe nepovoljnu okolnost: da ćeš se pretvoriti u goluba. Ali, zbog tvoje nesebične dobrote i ja ću tebe obilato nagraditi. Odletjet ćeš sa mnom mojoj

prijateljici čarobnici, koja će s nas skinuti čini zle kraljice. Ponovo ćemo biti ljudi.

Kad se to desilo, golubica je ponovo postala princeza, kao što je i bila, prije nego ju je začarala zla kraljica. Sa zahvalnošću je progovorila:

Ja sam u oca jedinica. Ti ćeš sa mnom poći u naše kraljevstvo. Ja nikad nisam voljela kraljicinog sina. Zato ćeš ti biti moj princ. Za tebe ću se udati i živjet ćemo sretno u našem kraljevstvu. Tako je i bilo. Nakon vjenčanja s prelijepom princezom, nastavili smo sretno živjeti na dvoru njenog oca. A zatim sam se, nažalost, probudio.

Dok me majka u invalidskim kolicima prevozila na terasu, imao sam nekakav ružan predosjećaj. Predosjećaj – da bi se danas moglo dogoditi nešto veliko, veliko, a ružno. To je bio razlog što sam se loše osjećao. Obuzela me silna nervoza, pa čak i paničan strah, strah od toga što će se desiti. A nisam mogao pretpostaviti ni kome ni kako, ni zašto. Neizvjesnost je pojačavala strah i nervozu. Tim prije što je dan odmicao, a moj Jaro se nije niotkud pojavljivao. Prošlo je uobičajeno vrijeme njegovog dolaska. Pobojavao sam se da mu se nešto desilo. Obuzimala me tuga, da bi se on napokon pojavio. Sletio mi je na dlan i kao da se izvinjava, počeo je svoju neuobičajeno dugu gugutanku. Ah, koliko sam se radovao svom prijatelju, a koji mi je, eto, polahko vraćao dobro raspoloženje. Dok sam se tako kravio, začuh zvuk, sličan kao kad bi kamičak udario u suhu dasku, a odmah zatim opazih kako se moj prijatelj presamiti preko mog dlana. Iz glave mu je pocurila krv. Vidio sam ranu na mjestu gdje je pogoden. Moj Jaro je umirao na mom dlanu, otežući ružičastim nožicama. Nije mu bilo pomoći. U trenu sam opazio nešto što me jako rasrdilo. Na bogazu između dviju živica opazio sam Nesku. U ruci je nosio vazdušnu pušku. Pretrčao je bogaz i nestao u komšijinom kukuruzu. Kroz glavu mi je brzo prohujalo:

„Dakle, Nesko je ubio mog goluba, mog Jaru!“ Zajaukao sam iz sveg glasa. Kao bez duše dotrčala je moja majka. Ispričao sam joj šta se desilo. Ona je moju glavu stavila u svoje krilo i tako me tješila.

Uskoro su moji ukućani, po mojoj želji, pokopali mog Jaru u našoj bašči, nedaleko od terase. Želio sam da njegov mali grob mogu posmatrati svakog dana. Jaru, i naše prijateljstvo, nikad nisam mogao zaboraviti i preboljeti. Jednog dana upitao sam majku:

– Majko, imaju li ptice dušu? Idu li one u Džennet? – Bilo mi je mnogo važno da to saznam.

– Čini mi se da sam od nekog čula kako po našoj vjeri, islamu, životinje nemaju dušu, i ne idu u Džennet. Ali, nisam u to posve uvjerena. Morala bih pitati našeg hodžu Sefera. On svakako zna.

Njen odgovor me mnogo rastužio. Razočarano sam pomislio: „Mnoge životinje imaju dušu, široku i toplu, kao moj Jaro. I trebale bi preseliti u Džennet! A neki ljudi uopće nemaju dušu, kao ovaj Nesko. Džehennem bi trebao da bude njihovo vječno prebivalište!“

Kalošević, 4. 12. 2021. godine

Zime i proljeća moga djetinjstva

Uprkos svemu, momčić je pregurao tu tešku upalu pluća i nastavio rasti. Sad je već pravi momčina jer je napunio čitavih pet godina. Takav je momčina, da bi ga majka nosila nakrkače kad bi pošli komšijama ili rodacima na prelo, da kako prekrate ove duge zimske noći. A snijeg zarokao odraslina do pasa. Pod njihovim nogama prtina škripi, buni se, dok od silne hladnoće učestalo se čuje puckorenje kore na jednom drveću. Odrasli se plaše da negdje ne slete s prtine jer bi imali muke da ponovo izbahuljaju na nju. Mjesečina ucakalila pa vidiš dinare brati. S krovova kuća nanizale se ledenice dugačke i debele, nalik pletenicama kaloševačkih cura. A po snijegu se nahvatala čvrsta kora te su dječaci i mladići okupirali okolne bregove i brežuljke, pretvorivši ih u noćna skijališta. Bila su to vremena kad bi prvi snijeg narokao i po metar-dva visine i ne bi odlazio po dva i po pa i tri mjeseca. Samo bi dopadavao i dopadavao, a zima bi stezala svoje ljute okove kao neraskidive sindžire. Te noći prelili smo kod rodaka Rame i supruge mu Fate. Djeca im odrasla i kao ptići iz gnijezda odlepršali, raselili se na sve četiri strane svijeta. Ostali oni sami kao dvoje siročadi. Ljudi pričaju o njihovoj ljubavi u mladosti. Poput Romea i Julije. A sad, ne govore. Živi svako za se, u odvojenim prostorijama. On ide narodu na dnevnicu; ima dvije kravice, malo obradive

zemljice i od toga preživljava. Voli mnogo čitati knjige. Ima štaviše i svoju skromnu biblioteku. Iskreni je vjernik, redovno praktikuje vjerske obrede; nerazdvojni mu je prijatelj mali tranzistor, na kojem redovno sluša vijesti i muziku, sevdalinke. Pošten je, pravedan i, bez sumnje, dobar čovjek. Fata se bavi alternativnom medicinom. Ljekari su daleko, putevi i prevoz nesigurni i zato je tu Bika Fata. Svi je od milošte zovu Bika, ili Bika Fata. Kako i ne bi kad bi bilo teško pobrojati koliko je žena kojima je ona prilikom porodaja bila babica i koliko je djece kojima je bila „bika“. I ne samo žena. Još mnogo više je krava kojima je pomogla kod oteljaja, jer su veterinari u to vrijeme bili prava rijetkost. Ako se ko razboli, odmah bi pritekla u pomoć, sa svojim mehlemima, travama i čajevima. Osunećenu djecu redovno bi previjala, spašavala ljude od ujeda zmija otrovnica, a liječila i od drugih povreda. Za svoj humanitarni rad nikad nije tražila plaću. A ljudi bi joj u znak zahvalnosti često nasilu uguravali kakve poklone, rjede novac. Bilo je veliko siromaštvo i ljudima je falilo svega za preživljavanje, a najviše novca. Ramo i Fata su sa svima bili u dobrim odnosima, samo nisu jedno s drugim. Između njih bi planule žestoke svade, ali i tuče, pri čemu bi Bika Fata gotovo uvijek izvlačila deblji kraj. Pitam se: zar je tako mali korak od ljubavi do mržnje. Neki kažu da jeste. I da ih dijeli zid tanji od paukove dlake. Imali su u živici pored puta golemu jabuku, šareniku. Kasnije, kad malo porastem, mnogo puta ću kušati te najukusnije jabuke, koje sam ikad probao. Ja bih progonio stoku na pašu, a jabuka puna Ramina ograda i jarak pored nje, naročito nakon ljetnih oluja. Začas bih ih ubrao, punu košulju ili majicu i radosno othitio za govedima.

Čim bi ko hrupio od gostiju, Rami u maloj kuhinji odmah bi se pridružila i Fata. Sjedila bi s gostima i pričala, ali i s Ramom, kao da i nisu u zavadi. Izvana je izgledalo kako je između njih sve uredi. Jer bi ona nutkala i goste i Ramu

slatkim gurabijama, pekmezli hurmašicama, halvom ili kakvim drugim kolačima, što bi ih iznosila pred musafire. Tako je bilo i te noći. Dok su stariji srkali nekakvu surogat-kahvu, otac je Rami odao malu tajnu. Tajnu da lijepo pjevam. Tad sam zaista imao milozvučan glas. A kasnije, odrastanjem, upala krajnika i glasnica učinili su da mi glas postane hrapav i nelijep za slušanje.

– Haj' nam otpjevaj jednu, neka Ramo i Bika Fata čuju kako ti umiješ lijepo pjevati – reći će moj otac.

A ja... kao i većina djece, ja se malo stidio, malo snebivao, a malo se pravio važan i tako otezao s pjesmom. Ustvari sam tvrdio pazar iako sam bio nestrpljiv da im što prije pokažem kako sam dobar pjevač. Onda me Ramo ponudio kockom šećera i tako me jeftino kupio. Istog časa sam zapiskutao:

– Lila nana sina pehlivana. Pola Srba, pola Muslimana, haj!

Mom pjevanju i takvim stihovima slušaoci su se smijali. Ma šta smijali?! Kocenuli su se od smijeha. Zatim je moj otac objasnio kako je negdje živjela neka žena, koja je vodila ljubav i sa Srbinom i s Muslimanom. Kad se dijete rodilo, ona nije znala čije je. Dok bi ga ljuljala u bešici, smislila je takvu pjesmu i tiho mu ju je pjevušila. To ispričao rodak Meho, ja čuo, svidjelo mi se i, eto, i sam sam je zapjevao. A otac reče:

– Ta pjesma je bezobrazna i nemoj je više pjevati. De neku drugu.

I ja počnem:

– Zaplakala Edhemova majka, jer izgubi Edhema junaka. Ubiše ga, skinuše odijelo, osta majci crno mrtvo tijelo. Mrtvo tijelo niko ne sahrani već ga jedu zvijeri i gavrani...

Slušajući stihove, svi su se uozbiljili i nabrali čela, a moja majka i Bika su šamijama brisale suzne oči i glasno šmrcale. Ne uspjeh pjesmu ispjevati dokraja, jer me otac grubo prekide:

– Ne tu, Šado! Ta se ne smije pjevati. Čut će te milicija pa će nam prilijepiti koju palicu po zadnjici.

Ja se nadem uvrijeđen pa ljutito podviknem:

– A koju ću onda... kad mi ne daš nijednu?! Sad neću više pjevati! – i stanem se duriti.

– De onu: Kad ja podoh na Bembašu na vodu...

– E, neću sad ni tu... – tvrdio sam pazar i durio se i dalje, jer sam shvatio da sam u središtu pažnje odraslih, što mi je svakako godilo. Ali je ovaj put intervenisala Bika Fata. Potkupila me s pola gurabije i kokošijim jajetom. Otcvrkutao sam im još par pjesama, dok su se oni spontano smijali i hvalili moje umijeće.

Zima, ma kako bila teška i duga, ipak je netragom nestala. Zamirisalo svijetlo i toplo proljeće, a mojoj majci javile kone Šeričke da će joj popodne doći na sijelo. Oca nije bilo kod kuće, od muškaraca samo ja. U maloj sobi razrahatilo se na hasuri i strukama ponjava sedam-osam žena i raspričalo, kako to samo žene znaju, pogotovo kad se ne ustručavaju odraslih muškaraca. Riječ je o tri-četiri svekrve i isto toliko njihovih snaha. Na me uopće nisu obraćale pažnju. Mislile su kako tako malo „ćohle“ ništa ne razumije ono o čemu pričaju. A ja sam itekako razumio, ne baš sve tad, ali odrastanjem svakako, kad god bih se sjetio njihovog razgovora.

– Jesi l', Mino, bogati, progovorila sa svojim Vehbom? Il' još jednako ne govorite? – upitat će moja majka najstariju među ženama.

– Ma kakvi, draga Rukaja. Evo uskoro će punih dvadeset godina kako ja s njim, a tako ni on sa mnom, nisam progovorila ni jednu jedinu riječ. On zimi ima svoju sobu, ljeti verandu, a tako ja svoju. On sebi priprema hranu, pomalo pijucka ljutu rakiju, pere veš, sprema posteljinu i svako od nas odvojeno

živi svoj usrani život – odgovorila je posve hladnokrvno Mina. Očito, navikla se na takvog Vehbu i na takav, kako ona slikovito reče, usrani život.

Vehbo i Mina su naše dalje komšije. On je već desetak godina u penziji, a zaradio ju je u tesličkoj „Destilaciji“. Na posao je cijelog radnog vijeka odlazio i vraćao se pješice. Ovisnik je o alkoholu još iz mladosti. Svakodnevno pije rakiju šljivu, stalno je ukiseljen u njoj, ali ga nikad i niko nije zapamtio pijanog, pogotovo da se valja od pijanosti. No on rakiju obavezno pije uz mezu. Njegova tagarica u pocrnjeloj od vatre taganji uvijek je na peći, pored njega. Voli se družiti: s ljudima, djecom, životinjama, bilo s kim – samo ne s Minom. „Žene su ti proklete od Boga. Svaka ona za savjetnika ima najgoreg šejtana, Iblisa.“ I: „Bog je ženama pamet ostavio u hali“ – samo su neka od njegovih „mudrih“ zapažanja o ženama. Imao je jarane s kojima bi najradije sjedio, seirio, pričao i pjevao, razumije se, uz ljutu šljivu. To su komšije mu Huso, Ismet i harmonikaš Dervo. Često bi sjedili dok nastupa akšam i najčešće bi pjevali poznatu sevdalinku: „Ah meraka u večeri rane...“ Najviše bi pjevao i na harmonici ih pratio jednooki Dervo. On je samouki harmonikaš pa bi ljudi za njega govorili da ne svira već ćurlika. Ali to njima nije smetalo već bi Vehbo od meraka gotovo neprekidno sukao i zavijao svoje impozantno dugačke brkove. Sad lijevom pa desnom rukom, naizmjenično, čas lijevi, čas desni.

– A je l', Mino – uplete se sad u razgovor i Hankija, što je došla sa snahom Đulbom – kako ba za one stvari, a ne govorite, ma znaš ba na šta mislim, he, he?...

Shvativši na šta aludira, za Hankijom u jedan glas prasnuše u smijeh i ostale žene, dok će ti moja mati postidjeti Hankiju:

– Draga Hankija, de 'š ba to pitati staru nanu Minu, ma sramota je?!

— Neka je pitala — ne da se zbuniti nena Mina. — Ona misli di sam ja ostarila da sam to zaboravila. Ma nisam, zdravlja mi, samo što bi duša šćela, al' tijelo više ne mere. A moj Vehbo nikad to nije prekido, sve'dno što smo u zavadi. Kad mu prahne, u po dana u po noći, on bi dodi, ja podignem noge, on svoje otanca i nama oboma spadne mrak s očiju. I svako zadovoljan i radostan ode za svojim poslom.

— Ama, zdravlja ti, progovoriste l' za to vrijeme ijednu riječ? — znatiželjna je Melćina snaha Mula.

— Jok, sestro. Ni mrku, ni bijelu.

— Radite l' to još uvijek? — znatiželjna je i dalje Hankija.

— Hm, radili smo doskora. Vehbo bi i sad šćeo, samo ja više ne mogu. Duša bi, al' tijelo ne mere.

Nakon ovih riječi nane Mine društvo ponovo prasnu u grohotan smijeh. Dok će ti tek tad Selva, Almasina svekrva, primijetiti:

— Ma šutite, žene, da bi l' vas dedo pas'i. Čuje sve maksum šta pričamo. Sramota je!

Kao po komandi sve žene svrnuše poglede prema ulaznim vratima, gdje sam, miran kao duh, sjedio na skemliji. Hankija se ne dade lahko zbuniti, te će ti reći:

— Ne razumije on to ništa, mali je još. A i da razumije, što fali. Sve je to za i'sane. I njega će to uskoro zanimati.

Hankija je svakako bila u pravu. Za godinu ili dvije ja sam već počeo maštati o svojoj prvoj ljubavi. Nalazila se sa mnom u prvom razredu i sjedjela u klupi ispred mene.

Vatreni konj, zvani Ćiro

Od drugog pa do četvrtog razreda učitelj mi bio Mirko Bašanović. Komšija. Selo mu udaljeno od mog blizu tri kilometra. Također mlad momak, tek završio školu za učitelje. Zgodan, smeđe talasaste kose, smeđih očiju, mršav, srednje visine. Imao je i jednu posebnost: na lijevoj ruci nosio je kratku pletenu rukavicu. Ruku je gotovo uvijek držao u džepu pantalona. Od nekog sam saznao i zbog čega. Suština je u sljedećem. Stopirao je kamion. Čovjek ga je povezao. A kad je izlazio, Mirko je nezgodno stavio prste u šipilo vrata. Vrata su se zatvorila i presjekla mu nekoliko prstiju. Dolazio je i odlazio biciklom, kojim je upravljao desnom rukom, lijevu bi vadio iz džepa samo ako je to nužno. Lijepo je svirao prim, na našim časovima muzičkog. Bio je neoženjen. Prema odraslima veoma uljudenog ponašanja, a nas djecu mnogo je tukao. Repertoar mu je bio širok: od pruta, pritke, čvrke iza uha, šamara pa do šutanja nogom, naročito po zadnjici. Tukao nas je za sve i za ništa, za najmanju sitnicu. Maltretirao nas je na razne načine. Sjećam se kako bi nam se prsti ruku obojili u crnu boju kad bismo ljuštili orahe. Učitelj je svakodnevno pregledao higijenu svojih daka. Čim bi opazio takve prste, naredio bi da idemo na Studenac i da ne dolazimo dok s njih ne speremo tu crnu boju. Naravno, samom vodom bilo je to nemoguće. Mi bismo prste trljali o beton, no svaki put

on nas je vraćao jer je bio nezadovoljan kako smo ih oprali. U strahu od njegovih batina, ribali smo betonom da su se po prstima pojavile rane iz kojih bi potekla krv. Mi bismo glasno plakali, a on je bio nezadovoljan izgledom naših ruku. Zato bismo morali skupiti sve prste na ruci, a on bi nas šibao po vrhovima prstiju i noktima, da bi katkad i krv iz njih potekla. Tukao je dake zbog neprimjerenog ponašanja, ali i zbog neznanja gradiva, neuradene zadaće ili zbog dojave o neprimjerenom ponašanju pri odlasku i povratku iz škole. Dake problematičnog ponašanja znao bi nagnuti preko klupe i tući ih štapom po zadnjici, nogama pa i leđima, da su bivali šareni kao djetlići. Sreća moja pa nisam bio problematičnog ponašanja. Zaista me je rijetko kažnjavao na bilo koji način. Kad bi to činio, najčešće bi to bilo zbog ruku isprljanih orasima ili zbog tuče s đacima koji bi me provocirali. Bio sam super odlikaš te me je zbog toga cijenio, štaviše i volio. Za samo jedan dan znao bi mi dati i po četiri-pet petica. Također bi mi javno čestitao i pohvalio me pred svima – što se rijetko dešavalo drugim đacima. Najčešće sam mu asistirao pred tablom. Ili ako bi nekad iz nekih razloga morao napuštati časove, redovno bi mene zadužio da radim s đacima i da pazim da sve bude uredi za njegovog odsustva.

No, jedne takve, nepravedne, kazne sjećat ću se dok sam živ. Ako sam za nešto kriv, kaznu prihvatam bez ljutnje i obično je brzo zaboravljam. Ali ako sam kažnjen „na pravdi Boga“, e, to me jako zaboli, i takvu kaznu nikad ne zaboravljam. A tog dana, na jednom času tri dječaka su odlazila u školski vanjski zahod. Ja sam bio četvrti. Jedan (ili više njih) od mojih drugova pomokrio se po zidovima, da je sva malta bila mokra. Neko je to dojavio učitelju i uslijedile su kazne. Učitelj nije mogao utvrditi pravog krivca već je odlučio kazniti nas svu četvericu. Prvo smo pokušali tri-četiri „vruće“, a onda nas je zaključao u zapišani zahod u kome smo morali

prestajati do kraja nastave. Bio sam tako odgojen da takvo nešto ni usnu mi ne bi naumpalo, a kamoli da bih to učinio u stvarnosti. Nužnik je bio tijesan za nas četvericu. Noge su nas zaboljele. Jedna cigla je bila izostavljena i taj otvor je služio kao prozor. Pa ipak, bilo je jako zagušljivo da smo se gušili u smradu. Teško me zaboljela ta nepravda i tu mu kaznu neću nikad zaboraviti, niti oprostiti.

8

Za te tri godine Mirkovog učiteljavanja bilo je mnogo uobičajenih, svakodnevnih događanja, kojih se dobro sjećam, a onih značajnih i nije bilo baš previše. Neke ću vam upravo kazivati.

Dan ranije učitelj nas je obavijestio da ćemo sutradan ići u Jelah, gledati zakazanu kinopredstavu. Rekao je da to prenesemo roditeljima i da se adekvatno spremimo. Naravno, to je za nas dake bio neizmjereno značajan i radostan događaj. Meni je to bio prvi film (vjerovatno i ostalim dacima) koji ću gledati u životu. U povratku kući ni na šta drugo nisam skoro ni mislio. Jedva sam čekao sutrašnji dan. Te noći dugo nisam mogao zaspati. Prevrtao sam se kao da ležim go u koprivama, da me majka morala ukoriti. Najzad je osvanuo i taj dan. Jesenji. Vedar, sunčan i topao. Iako je bio dvadeset i drugi novembar. Davne 1963. godine. Majka je od oca nekako iskamčila dvije banke i dala mi da sebi štagod kupim. Pred školom nas je učitelj postrojio. S nama je bio i stariji razred, koji je vodio učitelj Medo. Po običaju, nalazio sam se na čelu kolone daka, zajedno s Refkom. Učitelj je rekao da povedem svima nama poznatu pjesmu, a da me ostali daci prate. Neke od nas ispraćali su i roditelji. Na avlijskim kapijama stajali su i posmatrali nas brojni mještani. Pjesma je zagrmjela iz naših grla:

„Kraj Sutjeske hladne vode/ barjak časti i slobode./ Kraj Sutjeske hladne vode/ hej, barjak časti i slobode.

Leprša se iznad glave/ komandanta druga Save./ Leprša se iznad glave/ hej, komandanta druga Save...”

Uz pjesmu i priču pobjeđivali smo metre i kilometre. Iza nas je ostajala samo uznemirena makadamska prašina. I cvrkut rascvrkutanih ptičica po požutjelim okolnim živicama i gajevima. Brzo smo prešli ta tri-četiri kilometra i ušetali se u Jelah. Ipak se nama to vrijeme oduljilo. Ličilo nam je kao da idemo na Mjesec, pa nikad da stignemo. Učitelji su nas ostavili na Željezničkoj stanici, zadužili neke đake da paze na ostale i zatim se nekud izgubili. Zapravo su otišli u Zadržni dom u kome se nalazila kinodvorana, kako bi utanačili sve oko kinopredstave. Mi smo stajali i nestrpljivo iščekivali naše učitelje. Zadržali su se oko sahat vremena, a nama se učinilo čitava vječnost. Kad su se vratili, bili su oborenih glava i, nama se činilo, vidljivo tužni, utučeni. Saopćili su nam jednu od najtužnijih vijesti, koju smo mogli čuti u životu.

– Djeco, poginuo je Džon Kenedi, američki predsjednik! Zato se kinopredstava odgaga do daljnjeg – izgovorio je učitelj Medo.

Naravno, mi daci nismo bili tužni zbog nekog čike, koji je poginuo tamo negdje, hiljadama kilometara daleko. U nekoj golemoj zemlji s neobičnim imenom, za koju jedva da smo i čuli. Bili smo tužni što nam je uskraćena tolika radost. Radost susreta s prvim filmom u životu. Nikad nismo saznali ni naziv filma koji smo trebali gledati. Učitelji su lahko čitali veliko razočarenje na našim licima i tugu u našim mladim dušama. Zato su nas povelili pred lijepo uređenu slastičarnicu u centru varošice. Dozvolili su nam da sebi kupimo šta želimo. Odnosno, da potrošimo to malo novca, ako smo ga donijeli. U susjedstvu se skvočkila glavna varoška gostionica. U nju su svratili naši učitelji na kahvu. Otprilike, nakon

sahat vremena puževim korakom zaputili smo se kućama. Razumije se, pokunjenih glava. Nije bilo pjesme, radosti ni žara kao pri dolasku. Mučnu atmosferu narušio je samo glas jednog dječaka, koji je glasno, djetinje iskreno, izgovorio ono o čemu smo tad svi mislili:

– A zar predsjednik te daleke, nama nepoznate, zemlje nije mogao pričekati s pogibijom jedan dan? Barem još jedan jedini dan?!...

33

U školu smo išli prije podneva. Nakon prvog časa učitelj se obrati meni i mom drugu iz Bobara:

– Šado i Refko, dodite ovamo. Ove stvari odnijet ćete mojoj kući i predati ih mojoj majci. Zna li gdje je moja kuća?

Klimnuli smo glavama. Svi smo znali gdje je učiteljeva kuća, jer nas je pored nje provodio u Jelah i na neke izlete. I Refko je bio odlikaš. A učitelj je iz džepa iščeprkao dvije petobanke i rekao da sebi usputno štagod kupimo. Dao nam je da ponesemo od pet litara pletenku za rakiju i jednu platnenu torbu, u kojoj se nalazilo nekog veša i malo sitnijeg posuda. Ja i Refko bili smo veoma uzbuđeni i radosni. Više je razloga našoj radosti i uzbuđenju. Recimo, učitelj nas je cijenio i izdvojio iz malog kolektiva, kao da u koje ima najviše povjerenja. Zaradili smo po pet „velikih“ banki, koje možemo potrošiti u šta želimo. Nećemo prisustvovati nastavi, koja svakom daku postaje nešto jednolično i pomalo dosadno. Vidjet ćemo usputno nešto novo, gotovo nestvarno, tad nam se činilo čak bajkovito. I zaista, sve je i bilo tako. Odmah smo se skrenuli u „zadrugu“, jedinu trgovinu mješovitom robom na našem putu. Za dvije banke svako je sebi kupio šarenih šećerlema pun kupasti fišečić i još su mu ostale tri banke. Ližući i jedući slatke šećerleme, izbismo na makadamski put Doboj – Teslić, pored kog je vijugala pruga

sahat vremena puževim korakom zaputili smo se kućama. Razumije se, pokunjenih glava. Nije bilo pjesme, radosti ni žara kao pri dolasku. Mučnu atmosferu narušio je samo glas jednog dječaka, koji je glasno, djetinje iskreno, izgovorio ono o čemu smo tad svi mislili:

– A zar predsjednik te daleke, nama nepoznate, zemlje nije mogao pričekati s pogibijom jedan dan? Barem još jedan jedini dan?!...

U školu smo išli prije podneva. Nakon prvog časa učitelj se obrati meni i mom drugu iz Bobara:

– Šado i Refko, dodite ovamo. Ove stvari odnijet ćete mojoj kući i predati ih mojoj majci. Znate li gdje je moja kuća?

Klimnuli smo glavama. Svi smo znali gdje je učiteljeva kuća, jer nas je pored nje provodio u Jelah i na neke izlete. I Refko je bio odlikaš. A učitelj je iz džepa iščeprkao dvije petobanke i rekao da sebi usputno štagod kupimo. Dao nam je da ponesemo od pet litara pletenku za rakiju i jednu platnenu torbu, u kojoj se nalazilo nekog veša i malo sitnijeg posuda. Ja i Refko bili smo veoma uzbuđeni i radosni. Više je razloga našoj radosti i uzbuđenju. Recimo, učitelj nas je cijenio i izdvojio iz malog kolektiva, kao dake u koje ima najviše povjerenja. Zaradili smo po pet „velikih“ banki, koje možemo potrošiti u šta želimo. Nećemo prisustvovati nastavi, koja svakom daku postaje nešto jednolično i pomalo dosadno. Vidjet ćemo usputno nešto novo, gotovo nestvarno, tad nam se činilo čak bajkovito. I zaista, sve je i bilo tako. Odmah smo se skrenuli u „zadrugu“, jedinu trgovinu mješovitom robom na našem putu. Za dvije banke svako je sebi kupio šarenih šećerlema pun kupasti fišečić i još su mu ostale tri banke. Ližući i jedući slatke šećerleme, izbismo na makadamski put Doboj – Teslić, pored kog je vijugala pruga

uskog kolosijeka. Neko vrijeme smo se vijali makadamom, a zatim Refko predloži da idemo „ćirinom“ prugom. Išli smo po pragovima. Ali djeca nikad nemaju mira i ne bi bila djeca kad ne bi uvijek smišljala razne vragolije. Tako smo nastojali da hodamo svako samo jednom tračnicom. Dok smo se uvijali i klatili, nastojeći održavati ravnotežu, nalikovali smo cirkuskim pehlivanima, što pehlivane po žici. Pritom smo se mnogo smijali i zbijali šale na vlastiti račun. Uskoro smo stigli do učiteljeve kuće, koja nas je radosno pozdravila, otkrivši se u moru tajnovitog baščanskog zelenila. Nastanila se tik pored pruge.

Učiteljeva majka zbilja nas je lijepo ugostila. Predali smo joj pletaru i platnenu torbu, a zatim smo morali popiti nekakav sok i pojesti šnit u pogače premazane nekakvim džemom, čini mi se od jabuka. Uskoro smo krenuli ponovo u školu. I opet „štrekom“, hodajući tračnicama i stavivši jedan drugom ruku na rame. Bili smo na Unkiću, blizu Grginog potoka. Mnogo smo se smijali, galamili i zabavljali da nismo ni čuli

kako nam iza leda punom parom galopira „vatreni konj“, popularni „Ćiro“. Bio je to Ćiro „u pola jedanaest“, po kome smo se ravnali kad treba goveda goniti s paše kući. Prišuljao se sličan lopovu, nahrupio punom brzinom iz krivine i posve nas iznenadio. Kasno smo čuli njegov očajnički pisak-krik, i za dlaku izbjegli smrt. U zadnjem djeliću sekunde odgurnuo sam svog druga niz blagu padinu, a sam se strovalio na drugu stranu, u kanal pored pruge. Ćiro sve do stanice u Kaloševiću nije gasio svoju zaglušujuću sirenu. Meni je srce udaralo u grudima nalik kovačkom čekiću i nisam odmah mogao da se pridignem. Tek tad me spopao samrtnički strah. A kad sam se nasadio na teturave noge i virnuo na drugu stranu, niz obalu, opazio sam da i moj drug još uvijek leži. Pozvao sam ga i on se nekako pridigao s vlažne zemlje. Onda smo se dugo gledali bez riječi. Oba smo mislili isto: „Eto, i jesmo bili privelili, sluteći svojim manguplucima i pretjeranom radošću tešku nesreću. Izbjegli smo je za dlaku, hvala Bogu! A to je najvažnije.“ Iako od Ćire nije bilo ni traga ni glasa, ni na kraj pameti nam nije bilo da se i dalje krećemo prugom. Put smo nastavili sigurnijim makadamom. Također smo se prešutno dogovorili da o ovom događaju ne telalimo nikom, pa ni učitelju. Taj događaj zapretali smo u naša sjećanja, kao u nestvarnu bajku iz djetinjstva, a u stvarnosti bio je naša vječita tabu tema.

Čigra

Nakon što sam završio četverogodišnje školovanje otac mi je, nimalo uvijeno, rekao da od mog daljeg školovanja nema ništa – jer mi on to ne dozvoljava. Čim sam pretrpio taj šok, zaista težak šok, zapao sam u nekakvu tešku apatiju, bezvoljnost prema svemu. Hodao, radio i uopće sam živio po nekoj inerciji, poput programiranog robota. Postao sam sasvim bezidejan, bez želja, ambicija, nadanja, čak bez vjere u ljude, u Boga, u život... sasvim bezvoljan za bilo šta. Vegetirao sam kao biljka. Kao da sam ubačen u neki svevremeni životni vakum. Zbilja sam se osjećao čudno. Jeo sam, spavao, obavljao teške poljoprivredne radove, čitao sve što bi mi dolazilo do ruke, a posebno pisane i crtane vestern i romane drugih žanrova, čuvao stoku i puštao s njom pamet na pašu. I onda se desilo nešto što sam predeverao i preturio preko glave, s teškim psihičkim posljedicama. Evo, da vam ispričam.

Poslije Šadine smrti prošlo je, otprilike, pola godine te se moja snaha po drugi put porodila. Ljudi bi rekli: obliznila se. Bliznad su bila brat i sestra. Sitni, posve slični kahvenim mlinovima. Crveni kao rakovi. Kao da su na ovaj svijet dospjeli iz kakvog kraljevstva, uvijek nezadovoljni njegom koja bi im se ukazivala. Zato bi često plakali, naročito djevojčica. Dali su im imena Dado i Dada. Kako su brzo odrastali, bešika bi

im sve više postajala tijesna. Zato bi ih snaha okretala tako da im glave budu kontra. Moji roditelji i snaha su imali raznih poslova. Osim njiva, tu su bili brojni poslovi oko stoke, u kući, u bašči, ne bih se mogao svih ni sjetiti. Zato je meni dopala ta nezavidna obaveza, kad god nisam kod stoke, da budem bratovoj djeci dadilja. Morao sam ih ljuljati u bešici, hraniti iz flašica, zabavljati ih igračkama, a čim su propuzali i stali prohodavati i da pazim da ne padnu i tako se povrijede. Tad to još nisam znao ni prosuditi koliku su time obavezu i odgovornost navalili na moju nejačku glavu i pleća.

Par dana prije tog događaja moj brat Idriz donio je odnekud žuti kotač, rekao je da se nalazio u sahatu vekeru. Vješto ga je zavrtio prstima desne ruke, a on se kao čigra dugo vrtio na staroj štokrli. Taj kotačić i način na koji se okretao sasvim su me okupirali i oduševili.

Iz sobe su svi otišli za svojim poslovima. Dado i Dada malo su porasli i bešika im je otješnjala. Zato je Dado spavao na dušek u svojih roditelja, a Dada se valjuškala na krevetu, na drugoj strani sobe. Oboje su propuzali. Dječak je puzao kao i sva djeca, a djevojčica je puzala potrbuške, najčešće natraške. U kuhinji je majka pripremala doručak za sve nas. Čim bude gotov, pozvat će nas, a poslije svako odlazi za svojim dnevnim obavezama. Otac, brat Džavid, koji se nalazio na godišnjem odmoru, brat Idriz i snaha Kada vadit će krompir u Vrtanjcima. Sa sobom će povesti i konje. Majka će pripremati ručak i brinuti o djeci. A moje je, pa zna se – tri krave preda se i pravac u Krč, na pašnjak. Tako bi zaista i bilo – da je meni vrag dao mira. Ali, nije! Nažalost sam se sjetio starog sahata vekera, koji više nije u upotrebi, i Idrizovih riječi da se u njemu nalaze lijepi žuti kotačići. Oni mogu poslužiti kao više nego zanimljive čigre. Bio je to za me neodoljiv izazov dok sam, po zapovjedi brata i snahe, pazio da Dada puže po krevetu, ali da ne padne s njega.

Pored ispravnog vekera na prozoru se nalazio i stari, već otpisani. Od alata imao sam nekakav zatupjeli nožić i stari već zahrdali šrafciğer. I majstor je svojski prionuo na posao. Dadu sam primaknuo prozoru iza svojih leđa. Na njemu se nalazila tanka kuka za zatvaranje i otvaranje, s kojom se Dada rado igrala. Mislio sam to će potrajati. Ako Dadi dosadi igra kukom, trebat će joj vremena da prepuže preko cijele širine kreveta i ja ću u tom slučaju na vrijeme reagovati. Otvaranje kutije sahata nije išlo baš tako lahko. Taj posao me svega zanio i okupirao. A tek kad sam otklopio pola plastične kutije i ugledao žuti mehanizam sahata, te očaravajuće male i velike kotačiće, zaboravio sam i gdje mi je glava, a kamoli gdje se nalazim i zašto. Odmah sam stao da odvrćem najveći kotačić, kotačić boje zlata, a pored mene je nešto lupilo o tlo, prepalo me i povratilo u stvarnost. To je Dada pala s povišokog kreveta pravo na glavu. Nikad mi nije bilo jasno kad je brže napustila prozor, prepuzala krevet i ljusnula na tvrdo, ugladeno, zemljano tlo. Vrisnula je i zakocenula se od

plaća. Uhvatio sam je u naručje i stao da njišem na rukama. Odjednom je sva pocrnjela, a ja sam joj stao puhati u usta, ne bi li povratila dušu. Bio sam paralizovan od straha kad su u sobu upadali, kao padobranci, prvo majka, pa snaha, brat Džavid, brat Idriz i na kraju sami moj otac. Moja mati je zgrabila djevojčicu iz mojih ruku, stala joj puhati u usta i napokon ju je nekako povratila u život. Ali Dada nije prestajala plakati, vrištati i izmetati se od bolova. Svi su tad svrnuli poglede na štokrlu i rastureni sahat večer na njoj. Brzo su zaključili šta je uzrok te je djevojčica pala, da sam zapravo ja krivac, jer nisam pazio na nju. Zato što sam bio zaokupljen rasturanjem starog sahata. U toj gunguli svi su galamili na me, nazivajući me pogrdnim imenima. A onda je moja mati zaključila kako je djevojčici „spalo tjeme“. Tad sam prvi put čuo za takvo nešto, a, iskreno govoreći, ni danas mi nije jasno o čemu, o kakvoj povredi, se tu radi. Tek, mene su svi stali čuškati, ko traskom po glavi, ko čvrkom iza uha, ko povlačenjem za uši... Imao sam dojam, da su imali u rukama kamenčiće da bi me njima gadali, kao onog šejtana hadžije kad idu u Meku na hadž. Napokon me otac dohvatio za jedno uho, poveo me tako na dvojna vrata i provodao do pola avlije. Prije nego je pustio uvrnuto uho, zagrominjao je:

– Idi, popuštaj krave i marš s njima u Krč, nesrećo Božija!

Eh, tad mi doručak nije bio ni na kraj pameti. Bilo mi je bitno da se sklonim što prije od njihovih optužujućih pogleda, da ublažim osjećaj krivnje i da izbjegnem njihove dalje grdnje i batine, napose očeve. Dok sam uzvikivao polazeći za kravama:

– Gizdava, Brijeza, Rumenka, haje u Krč, haje, haje!... – na izlazu iz kuće opazio sam snahu. U naručju je nosila Dadu. S njom je bio i Džavid. S kućnog praga čuo sam majčine riječi:

– Uh, uh, nosite dijete bržima Hrankovki. Ona je čuvena po namještanju tjemena djeci. Požurite dok je curica još živa.

Uh, dragi Allahu, ti se smiluj da dijete ne umre!...

A ja sam preplakao cijelim putem do pašnjaka. U glavi mi stalno majčine riječi: „Uh, dragi Allahu, ti se smiluj da dijete ne umre!...“ Strahovao sam za Dadin život. Osjećao bih se isključivim krivcem za njenu smrt. Kao da sam njen ubica, ubica iz nehata.

Vrijeme je sporo odmicalo. Kao da je zauvijek stalo. Došlo je vrijeme i ručku. Ali ja nisam osjećao glad, makar što nisam bio ni doručkovao. Uglavnom bih ležao na zemlji i grčevito plakao. Razdirala su me teško opisiva osjećanja. Tuga zbog Dadinih patnji, osjećaj neotklonive krivnje i strah, strah od ukućana ako djevojčica podlegne. Molio sam Boga da umrem, tu, na mjestu, i odmah. Ali kako smrt nije dolazila, bio sam odlučio skinuti konopac s glave neke od krava i objesiti se za debelu vodoravnu granu krošnjate divlje jabuke. Rumenka je bila najbliža. Odmotao sam komad konopca i pošao s njime prema jabuci. Mozak mi je počeo raditi trista na sahat. Sjetio sam se da bi djevojčica možda mogla preboljeti, ostati živa. „Možda se Bog smiluje!“, pomislio sam. „Objesiti mi se nikad nije kasno. Mogu to učiniti i ako saznam da je Dada umrla!“ Tako sam izvršenje presude samom sebi odgodio do saznanja o stanju u kome se Dada nalazi.

Zjenice su mi izbijeljele pogledujući na stazu, otkuda bi neko mogao doći i donijeti mi ili smrtnu presudu ili oslobođenje. Bilo je oko četiri-pet sati poslije podneva kad se to najzad i desilo. S druge strane, drugom stazom od kuće pristizali su brat Džavid i snaha Kada. Očekujući da predu tih stotinjak metara, umalo mi srce nije puklo – od straha i neizvjesnosti. U rukama su nosili konopce, a snaha i mali zavežljaj. Znao sam da je to bio ručak za mene. Odmah mi je laknulo. Pomislio sam: „Da je Dada umrla, niti bi oni dolazili, niti bi kome bilo do mog ručka.“ Tijelo mi je drhtalo i utrnuo od gladi i svega proživljenog. A kad je brat progovorio:

— Ne brini, Šado, Dada se osjeća bolje. Hrankovka joj je namjestila tjeme, ali je ono do kuće ponovo spalo. Onda smo čuli da to dobro radi i Mikajlovca Stajanovića iz Kneževića. Odmah smo curicu odnijeli k njoj. Ona je to uradila na svoj način i istog časa Dada se osjetila bolje. Prestala je plakati, posala je majku i eno je mirno spava, kao janje. Evo ti Kada donijela ručak. A mi ćemo sebi natovariti bremena slame i usputno ponijeti u štalu, da možemo prostrijeti pod goveda — mojoj radosti kao da nije bilo kraja.

Zanimjemio sam, ne mogavši s njima progovoriti ni riječi. I dok su oni s bremenima slame zamicali za žive poljske ograde, ja sam se tek tad sjetio da nisam ni doručkovao ni ručao. Ala sam se razrahatlejsao, psihički u prvom redu, ne časeći ni časa izvalio se pod bujnu krošnju jabuke divljake i pojeo najsladi obrok u svom životu. Zatim sam se opružio na leđa koliki sam dug u debeloj hladovini jabuke kiseljače, od koje roditelji prave korisno jabukovo sirće. I dugo, dugo nisam mogao odlijepiti pogled od debele grane — na koju se samo koji sahat ranije umalo nisam objesio.

Dobri insan Rahman

Te večeri kući sam dotjerao krave gladne, toliko gladne da su im se stomaci zalijepili za kičmu. Nisam imao gdje da ih nahranim. Čuvao sam ih po plandištima i tuđim njivama, na kojima krave nisu imale šta zagristi. Na tim površinama se napasalo toliko razne stoke, da od trave nije ostalo čak ni korijenje već se samo crnjela zemlja. Ma ni svete soli, što bi narod rekao. A svog pašnjaka nismo imali, jer bismo svu zemlju poorali žitaricama. Te činjenice nisu bile dovoljan razlog mojim roditeljima. Glavnog krivca oni su vidjeli u meni. Jer ja sam se, navodno, igrao s drugom djecom, a nisam htio da napasam krave tamo, negdje, gdje ima paše. A gdje to, ni oni sami ne bi znali reći. Glavno je – da krave uvijek moram dotjerati site. A kako? Pa neka se sam snadem, neka smislim način, neka dubim na glavi, ali krave kući nipošto ne smijem dotjerati gladne. I kvit! Tu je kraj cijele priče. Zbog toga bih ih katkad puštao u tudi zijan. U tudi travnjak, u tudu zob, kukuruz, pšenicu... A ako bi vlasnik pohvatao stoku na svojim parcelama, opet bih ja bio isključivi krivac i fasovao bih debele batine. Jer valjalo je vlasniku nadoknaditi štetu. Lakše bi bilo ako bih čuvao konje. Je li primijetim da se otkud pomolio vlasnik, ja pojašem Zeku, koju natjeram u galop, a za njom obavezno trči i drugo kljuse. Tako se spasim, pobjegnem na vrijeme, kako me sahibija ne bi uhvatio

na djelu. S kravama ne mogu umaći. Zato ih je pustiti u tudi zijan uvijek veliki rizik. Ali, rizik je i dotjerati ih kući gladne. Tad daju znatno manju količinu mlijeka, a ja često pokusam batine ili, češće, budem kažnjen žestokim ukorom i uskraćivanjem večere. Tako je bilo i tog dana. Prvo majka, a zatim i otac žestoko su me izgrdili pa sam znao da ni od večere nema ništa. Čak ni sirutke zadržane kukuruzom, što mi je uglavnom bivala večera. Rano sam pobjegao u postelju, tamo nabacio deku na glavu i neutješno se isplakao. Sve dok ne bih u suzama i zaspao.

Ujutro sam se ljutio zbog nepravde koju mi čine roditelji, a ni majka nije mnogo marila za moj doručak pa sam pojahao Zeku i krenuo s konjima na pašnjak, bez doručka. Konji vole pasti na ledini, a ne tamo gdje su skinute žitarice. Zato sam s njima dojahao na najveće plandište u mom zavičaju, poznato kao Svatovsko greblje. Pa makar što, čini se, i nisu imali šta zagristi, Zeka i poluslijepi Soko grickali su sasušene travčice i bili su mirni. Na tom velikom plandištu jedan dio je prekrivala šikara i nisko žbunje. Tu je bilo mnogo raznih životinja, a napose ptica. Tu bi one rado svijale svoja gnijezda. Počeo sam osjećati nesnošljivu glad. Odlučio sam da je zavaram tako što ću otkrivati ptičija gnijezda, kako bi vrijeme prije prošlo do polaska kući, na ručak. Bilo je negdje sahat ili dva prije podneva, a to znači i prije polaska kući. Meni se od gladi stalo mračiti pred očima i mantati u glavi. Nije mnogo nedostajalo pa da padnem u nesvijest. Mislio sam da ću umrijeti od gladi. Gotovo sam se srušio u gustu hladovinu niskog briješća i upro pogled u vedro augustovsko nebo. Na nebu sam vidio rojeve zvijezda usred bijela dana. Počeo sam tonuti u neku sladunjavu izmaglicu lahkog sna, ili gubljenja svijesti. Odjednom se nada me nadvilo dobro poznato lice, lice našeg povremenog sveznika Rahmana.

Rahman je čovjek srednjih godina. Živio je sa sinom

Mehmedom, koji je godinu mladi od mene. Žena ga je napustila još dok je Mehmed imao tri godine. Kuća mu se nalazi na uzvišenju na rubu našeg sela. Tu ima oko pet duluma zemlje, koju redovno obrađuje. Ima konja Malina, jato kokoši i mršavu kravicu. Jah, umalo da zaboravim. Imao je i mačka. Mačka Sivonju, krupnog kao krupno janje. A Rahman nekom izade na dnevnicu, sam ili s Malinom, i tako preživljava, na siromaški način. Glavno nastojanje mu je da sin ne gladije, a on makar treći dan kruha okusio. Srednji prst desne ruke mu je sakat, ukočen, te ga ne može savijati. Komšije bi ga u šali pitali: „A kome ti to, Rahmane, stalno daješ šipak, he, he?...“ „Radoznalima, he, he“, odgovorio bi, dobrodušno se smješkajući. Rahmana sam dobro poznao, zato što bi s nama povremeno svezničario. To je kad bi moj otac ostajao samo s jednim konjem, sa Zekom. Drugog bi iz nužde prodavao, a ponovo bi kupovao pošto izvjesna kriza mine. Tad bi Rahman s vremena na vrijeme svraćao u našu kuću na objed, obično po završenom poslu na našim njivama.

Spremivši nabrzinu sinu ujutro kakav doručak, često bi taj obrok preskakao. Ili bi odlazio u trgovinu u Zadružnom domu i u njoj sebi kupio nešto tako, jeftino, samo da ubaci u kljun ne bi li prevario želudac i tako dočeka mršavi ručak. Slično je bilo i jutros. Trgovina je udaljena malo više od kilometra, a do nje bi stizao prečacem, preko njiva. Stazica je vodila preko Svatovskog greblja, pored mjesta na kome sam upravo ležao, u polusvjesnom stanju. Rahman me ugledao, prišao i upitao:

— A što ti tu ležiš, sinko? Da nisi, ne dao Bog, šta god bolestan?!

— Ne, nisam — s mukom sam prozborio i jedva zanijekao glavom.

— Ama, jesi!... Nuto, kako si prebljedio i požutio. Da podeš sa mnom vašoj kući, pa neka te otac vodi doktoru?

Uplašio sam se te mogućnosti. Bojao sam se očeve kazne. Zato sam ponovo zanijekao glavom i jedva progovorio:

— Nisam bolestan, čika-Rahmane. Samo sam nešto plaho gladan pa mi se muti u glavi i povraća.

Rahman me uhvatio za oba ramena i progovorio:

— Hajde ustani, sinko, ima čika-Rahman lijek za tvoj želudac. Raskrili tu košulju da ti naspem.

Pošto mi je pomogao da se ispravim u sjedeći položaj, iz papirnog fišeka u moju flannelsku košulju istresao je više od pola sadržaja. A sadržaj su bili vagani keksi, Rahmanov nesudeni doručak. Bili su raznoliki: srcoliki, u obliku riba, ptica, cvjetova i tako redom. Poslije, kad god bih se prisjećao tog događaja, uvijek bih pomislio kako su mi, možda, upravo ti Rahmanovi keksi spasili život, da ne lipšem od gladi kao gladan seoski pas, lotalica. Pa i ako nisu, dobri čovjek Rahman je pokazao svojim primjerom da na ovom svijetu još uvijek ima humanih ljudi, čovjekoljubaca. Istina, sve rjede. Tad bih pomislio: „Rahmet njegovoj plemenitoj duši! Šteta što takav nije bio i moj otac.“

Rahmana je na tankom, slamnatom dušek u trideset devetoj godini života, mrtvog, ukočenog pronašao sin Mehmed. Ljekar je zaključio: srčana kap! Mehmedu je u amanet ostala očeva kapa, titovka. Po njoj je bio prepoznatljiv dugi niz godina, kao i njegov otac Rahman. Zbog te kape komšije i prijatelji su ga u šali nazivali Ustaša. Ne znam samo zašto: Ustaša, kad je kapa titovka?! No, bitno je da se Mehmed nije ljutio zbog tog nadimka. Nikad, i ni na koga. Baš kao ni njegov otac Rahman.

Zabranjena ljubav

Ujutro, prije polaska u školu, igrao sam se i šalio s bratovom kćerkicom, kojoj su dali ime kao i mojoj rahmetli sestri, Šada. Bila je budna ranim jutrom. Upravo je prohodala svojim nožicama i sricala prve imenice: „mama“, „aba“, „seka“, „bato“... Od njene vriske, smijeha i galame, brujala je i prolamala se čitava kuća. Bila je neizmijerna radost svih ukućana, moja posebno. S njom sam se igrao, učio je izgovarati mnoge riječi, mimiku, pokrete, grimase i tome slično. Od svih ukućana ja sam s njom provodio najviše vremena. Bila nam je kao zjenica oka.

Na prvi čas s učiteljem Mirkom ušla je i seoska ljepotica Šehrija. Svima je bila poznata po očaravajućoj, gotovo nadnaravnoj ljepoti. Bila mi je dalja komšinica i prilično sam je poznavao. Ovo nije prvi put da nam dolazi na časove i često ostaje do kraja nastave. Ona se posve udomaćila u našoj učionici. Nije bila učiteljica pa smo se često pitali što će ona tu. Ali njeni šaptavi, povjerljivi razgovori s učiteljem i njihovi zaljubljeni pogledi kazivali su sve, ko je htio da vidi. Bili su zaljubljeni jedno u drugo. Imala je okruglo lice, izvijene obrve, a kosu bi saplela oko glave ili u debelu pletenicu, koju bi onda nosila sad na ledima, sad na lijevom pa na desnom ramenu. S nama u razredu su se nalazili i vanredni daci,

što su gradivo savladavali po skraćenom programu. I dok je Šehrija sjedjela gotovo u Mirkovom krilu i šaptala mu nešto tako diskretno, pa je izgledalo kao da imaju namjeru ovog časa poljubiti se, moja rodica Husrefa je podigla dva prsta.

Učitelju je trebalo dugo vremena da odlijepi pogled od krasne Šehrije, da uoči Husrefinu podignutu ruku i da je upita:

- Ima li problema, Husrefa?
- Ima, učitelju!
- A u čemu je problem, reci?
- U Vama i Šehriji...
- Zbog čega, ako se može znati?
- Zato što ašikujete.
- Zar mi ne bismo smjeli ašikovati?
- Pa, mislim da ne bi'.
- A zbog čega to, ako se smije znati?
- Zato što niste iste vjere. Vi ste kršćanin, šokac, a ona je...

Eh, a ona je... muslimanka!

Učitelj ju je na trenutak posmatrao, a potom prasnuo u grohotan smijeh. Bio je komunist, to je u to vrijeme značilo i ateist. Takvo Husrefino razmišljanje činilo mu se ne samo smiješno već i nazadno i glupo. Pitao je kroz usiljeni smijeh:

- Ali, zar prije svega nismo oboje ljudi?
- Ne, niste.
- Kako? Zašto?
- Ne možete biti ljudi, zato što ste Vi momak, a ona je

žensko.

Prvo učitelj pa Šehrija, a zatim i svi daci gruhnuli su u urnebesni smijeh. No Šehriji izgleda nije bilo do smijeha. Bila je crvena poput božura, sva zbunjena pa samo što joj suze nisu gruhnule niz lice. Od tog dana sve je rjede posjećivala našeg učitelja, učitelja „šokca“. Uskoro je više nismo vidali u našoj školi. A da Husrefa tog dana nije tako reagovala, ko zna

šta bi se između učitelja i ljepotice dalje dešavalo. Ovako, ona se udala u jedno selo kod Doboja, za „muslimana“, razumije se, a naš se učitelj oženio s Nevenkom, učiteljicom, a svakako „katolkinjom“. Koliko mi je poznato: i jedno i drugo su živjeli u skladnim brakovima.

8

O tom periodu mog školovanja kazivao sam vam i u ranije objavljenim knjigama. O tome kako sam sve vrijeme izvan nastave provodio kod goveda i konja, čuvajući ih i skrbeći o njima. Kako sam morao obavljati i mnoge druge poslove. O tome kako sam u školu odlazio u pocijepanoj odjeći i obući pa i u velikim materinim čizmama. Zbog tog mi se djeca smijala i podrugivala, a ja deverao gotovo nepodnošljivu duševnu bol. Kako sam od učitelja posudio knjigu za čitanje pa joj Šada istrгла i poderala par listova, a ja se ustručavao takvu knjigu vratiti učitelju. I o mnogim drugim događajima sam vam već pričao. Da se ne ponavljam, ovaj put ću ih, razumljivo, izostaviti. Ali ću vam ispričati još jedan svoj doživljaj, vezan za taj period dačkog života, a koji me se baš onako plaho dojmio.

Bilo je pred kraj četvrtog razreda. U razredu sam nezvanično slovio za najboljeg daka i „učiteljevog ljubimca“, makar što je u razredu bilo još četvero-petero odlikaša. A onda je učitelj zadao zadaću iz tehničkog odgoja, ili iz domaćinstva, više se slabo sjećam, da kod kuće od šibica napravimo par krevetića. Ja od pribora nisam imao ništa. Ni ljepilo, ni vodene bojice, ni selotejp, ni makazice pa čak ni prazne kutije od šibica. Baš ništa čime bih izvršio učiteljevo naređenje. Nisam se usudio tražiti od oca da mi taj pribor kupi. Tako sam u školu otišao bez krevetića, sa strepnjom, ali i s nadom, da od mene neće tražiti na uvid zadaću. Ili će

mi i ovaj put progledati kroz prste. S obzirom na povlašteni status koji sam kod njega imao. Ali nije bilo tako. Ovaj put učitelj se na me ozbiljno naljutio. Dapače, bio je srdit. On je to shvatio znakom moje lijenosti, nemarnosti prema školskim obavezama i prema njemu samom. Istog dana iz tog predmeta zaključio mi je četvorku. Ostale zaključne ocjene bile su sve petice. Kad je bio kraj školske godine, kod njega je došao Adnan, brat učitelja Alje. Završavao je tad gimnaziju i želio je pomoći Mirku oko sređivanja Dnevnika, popunjavanja dačkih knjižica i oko druge dokumentacije. Došavši u Dnevniku do moje stranice, upitao je: „Ko je Šado?“ Ja sam ustao sa svog mjesta. Pogledao me pa u učitelja. Rekao mu je:

– A što Šadi ne zaključiš i iz ovog predmeta peticu kad su iz svih drugih predmeta sve same petice?! Šteta je!

– Ne – rekao je Mirko. – Iz principijelnih razloga. Kad nije htio uraditi zadatak, koji nije težak, sad ne može imati peticu.

Iako je Adnan uporno insistirao da se učitelj smiluje i zaključi mi sve odlične ocjene, on je ipak ostao pri svom stavu, čvrstom kao granit. Tako mi je na kraju četvrtog razreda izmaklo priznanje „daka generacije“ i usto skromne pohvale i pokloni. Jer kakav bih ja to bio učenik generacije, a nemam zaključene sve petice?! Na učitelja se nisam imao pravo ljutiti. Mogao sam samo pomisliti: „Oprosti mu, Bože, ne zna šta radi!“

Učitelj Mirko imao je marksistički i ateistički pogled na svijet, čemu je, primjereno našem uzrastu, nastojao učiti i nas, svoje dake. Mnogo toga smo od njega naučili, ko je želio da uči, naravno. Jer bio je vrlo pozitivna, napredna ličnost, od koje se imalo šta naučiti. Kako živi u mom susjedstvu, razumljivo da ga povremeno vidam. Pozdravimo se u prolazu i to je uglavnom sve. Ja sam njega poštovao i ustručavao sam ga se. To mi je ostalo još iz dačkih dana. Ali, čini mi se da

je i on osjećao isto prema meni. Možda baš zbog toga nikad se nismo zbližili, postali, prijatelji. Odavno je u penziji i živi sretno u svojoj kući s uzornom suprugom, koja je takoder u mirovini.

88

Kad je nastupio ljetni raspust, meni su roditelji na nejačka leda tovarili sve više obaveza. Najstariji brat je otišao u vojsku pa u građevinsko preduzeće u Beograd. Srednji brat je uglavnom išao ljudima na dnevnicе: kosio, kopao, kupio sijeno i radio druge teške poljoprivredne poslove. Bio je mlad pa se uskoro teško razbolio. Sestra Sajka davno se bila udala i imala svoju porodicu: muža i djecu. Ja sam morao čuvati tri krave i jedno ili dvoje konja, nekad bismo imali jedno, a nekad dvoje. I to je bio moj primarni posao. Zimi sam ih morao namirivati: hraniti, pojiti, timariti, čistiti im, dovoziti im hranu i odvoziti stajsko gnojivo. Usto, sve češće me otac primoravao da idem s njim na dnevnicе sa zapregom: orati narodu, sijati, paračiti kukuruze i prevoziti što mu treba. Iz šume smo takoder morali navoziti drvo za ogrjev, sebi i drugima. Pored svega toga morao sam ići dva-tri dana u hefti u bobarsku džamiju na vjersku pouku, prvo usmeno, a zatim učiti u sufari. Poslije sufare učio sam i u Kur'anu. Pored tolikih obaveza gotovo da i nisam imao određenog vremena za igru i druženje s drugom djecom. Zaista sam se često osjećao kao rob, rob kod vlastitih roditelja. Moji roditelji nisu osjećali ni zehru ljubavi prema svojoj djeci. Glavni cilj im je bio da nas što više izrabljuju. Kao dijete, jasno je da sam ih zbog toga rano zamrzio. U najmanju ruku, nisam ih volio. I drugi su roditelji bili strogi i tjerali su djecu da obavljaju kojekakve poslove. Ali tako samožive, okrutne i bezosjećajne roditelje, čini mi se, nisam poznavao. Ponekad mi se učini

kako govoriti sve to o svojim roditeljima – nije lijepo, nije pristojno, pogotovo što su odavno rahmetlije. S druge strane, ako želim pisati svoju biografiju i govoriti samo istinu, onda mi zaista ne preostaje drugo – već govoriti činjenično, kako jest bilo.

Tih proljetnih dana razboljela se bratova kćerkica Šada, naš porodični andeo. Bila nam je svima razgovor, zabava i veselje. Bila je tako lijepa, draga i umiljata djevojčica da su čak i moji bešćutni roditelji, Šadin djed i nana, iskazivali prema njoj neku vrstu naročite pažnje i ljubavi. Tu slatku djevojčicu bilo je nemoguće ne voljeti. Pa kad bi u svojoj bezazlenosti učinila nekakav zijan u kući, niko se na nju ne bi naljutio, ne bi imao srca naljutiti se, a kamoli je na bilo koji način kazniti. Uostalom, kako kazniti taj grumen Božije dobrote, ljepote i radosti? Kad sam kod kuće, najviše bi se družila sa mnom, igrala se, cvrkutala i radovala. Učio sam je izgovarati mnoge riječi, oponašati starije, pjevati kratke dječije pjesmice, igrati se raznih igara. Sve ukućane je voljela, a mene najviše. Jedva je čekala da odnekud dodem kući, kako bismo zajedno provodili vrijeme. Zato se na nju nisam mogao naljutiti ni kad

je pocijepala nekoliko stranica knjige, koju sam posudio od učitelja Mirka. Stranice sam nekako ulijepio i knjigu vratio, a da učitelj štetu odmah nije ni primijetio. Otad sam prestao od njega posudivati knjige. Kad je otkrio štetu na knjizi, shvatio je zbog čega sam prestao dolaziti po knjige. Tad mi je poručio da slobodno i dalje mogu od njega posudivati i školske i njegove lične knjige. Međutim, stid je bio jači od žedi za čitanjem i nikad više nisam posudio niti jednu knjigu od svog učitelja. I ne samo taj zijan, da mi je Šada pričinila ma kakvu štetu, da mi je čime glavu razbila, ja se na nju ne bih mogao naljutiti, a kamoli je na bilo koji način kazniti. Tolika je bila moja ljubav prema njoj.

Zatim je stala da pobolijeva. Počela je kašljati, imala je temperaturu, osjećala nemoć, sve je više ležata i držala se ručicama za glavu. To je bio pouzdan znak da je u glavi počela osjećati bolove. Nakon prvih uočenih simptoma bolesti Šadu je trebalo odvesti lekaru. No, moji su roditelji ponovo iskazali nebrigu, nemarnost i bešćutnost prema bolesnom djetetu. Brat je bio u Beogradu, snaha se nije ništa pitala, moji roditelji su odlučivali o svemu. Posebno otac. A on je bio uvjeren kako će curica ozdraviti sama od sebe, jednostavno kao što se i razboljela. Zatim su je stali „liječiti“ salivanjem strava, hodžinim zapisima i sličnim vradžbinama, pa kojekakvim travama i mehlemima iz „narodne“ medicine. Kad je bolest toliko uznapredovala da ni moj otac nije mogao ignorisati potrebu Šadinog odlaska lekaru – ispostavilo se da je već bilo kasno. Iz Tešnja je upućena u tuzlansku bolnicu. S njom je pošla i moja majka. Ne sjećam se tačno koliko dugo su tamo ostale, možda dvije-tri hefte. Ljekari su učinili koliko je bilo do njih. Dijagnoza za nas laike glasila je – upala mozga. Bio sam dijete i u to sam se slabo razumijevao. Ali kad sad o tome razmišljam, čini mi se da se Šada razboljela od meningitisa ili slične bolesti. Čim je za ljekare postala beznadežan slučaj,

otпусти su je iz bolnice. Jednostavno su je poslali kući. Neka kod kuće „rahat“ umre. Samim otpustom iz bolnice bolesnica je za ljekare ili smatrana izliječenom ili umrlom. A znali su da kod kuće nema adekvatnu medicinsku pomoć, ni njegu. Zar je to humanost ljekarskog poziva, i gdje im je Hipokratova zakletva? Zar se ijedan bolesnik smije unaprijed otpisati? Zar se za svakog ne treba svim sredstvima boriti do kraja njegovog života? Zar to nije logično, moralno i ljudski? Ali, čini mi se, kako je ovaj svijet pun nemoralnosti, pun ubica iz sjene. Još su tadašnji ljekari bili savjesni i časni, uporede li se s ovim današnjim, s kupljenim diplomama i, naročito, s korumpiranim bezdušnicima! Ipak, bio bih neoprostivo nepravedan ako bi se moja kritika odnosila na sve ljekare i na svo medicinsko osoblje, bez izuzetka. Itekako ima i sposobnih, i savjesnih, i humanih, i časnih ljekara i medicinara uopće. Ali, onih drugih, nestručnih, korumpiranih i nesavjesnih, nedopustivo i neoprostivo je mnogo! Oni su najveći krivci za smrt, i invalidnost, mnogih ljudi. Društvo ništa ne čini, ili čini vrlo malo, da ih spriječi u tome. Od takvih ljekara najviše trpi i strada sirotinja. Dok bogatašima ionako pripada sav ovaj svijet, pa i najbolji ljekari, najbolji lijekovi i najmoćnije medicinske ustanove. Mogu samo da im poručim, takvim ljekarima i takvim bogatunima: Prokleti bili!

Otprilike sedmicu dana umiralo je jadno, bespomoćno dijete. Mi ukućani bili smo prinudeni nemoćno posmatrati te muke. Nemam riječi da opišem te bolove i tu patnju u kojoj je bukvalno sedmicu dana umirala naša mala djevojčica. Od tolikih bolova ispuštala je glasove slične gukanju golubice. Meni je tad od žalosti srce htjelo da pukne, ili da iskoči iz grudi. Zato sam bježao od kuće. Bilo gdje samo da ne gledam patnju tog nedužnog djeteta. Nastojao sam se zabaviti nekim poslom. I ne misliti. Ali, to je bilo nemoguće. Na javi i u snu suosjećao sam sa Šadinim patnjama. I gorko, gorko tugovao.

Sve dok nije prestalo kucati njeno malo srce. Tad smo odahnuli, da ne gledamo njene muke. Ali tad smo znali i da je konačno umrla, da je više neće biti među nama. Tad sam prvi put bogohulio, i pomislio: „Bože, ima li Te?!“ Tad mi je to izgledalo kao kazna. Pa makar bila i od Boga. Nisam mogao razumjeti: Zašto? Zašto, Bože, dozvoljavaš da tako dugo žive neki gadovi? A brzo, prebrzo umiru anđeli? Tolika nedužna dječica?

Na njenu dženazu nisam mogao otići. Činilo mi se, presvisnuo bih od tolike boli. Do njenog mezara otišao sam nakon tri-četiri dana, kad mi se činilo da je bol u mom srcu makar malo uminula. Ali, prevario sam se. Milujući pogledom njen mali mezar, činilo mi se da sam isplakao sve suze i da ih u mome životu više neće ostati ni za koga. U suzama sam zaspao pored dragog malog mezara i probudio se u akšam. Dotad sam se plašio i proći pored mezarja. No sad sam bio sam u mezarju, a da mi strah nije niti naumpadao. Moji ukućani nisu znali gdje sam i spremali su se da pođu za mnom u potragu. Sljedećih dana čuvajući goveda, toliko sam plakao od tuge za Šadom, da mi se činilo kako sam isplakao sav ostatak mojih suza. I da ih u životu uistinu više neće biti za druge. Pa iako mi je kasnije u životu umrlo mnogo dragih osoba, rijetko za kim da sam pustio koju suzu. Tad bih se upitao: Jesam li to doista sve suze isplakao za Šadom? Zar ih više nije ostalo ni za koga?!

Orlušina Muho i dječakova nesreća

Dječak Bego i djedo Osmo svakodnevno su zajedno čuvali goveda po plandištima i po njivama čiji vlasnici to nisu izričito zabranjivali. Bili su dobri prijatelji. Djedo je dječaku kazivao priče, a znao ih je toliko da se dječaku činilo kako mu po tome niko nije ravan. Ne samo da ga je volio zbog njegovih bajkovitih priča već i zato što je djedo znao od biljaka praviti razne igračke, koje su Begi pričinjaivale ogromnu radost. Imao je djedo i drugih osobina kojima bi činio da dječak bude sretan i da jedva čeka da s djedom Osmom pode napasati stoku.

Čim je Begi ispričao malo dužu priču, djedo Osmo tužno prozbori:

- Danas moram poći kući ranije nego obično.
- A što ranije, djedo?
- Moram ići na Dženazu. Umro Muho! Muho, Orlušina.
- Je li to onaj iz Bobara, što ovuda prolazi četvrtkom na pijacu u Tesliću, a ljeti na volovskim kolima provози drva iz šume?
- Jeste, sinko, upravo taj. Allah rahmetile njegovoj duši! – reče snuždeno djedo i zašutje.

Nasta duga pauza. I Djedo i dječak razmišljali su o istoj osobi, a lica im isijavala golemu tugu. Šutnju napokon prekide Bego:

– Djedo Osmo, mogu li da ti ispričam događaj koji mi se desio ovog ljeta, i kako sam upoznao Muhu Orlušinu? Zanimljiv je, svidjet će ti se. Čim završim, ići ću i ja s tobom kući. Danas imam mnogo zadaće i trebat će mi više vremena da je uradim.

Djedo osmo klimnu potvrdno glavom i samo načuli uši kako bi bolje čuo i razumio dječaka.

Kad je u svome mehkom srcu odšutio tugu zbog Muhine smrti, Bego otpoče kazivanje:

„Bio je četvrtak. Pijačni dan u Tesliću, nedalekom gradu. Da, dobro se sjećam tog crnog četvrtka. Polazeći na pijacu, otac mi je stavio u zadatak da tog dana na Greblju napasam Zeku. Obradovah se takvoj očevoj odluci. Više sam volio čuvati kobilu nego kravu. Krava je zijančer, a kobilu ukoljenčiš, nadeš joj neku ledinu i – mirna Bosna. Po vascijeli dan mogu se igrati, čitati, spavati, čak otići negdje, i da sam bez brige da ću je naći na istom mjestu, kad se vratim. Usto ne pješačim, ni u odlasku na pašu, ni u povratku kući.

Dan u igri odmicao je brzo. Podne je prošlo, a s njim i ručkovi. Kadli mi Mašo Hamidov, i on je napasao konje, predloži da na smjenu idemo na šarabiju. To je, djedo, ovaj dud, ovdje u Luci. Helem, izvlačili smo drvca. Tako prva reda pripade meni. Mnogo se oveselih te sam put od Greblja do duda pretrčkarao. Brzo se uspentrah na sam vrh takvom vještinom da bi mi i majmuni pozavidjeli. Tu, u krošnji, bile su mi dobro znane rašlje. Udobno se smjestih i otpočeh gozbu. Bio sam se posve zanio ubiranjem plodova da me glas što je dolazio s puta, ispod duda, gotovo prestravio, i izbezumio:

– Hej, mali, šta ćeš gore?! Čekaj mene, sad ću ti ja pokazati!...

U trenu pomislih da je to vlasnik Luke i duda. Munjevito brzo, a neoprezno počeh silaziti. U žurbi mi, već na prvom koraku, jedan suhi pačvor zakači za majicu. Ostadoh na

trenutak visiti u zraku, ni na nebu ni na zemlji (a tako blizu i jednog i drugog), mlatarajući nogama i nastojeći da se oslonim na kakvu granu. Ali, jao meni! Pačvor ne izdrža zadugo, skrši se nalik ledenici. Tad dotaknuh prvu grana, a ona je također bila slaba – i ne izdrža. Ču se samo mali prasak i, ja zaglavinjah. Stropoštah se u provaliju ispod sebe. Osjećah se sasvim bespomoćnim dok su me grane poput lopte odbacivale jedna do druge. Nisam imao kad razmišljati niti pokušati da se uhvatim za neku od njih. Jedino što osjećah neobjašnjiv, golem strah. Strah me bio sasvim ukočio. Na kraju, taj moj skok bez padobrana završi na makadamskoj cesti nedavno posutoj šljunkom. Gnjehnuh izravno na ruku i rame, udarivši pritom nezgodno glavom o tvrdo, kamenito tlo.

Onesvijestih se.

U prvi mah mi se pričini da sviće. A kad dodoh k sebi, opazih da je neko doba poslijepodneva, da sunce još uvijek nesnosno prži s neba. Točkovi zaprežnih kola sitno su cijukali, izazivajući u mom mozgu neugodnu tupu bol. Bolove sam osjećao po čitavom tijelu, kao da je razlomljeno na komadiće pa me sad boli svaki komadić zasebno. S velikim sam naporom pokretao očne jabučice, kako bih spoznao gdje se nalazim. Na prednjem dijelu zaprege primijetih mladeg čovjeka, gologlavog, raščupane kose, kako sjedeći dugačkim prutem požuruje dva bijelonje, koji lijeno odmahuju rogatim glavama. Bio je iz susjednog sela. Zatim mi, iznenada, vidik zaklopi nekakva tamnoplava tepsija, koja, kad bolje zagledah, i nije bila tepsija već umazana francuska kapa. Ispod nje nazrijev zbrčkano lice, dva sjajna, crna oka i – neobično dugačak nos. Poznavao sam ga. Bio je iz istog sela kao i mladić na prednjem dijelu zaprege. Ljeti bi s drugim seljacima provozio iz šume drva za ogrjev. Četvrtkom bi neizostavno žurio u Teslić na pijacu, a prolazio bi i drugim

poslovima. Sjetih se da ga zovu Orlušina. Zbog neobično dugog i šiljatog nosa.

– Evo ga, došao je k sebi!... – uskliknu uzbuđeno, dok mi obod široke francuske kape s njegove glave dodiruje oznojeno čelo. – Kako ti je, sinko? – jedva sam razumio njegovo pitanje kadli jedan točak zaprege naide na oveći kamen. Kola snažno poskočiše, što u mome mozgu izazva resku bol. Sve se nanova smrači. Po drugi put potonuh u more dubokog, mračnog sna.

Neko mi je s očiju polahko svlačio koprenu od magle, i to tako polahko da me je nerviralo. Pošto mi se, najzad, razbistri pred očima, opazih u svojoj blizini nekakve aparate, isprepletene raznim cjevčicama, od kojih mi je jedna bila prikopčana za ruku. Sa stropa je jako bliještalo svjetlo od čega su me na momente boljele oči. U sobi primijetih još dva kreveta, na kojima su spavali bolesnici. Pokušah da se pomjerim. Ali mi tijelom prostruja užasna bol. Svatih da su mi lijeva ruka i rame u gipsu. Nedugo zatim u sobu ćutnu sredovječna ljekarka. Od nje saznadoh da se nalazim u bolnici, u gradu na tri rijeke, da imam prijelom lijeve podlaktice, iščašenje lijevog ramena, prijelom jednog rebra i blaži potres mozga. Pitala me kako se osjećam, isključila infuziju i dala mi injekciju. Vjerovatno za umirenje bolova. Odlazeći iz sobe, hrabrila me toplim smiješkom i tješila riječima kako će ipak sve izaći na dobro. Jutro sam dočekao budan. Nakon od bolova neprospavane noći, sad sam se osjećao mnogo bolje. Mogao sam se namjestiti u položaj u kome su bolovi bili podnošljivi. Mogao sam i razmišljati. Nastojao sam povezati konce jučerašnjih događanja. Tad se desi iznenađenje.

Ni grom iz vedra neba ne bi me toliko iznenadio koliko čovjek koji je upravo ulazio u moju bolesničku sobu. Već s vrata raširi svoje čvornovate ratarske ručetine i upita:

– Kako ti je, sinko?

Bio je to glavom i bradom – Orlušina!

Orlušina odlučno pride mom krevetu, prede dlanom preko mog čela. A vrhunac iznenadenja bio je kad me nespretno poljubi u obraz. Na glavi mu neizbježna francuska kapa, sa širokim ulaštenim obodom. I ne sačekavši moj odgovor, sa suzama u očima, nastavi, kao da se ispovijeda, glasom punim pauza:

– Nisam htio da ti naudim, samo sam želio da se s tobom malo našalim... 'nako... Ispala je neslana šala... Iskreno... iskreno mi je žao zbog toga... sinko!

Zatim je dugo i nijemo zurio u pod, gutajući knedle jednu za drugom. Katkad bi koja zastajala u grlu, pa ni gore ni dolje. Onda tiho, gotovo šapatom, zamoli:

– Molim te, nemoj kazivati svome ocu da sam ja krivac za ovo što ti se dogodilo. Znaš, Ibro je pomalo prijek čovjek. I ko zna šta bi se moglo dogoditi, dozna li istinu?...

– Ne, neću mu kazati – izmučen bolovima teškom mukom istisnuh kroz zube.

Jedva što sam završio s obećanjem, a na vratima se ukaza krupna figura mog oca. Teškim korakom pride mom krevetu, pomilova me po kosi i upita kako se osjećam. Zatim dugo nije primjećivao Orlušinu, ili se meni tako samo činilo. Kad me se dovoljno nagleda, naglo se okrete prema drugom čovjeku i s čuđenjem ga pogleda:

– Ah, otkud ti ovdje, Muho?!

Tad sam, s velikim iznenadenjem, saznao Orlušinino pravo ime. Mi, djeca, znali smo ga samo po nadimku – i to pogrdom.

– Aha, eto... – zatečen pitanjem Muho se nade u nepravilici. Pa, da bi dobio u vremenu, nazor se nakašlja i, snebivajući se, nastavi, spuštajući malo glas: – Hoću reći, došao sam rodakovom sinu u posjetu. Pa kako sam saznao da je i tvoj

sin ovdje, eto, ko velim, da malo svratim...

Dok je lagao, krišom me pogleda i povjerljivo namignu. Odgovorio sam ohrabrujućim smiješkom.

– E, baš ti hvala na tvojoj dobroti. Neću ti to, Muho, nikad zaboraviti – zahvali se otac i ode potražiti ljekara, kako bi se detaljnije obavijestio o mom zdravstvenom stanju.

Odlazeći Muho je spustio na ormarić poklone što ih je donio od kuće: fišek s voćem, kolačima i sok od ružice.

A ja sam održao obećanje dato Muhi – otac nikad nije saznao pravu istinu o mojoj nesreći. I Muho je dokazao da su mu osjećanja prema meni iskrena i da je u duši dobar čovjek – gotovo svakodnevno mi je dolazio u posjetu. Sve dok se nisam oporavio i napustio bolnicu.“

– Svaka čast, dijete. Vidiš, to je priča, prava životna priča. Jer, sam život je najuvjerljivija priča. Tako i svaka dobra priča, treba da je slika stvarnog života. Tu sam misao nedavno negdje pročitao i mnogo mi se svidjela. Imaj je na umu dok smišljaš priče pa će ih i drugi, ne samo ja, rado slušati.

Bego se topi od zadovoljstva, slušajući Osminu pohvalnu kritiku. Malo se zamisli pa će reći:

– Iskreno mi je žao što zbog odlaska u školu ne mogu poći Muhi na dženzu. Molim te, djedo, prouči mu Fatihu i za me.

SNAGA I LJEPOTA AUTENTIČNOG I MAGIČNOG PRIPOVIJEDANJA

(Žubor nepresušnog izvora Šahdine bogate duše)

Dok posmatram dvadeset, upravo iščitanih, priča, kojima je autor Šahdo Bošnjak, a imam osjećaj da i one mene posmatraju, odlučih da moj osvrt na njih počnem citatom iz priče naslovljene Malena iskra.

Citiram: *"Očas granu vitki plamen, zaplesa put neba i pojede tamu. Čitava okolina zamirisa prijatnom topline, a djeca se počеше diviti veličini i čarobnoj moći plamena."* Ovo me asocira da kažem: dok čitah ove Šahdine priče, duša mi zamirisa topline i počeh se diviti čarobnoj moći pripovijedanja ovog vrsnog književnika. Dojam, koji se stiče nakon iščitavanja Šahdinih priča, ostaje tako snažan i neugasiv, poput plamena iz prve priče. A on, autor, Šahdo Bošnjak, nije iskra koja poželi da se vine visoko pa zgasne brzo. Njegovo bogatstvo duše, raznovrsni motivi, njegovo autentično i magično pripovijedanje odnosi ga u visine, na vrh piramide književnih stvaralaca.

Šahdine priče se, najvećim dijelom, ne temelje na fikciji nego na realističkim, stvarnim događajima. Zato jesu bliske svima nama. Duboke su, misaone, filozofske i univerzalne. Bude nostalgiju, obojene su ljubavlju, a i žalom zbog stradanja njegovih sunarodnika u ratu 1992 – 1995. godine.

Sljedeća priča, naslovljena *Vilin Konjic i Zeleni Žabac*, iako se čini jednostavnom, misaona je i, zapravo, filozofska. Šalje jaku pouku, a to je da svaki detalj znanja može spasiti život, odnosno da neznanje može odvesti u smrt.

Svih dvadeset priča su veliko literalno blago, ali da se osvrnem na priču koja nosi naslov *Skriveno blago*. Reklo bi se, sudeći po naslovu, da se radi o dijamantima, zlatu i ko zna kojem bogatstvu. Zapravo, autor je kroz ovu priču pokazao kako je od svega pomenutog, mnogo važnije blago koje čovjek treba da nosi u svojoj duši i u svom srcu. Naime, kralja Alijana, koji je u priči opisan kao pozitivna, plemenita i mudra osoba, putovanje je dovelo do zanimljivog riječnog ostrva. Tu je čuo tužno cviljenje psa i taj trag ga je odveo do trošnog kućerka. U njemu je zatekao bolesnog domaćina kućerka. Ležao je u polusvijesti, dok je pored njega njegov vjerni prijatelj, pas Žučo, cvilio tužno, kao da plače. Kralj Alijan je naredio svojim doktorima da ga pregledaju i liječe, a kuharima da mu priprave pileću čorbu. Prilikom napuštanja ostrva i domaćina, koji se oporavio i pridigao na noge, kralj mu je ostavio veliku količinu zlatnika. Teško bi bilo naslutiti dalji slijed priče. Čitat ćete je i uživati, a ujedno se i osvjedočiti da dobro kaže narodna poslovice kako se dobro dobrim vraća, jer samotnjak Kenon na riječnom ostrvu kasnije spašava život princu Silanu, sinu kralja Alijana. Kako i zašto ga je kralj poslao i zašto ga je samotnjak Kenon krio na ostrvu, kazat će vam ova, veoma zanimljiva, priča. Ja mogu kazati da mi je, dok sam čitala ovu priču, naumpala moja mudrica: "S kraljem, ali i sa siromahom, jedi, no uvijek na istu stolicu sjedi."

Rado bih naglasila da je priča *Pobratimstvo* veoma lijepa, topla i iskrena, jer budi sjećanja na prve simpatije, još iz dačkih dana. Ova priča vraća u mladost i odmara dušu.

Suprotna raspoloženja budi pripovijetka naslovljena *Majstor Adžo*, koja čitaocu mami suze. Puna je dramatike i naracije. Autor kroz ovu priču ukazuje koliko je ljubav bitna za čovjekov harmoničan i normalan život, odnosno koliko je čovjek izgubljen bez ljubavi. Također, ukazao je na to koliko zlobe nose u sebi pojedini mladi ljudi, da je se ne odriču čak ni onda kada je Hadžo rizikovao i izgubio sopstveni život, spašavajući momka Garu, koji ga je, inače, uvijek vrijeđao i napadao. Glavni lik priče Hadžo, nadimak mu je Adžo, je oličenje ljudskosti. Bez obzira na njegovu nesretnu sudbinu, on je primjer humanosti.

I pripovijetka *Post* je veoma emotivna i tužna. Podsjetila me na moju rahmetli majku, koja je, poput junakinje Šahdine priče, vrijedne i čestite Rukaje, odricala se svog zalagaja da bi nama, deveteroma djece i ocu, bilo dovoljno. Kad bih je upitala zašto ne jede za sofrom, govorila bi, citiram: "Sita sam od jazuka." Pitala sam šta je jazuk, a ona objasni da je to ponešto preostale hrane u našim tanjirima od prethodne sofre, da je jazuk baciti pa to sabere i pojede, a nama servira svježije. Priča pokazuje moć ljubavi prema porodici, svojoj djeci, ali i moć vjere u Boga, kao i tradiciju ramazana i posta. Da je tako, potvrđuje činjenica da se Rukaji iako izmučenoj gladu, postom, paklenom vrućinom, žeđu i strahom od reakcija poslodavaca, begova Dželatovića, makar je na momente gubila svijest, ipak vratila snagu kojom je pobijedila malaksalost i svu strepnju svojih drugarica. Pri samoj pomisli na ramazan, i na svoju djecu, kojoj treba kod begova zaraditi hranu, dobila je čudesnu snagu, uzela svoj srp i nastavila da žanje pšenicu. Priču krasi i iskrenost njenih prijateljica Nisve i Hidaje. Posebno dirljiv je kraj priče, a do njega će vas, poštovani čitatelji, dovesti radoznalost koju kod svakoga bude priče kojima je autor ovaj veliki pisac, Šahdo Bošnjak.

Bila bi veoma opširna, dugačka, na mnogo ispisanih strana analiza ove zbirke, ako bih ulazila u srž svake, ponaosob, priče. Zato, ostavljam da čitatelji sami čitaju i dožive ljepotu i čar tih priča. No ja želim reći, uopšteno, sljedeće. Autor Šahdo Bošnjak je priče ove knjige, koja nosi naslov po istoimenoj priči, a to je *Čovjek s Dva Srca*, isprepleo irealnim i realnim motivima. U pričama susrećemo brojne metafore, onomatopeje, poređenja, hiperbole, personifikacije i druga jezičkostilska sredstva. O tome najbolje svjedoči priča: Imaju li ptice dušu.

Svaka priča, od ovih dvadeset, koje su dio ove knjige, na upečatljiv način ostavlja duboki trag u čitalačkoj duši i urezuje se u sjećanje. Tako je i s pričom *Siroče*, koja je kratkog sadržaja, ali kod čitaoca izaziva neopisivu bol. Na osnovu nje roman bi se mogao napisati. Naime, priča govori o tome kako su desetogodišnjoj Lejli 1995. godine, premda je bilo potpisano primirje, agresori granatom ubili roditelje i dva brata. Čovjeku, dok čita ovu bolnu priču, srce zadrhti i suze krenu, a i pitanje sam sebi postavi: koliko li je ovakvih slučajeva i siročadi načinjeno ratom u Bosni 1992 – 1995. godine, prošlog vijeka?! Kroz ispisane retke ove priče, osjeti se autorova empatija prema djevojčici, siročetu, njegov žal za nedužno stradalom porodicom, njegova ranjena duša.

Autor nam u pripovijetki *Šurla* kazuje o prvom komšiji Husrefu, kojega je nužda natjerala da se mobiliše u agresorsku vojsku. Iako je tema delikatna, ozbiljna, autor s velikim razumijevanjem piše o situacijama u koje je Husref zapao. Pri svakom kazivanju Husrefovih loših postupaka i odluka, potkrijepi to opravdavajućim razlozima. Detalji opisani u priči će čitaocu pokazati da je Husref bio plemenita, neiskvarena, emotivna osoba kao dječak, a i kasnije, kao odrasla osoba. Sve što se dešavalo bilo je mimo njegove volje. Ja bih ovu priču potkrijepila mojim aforizmom: „Za ono što

sudbina ispiše i skroji, gumica ne postoji!"

Mnogo je dramatike u pričama iz ratnih dana, ali autor ne zaboravlja da istakne kako naš, bosanski, čovjek ima jak duh i optimizam pa u inat mucu nade humora i razloga za smijeh, što govori i sam naslov priče *Četiri smijeha u jednom danu*.

U pripovijetki *Muhadžirkin san* pronaći će se mnogi koje su sudbinski putevi odveli daleko od zavičaja. Srce zatreperi već pri prvoj rečenici, citiram: "*Sanjala sam kao ja muhadžirka iz srcolike zemlje, zemlje nalik velikom ranjenom srcu, koje obilato krvari.*" Autor u ovoj priči Bosnu poredi s Džennetom i daje joj epitet srcolika. Ovakvu priču može napisati samo jedan visoko obrazovan književnik, poznavalac historije, sociologije, nadaren da zaroni u dubinu ljudskih duša. Da, kao što ubirač pečurki razazna koje su otrovne, a koje bezopasne, prepozna ljudske (ne)karaktere. Njih u priči naziva: uhljupima, spletkarošima, smutljivcima, licemjerima i beskičmenjacima. Nazire se iz autorovih redova ispisanih u ovoj bogatoj, višeznačajnoj, priči da osjeti žal što takvi tipovi samim postojanjem narušavaju ljepotu i čistotu duše srcolike, Bosne-Dženneta. Ipak, oni su neprimijetna mrlja u raskošu ljepota koje Bosna (u priči upoređena sa Džennetskim ljepotama) ima, tako da čitaocu u mislima i srcu ostaje želja da prigrli Zemlju-Srcoliku, opisanu u ovoj priči. Autor je to tako lijepo dočarao da nam se u svaku poru tijela uvuče žubor opisanih rijeka, miris planinskog zraka i milozvučna ptičija pjesma.

Među ovih dvadeset pripovijedaka jedan dio su biografskog karaktera. Istaknula bih pripovijetku *Čigra*, čiju fabulu i naraciju od samog početaka pa do kraja prati velika dramatika, koja čitaoca sve vrijeme ostavlja bez daha. I kao što već rekoh, bilo bi previše, a i sasvim nepotrebno da ulazim u srž svake priče, i tako onemogućim čitaocu da sam čitajući razotkriva ljepotu i tajnovitost blaga skrivenog

u Bošnjakovim raskošnim pričama, pripovijetkama i pripovijestima, jer je svaka od ovih formi zastupljena u ovoj divnoj zbirci. Tvrdim da neće ispuštati knjigu, već će je čitati u jednom dahu, zato što su ovo priče – koje mame da se čitaju.

Ali, ne mogu da završim analizu ove zbirke, a da se ne osvrnem na pripovijest po kojoj knjiga nosi naziv, a to je pripovijest *Čovjek s Dva Srca*. Iako me znatiželja, da što prije dodem do „čovjeka s dva srca“, tjerala da požurim kroz rečenice, ipak bih često zastajala jer sam se željela družiti s izvornim riječima (arhaičnim turcizmima), koje priči daju posebnu čar, kao što su: furuna, rafa, dronjava ponjava, ahabab, išaret, huja i mnoge druge. One u meni evociraju sjećanja na lijepa vremena s patinom prošlosti u kojoj čujem moje, rahmetli, roditelje te djeda i nenu koji su koristili baš te izraze. Nuraga je jedan lik iz priče i prikazan je kao negativna osoba: egoist, prevarant... Nažalost, blisko nam je to, jer je mnogo „Nuraga“ u današnjem vaktu. Prevarili bi i najrođenijeg zarad sopstvenog cilja, lične koristi. Glavni lik Abedin, povrijeđenog ega, prevaren, burno je odreagovao na Nuragine smicalice i nasilno ponašanje. Narodski rečeno: Nuraga i njegova braća su dobili šta su tražili. A osnovna poruka u pripovijesti je: Snaga je u pravdi i istini! Upravo, za to dvoje bori se *Čovjek s Dva Srca*.

Nastavih se družiti s *Čovjekom s Dva Srca*. Tako Abedin pobijedi sve momke, a izgubi pobjedu u ljubavi s Ajkom, te mu oba srca žališe za njom. U opisanim vremenima bilo je tih dešavanja diljem Bosne, ali rijetko ko bi – kao Šahdo Bošnjak – znao to ovako lijepo opisati i u literarni uradak pretočiti. Kao što čovjek poznaje svaki puteljak svog rodnog mjesta i može ga, što kažu, žmireći preći tako Šahdo nikad ne zaluta u svom pisanju. S lahkocom sve zapisuje. Od sjećanja iz djetinjstva kule, koje se romani zovu, gradi. Te kule-romani uljepšani su brojnim metaforama kao naprimjer:

stolica plače, a mnogo mi se dopada i poredenje: popadali kao otkosi trave, te rečenica: *"Kolo momaka i djevojaka treslo i uvijalo se nalikujući talasima magle na vjetru."* U djelu su lahko uočljive i brojne druge jezičkostilske figure. I dok čitate ove više nego zanimljive i uzbudljive priče, sve te slike, kao na filmskom platnu, iskaču vam pred oči, jer su tako uvjerljivo dočarane i životno napisane.

Šahdine priče su nastajale u raznim vremenskim razmacima, pa otud i tematska raznolikost, ali svaka se izliva iz nepresušnog izvora njegove umjetničke duše. Njegove priče nude kompenzatorske mogućnosti za nostalgичnim slikama prošlosti, koje asociraju na trajne rane u životima likova iz priča, kao i samog autora pa i potencijalnih čitatelja. Autor Šahdo Bošnjak ima bogat vokabular, koga vješto implementira u svoje literarne uratke, u svoja književna djela, u kojima ovjekovječuje postojanje tradicije, kulture i historije svoga naroda i svoje domovine, Srolike-Bosne.

Teško bi bilo odrediti lajt-motiv ovog djela, kojeg čini 20 priča, pripovijetki i pripovijesti, jer je motiv u njima višeznačan; opisuje prošlost, sadašnjost i stremljenje ka sretnijoj, čovjeka dostojnijoj budućnosti. Gledajući bogatstvo i prirodu motiva koje prezentuje autor Šahdo Bošnjak kroz ovih dvadeset priča, jedan objedinjujući motiv mogao bi se nazvati – moć pisane riječi. Kroz sve o čemu autor Šahdo Bošnjak piše, prožima se njegova autentična misao, demistificirao je lični senzibilitet, otkrivajući nam uobičajenom literarnom metodologijom svoj logički i etički identitet. Njegova autentičnost i širok spektar tema drži čitalačku znatiželju od prve do posljednje rečenice. Zadivljujuće je bogat Šahdin svjetonazor.

Sa sigurnošću tvrdim: njegove priče su kozmički nadvremenske.

Čitajući neke od ovih priča, posebno autobiografske i one u kojima opisuje svoje djetinjstvo i rodno mjesto, na momente mi se učini da čitam priče velikih pisaca Ahmeta Hromadžića i Zije Dizdarevića. Jer, Šahdine priče odišu autentičnošću i ljepotom, a to potvrđuje da je Šahdo, baš kao i Hromadžić i Dizdarević, veliki pisac.

Enes Kišević, dramaturg i veliki pjesnik, jednoj od svojih tridesetak objavljenih knjiga dao je naslov Jutarnji mrak.

Ja bih rekla da bi se Šahdina knjiga, zbirka pripovijedaka, trebala zvati: Noćna svjetlost; jer njegove priče obasjavaju nam dušu, otvore nove vidike, a osvijetle i sjećanja i događaje s patinom prošlosti.

Svaki će čitalac u ovim pričama naći nešto što ga poistovjećuje s tematikom, događajima i likovima priča.

Šahdo Bošnjak ima veoma bogat književni opus. Autor je mnogih knjiga, raznih žanrova. Piše prozu, poeziju i najkraću književnu formu, aforizme. Njegova djela svjedoče raskošan talent, iskustvenost, nadahnuće i intenzivan stvaralački rad, koji ga, pouzdano, uvodi u svijet priznatih, bezvremenskih, pisaca, čije su knjige predodređene da se nađu u odabranim bibliotekama i školskim udžbenicima.

*Suada Suljić Sokolović, književnica
Melbourne – Australija, 15. oktobar 2023. godine*

Šahdo BOŠNJAK

ČOVJEK S DVA SRCA

**IZDAJE, ŠTAMPA I DISTRIBUIRA
PLANJAX GROUP**

Izdavačko-štamarska kuća
PLANJAX KOMERC doo
Bobare 55, 74264 Jelah - Tešanj
Tel. 032 661 571 Fax 032 661 572 Mob./Vib. 062 788 877
E-mail: planjaxdoo@gmail.com
www.planjaxgroup.com

PC PLANJAX GROUP SARAJEVO
71320 Vogošća, Igmanska do br. 75, I-12, Tel. 033 539 575
E-mail: planjaxgroup@gmail.com Mob./Vib. 061 477 597

ZA IZDAVAČA
Medina PLANJAC, direktorica

ŠTAMPA
Štamarija PLANJAX PRINT Bobare 55
Tel. 032 667 350 Mob./Vib. 061 384 675

ZA ŠTAMPARIJU
Mirza PLANJAC, dipl. oec

DISTRIBUCIJA & PLASMAN
Knjižara ČITAJ VIŠE.BA, Bobare 56
Elektronska knjižara eknjigaplanjax.com
Klub čitalaca PLANJAX Bobare
Tel. /Fax 032 667 351 Mob./vib. 062 788 878

ZA DISTRIBUCIJU & PLASMAN
Alen PLANJAC, dipl. ing. graf

Članice Grupacije PLANJAX

Izdavačko-štamarska kuća PLANJAX KOMERC d. o. o. Tešanj,
Poduzeće za proizvodnju i promet PLANJAX PRODUKT d. o. o. Tešanj,
Centar za obrazovanje odraslih EDUKA BH, p. š. u. Tešanj-Sarajevo
Poduzeće za trgovinu i usluge PACK2GO d. o. o. Zagreb
Fondacija ZNANJE I OBRAZOVANJE, n. v. o. Tešanj

BILJEŠKA O PISCU

Šahdo Bošnjak rođen je 6. maja 1955. godine, u Kaloševiću. Selo Kalošević nalazi se u općini Tešanj, koja je dobila ime po starom, lijepom gradu Tešnju, koji krasi drevna tvrđava, ponos grada, kao i uske, stare uličice, stare građevine iz bosanske muslimanske arhitekture, a poznat je i po mnogo čemu drugom.

Dosad je objavio: zbirku poezije za djecu: *Cvrčanka* (Književni klub „Studenac“, Tešanj, Bobare, 1989); roman za djecu i omladinu: *Sin Polja* (Dom štampe, Zenica, 2000); ratni roman: *Snovi šehida Ibrahima* (IGK Planjax, Bobare, Tešanj, 2015); zbirku poezije za djecu: *Kad bi djeca imala planetu* (IGK Planjax, Bobare, Tešanj, 2018); roman za odrasle: *Mokropoljske magle* (Argus Books & Magazines doo, Beograd, 2018); naučnofantastični roman za odrasle: *Noćni Leptir u Državi Zemlji* (Argus Books & Magazines, doo, Beograd, 2018); zbirku pjesama za odrasle: *Ostavi svoj trag* (IGK Planjax, Bobare, Tešanj, 2023.), zbirku pripovijedaka za odrasle: *Čovjek s Dva Srca* (IGK Planjax, Bobare, Tešanj, 2023.), te zbirku kratkih šaljivih priča (anegdota): *Neobično životanje Ahmeta Nehljebovića*. Spremno mu je za objavljivanje: roman za odrasle: *Beg i kmetica*; roman za odrasle: *San Noćnog Leptira*; roman za odrasle: *Svatoovski kanjon*; roman za odrasle: *Domobran*; roman za djecu i omladinu: *Blago na riječnom ostrvu*; autobiografski roman: *Ja, Pousorac*; i još ponešto.

ISBN 978-9926-32-076-8

9 789926 320768